

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Ресстрація суб'єкта
у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради
України з питань телеба-
чення і радіомовлення
№ 1546 від 09.05.2024 року.
Ідентифікатор медіа
R30-04539.

Мови розповсюдження:
українська, англійська, поль-
ська, німецька, французька,
італійська, литовська.

Офіційний сайт:
www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
вул. Єрмолової 35а,
49033, м. Дніпро, Україна.
Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

1
2025

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (081 – Право, 293 – Міжнародне право, 262 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор **М.В. Корнієнко**

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 7 від 27.03.2025)

Агарков О.А. – доктор політичних наук, професор;
Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грабовська Сабіна – доктор хабілітований (Жешув, Польща);
Давидюк В.М. – доктор юридичних наук, доцент;
Дубов С.М. – кандидат юридичних наук;
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Ірха Ю.Б. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;
Кайназарова Д.Б. – кандидат юридичних наук (Астана, Казахстан);
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Лимар А.П. – кандидат історичних наук, доцент;
Монаснюк А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Чернєй В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

КРАЙНІЙ П. І.,

кандидат юридичних наук, асистент,
доцент кафедри публічного права
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

ТОРОНЧУК І. Ж.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 342.9:340.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.36>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ: ЗАГАЛЬНІ НАРИСИ

Загострення зовнішньополітичної ситуації що розпочалось після початку «гарячої фази» російсько-української війни у лютому 2024 році змусило західноєвропейські та продемократичні країни відреагувати на зростання ймовірності початку глобального військового конфлікту у найближчі роки. Приклад України, як держави що у ХХІ столітті впродовж тривалого часу протистоїть російській федерації у різних площинах сучасної війни може бути використана як зразкова модель задля розуміння того яким чином під час війни, забезпечити належний рівень організаційного та правового забезпечення життєдіяльності держави. Не дивлячись на те що європейський континент вперше після завершення Другої світової війни намагається зрозуміти як пристосувати публічне право та нормативні положення документів Європейського Союзу до вищезгадуваного цивілізаційного виклику, поки що такі спроби є мало ефективними. Тим більше що війна в Україні загострила питання про те яким чином еволюціонуватиме право під час дії правового режиму воєнного стану позаяк основоположні європейські документи на кшталт Європейської конвенції з прав людини та Додаткових протоколів які вплинули на формування національних правових систем європейських країн приймалися як відповідь на переосмислення результатів війни що завершилась у 1945 році. Сьогодні вони потребують перегляду та вдосконалення.

Близький Схід в усьому своєму різноманітті впродовж усього ХХ століття був та залишається однією із найгарячіших точок де спалахують локальні чи регіональні військові конфлікти та війни. Однією з країн яка із самого початку своєї незалежності перебуває ледь не щоденно під дією воєнного стану є Ізраїль. Досвід формування її власної правової системи, публічного права, публічного управління попри історичні особливості може бути використаний як Україною, так й низкою європейських країн як іще одна модель що дає змогу не лише впродовж тривалого часу існувати серед країн що її намагаються знищити, але й сформуванню відповідної правової системи яка оптимізована під реагування на ледь не щоденні виклики які загрожують її суверенітету та незалежності.

У статті зроблено спробу проаналізувати особливості формування системи сучасного публічного управління Держави Ізраїль крізь призму історичних

чинників, впливу правових систем які діяли на її території до здобуття нею незалежності. У цьому аспекті ізраїльський досвід може бути корисним для вдосконалення окремих аспектів адміністративно-правового регулювання публічного управління в Україні.

Ключові слова: права людини, публічне право, адміністративне право, публічне управління, Держава Ізраїль.

Krainii P. I., Toronchuck I. Zh. Administrative and legal foundations of public governance in Israel: general overview

Escalation of the geopolitical situation that began with the onset of the "hot phase" of the Russian-Ukrainian war in February 2024, Western European and pro-democratic countries have been compelled to respond to the increased likelihood of a global military conflict in the coming years. The example of Ukraine, as a state that in the 21st century has long resisted the Russian Federation in various dimensions of modern warfare, can serve as a model for understanding how to ensure an adequate level of organizational and legal support for state functioning during wartime.

Despite the fact that the European continent, for the first time since the end of World War II, is attempting to understand how to implement changes in both domestic public law and its equivalent at the European Union level, such efforts have yet to prove effective. Moreover, the war in Ukraine has intensified questions about how law will develop under the legal regime of martial law, as fundamental European documents such as the European Convention on Human Rights and its Additional Protocols were adopted in response to the rethinking of the outcomes of the war that ended in 1945.

The Middle East, with all its diversity, has throughout the 20th century remained and continues to be one of the most volatile regions where local or regional military conflicts and wars erupt. One of the countries that has, since its inception, almost daily been under the influence of martial law is Israel. The experience of developing its legal system, public law, and public governance, despite its historical peculiarities, can serve as a useful model not only for Ukraine but also for several European countries. This model demonstrates how to maintain a state's existence for an extended period amidst nations seeking its destruction while simultaneously forming a legal system optimized for responding to nearly daily challenges threatening its sovereignty and independence.

This article attempts to analyze the peculiarities of the development of Israel's public governance system through the lens of historical factors and the influence of various legal systems that operated in the country's territories before it gained independence. In this context, the Israeli experience may prove useful for improving certain aspects of administrative and legal regulation of public governance in Ukraine.

Key words: human rights, public law, administrative law, public governance, the State of Israel.

Вступ. Формування системи сучасного публічного управління Держави Ізраїль відбувалось впродовж тривалого часу. Внаслідок історичних особливостей території на яку поширюється суверенітет ізраїльської влади досить складно в одному дослідженні здійснити аналіз передумов які сформували діючу систему права та систему публічного управління. Ми вирішили зупинитись на сучасній системі публічного управління через те що остання точка відліку яка призвела до її формування знаходиться у 1948 році коли на політичній мапі світу з'явилась ще одна незалежна держава – Ізраїль. Вказаний процес тісно пов'язаний зі здійсненням після Першої світової війни мандатного управління на цих територіях Британською

Імперією. Відтак, впродовж майже 30 років до здобуття незалежності ці землі та населення що на ній проживало перебували під впливом різноманітних джерел права серед яких важливу роль відігравало загальне право. Результатом цього стане те, що Ізраїль, хоча й тяжітиме до формування сучасної західної (континентальної) моделі правової системи, йому вдасться сформувати унікальну систему публічного управління основу якої формуватиме законодавча діяльність парламенту (Кнесет) та судова практика за рішеннями Верховного Суду Ізраїлю. Обговорюватиметься й прийняття писаної Конституції, проте ця ідея не буде втіленою у життя в силу різних обставин. Натомість, у 1980-роках буде проведено конституційну реформу яка завершиться прийняттям Основних Законів які визначатимуть загальну правову рамку захисту прав громадян та діяльності органів публічної влади.

Постановка завдання. Сучасне публічне управління Ізраїлю опирається на західну правову традицію яка здійснила суттєвий вплив на його формування. Крім іншого важливу роль відіграв й принцип верховенства права що розглядається ізраїльською правовою доктриною як правило коли всі члени суспільства є рівними перед законом. У центрі правового сприйняття перебуває людина – як її права, так і обов'язки. Ізраїль, будучи демократичною суверенною державою, з переважно світською правовою системою (хоча й натхненною певними єврейськими цінностями) і великим релігійним населенням, стикається з проблемою балансу між необхідністю прийняття законів, які відповідають потребам суспільства в цілому, і водночас визнанням «єврейського духу» і характеру держави. Показовим прикладом унікального поєднання правових традицій в Ізраїлі є активна роль суддів у формуванні правових норм. В Ізраїлі судді є не лише інтерпретаторами закону, але і його творцями – практика, на яку вплинула британська традиція загального права. На думку М. Маутнера це контрастує з багатьма континентальними правовими системами, де судді, як правило, застосовують існуючі закони, не вносячи до них суттєвих змін [1, с. 267].

Розвиток публічного управління Ізраїлю, починаючи з 1950-х років відбувався під впливом політичних, соціальних та економічних процесів, які впливали на ізраїльське суспільство. Безсумнівно, війни та події у сфері безпеки, такі як Шестиденна війна, війна Судного дня, Перша та Друга ліванські війни та дві інтифади, які змінили обличчя ізраїльського суспільства, також вплинули на державний сектор та його відносини із суспільством. Унікальність становища Верховного Суду, відсутність писаної Конституції, вплив публічного права Британської Імперії та ряд воєн за незалежність у XX столітті стали ключовими факторами що сформували сучасне публічне управління Держави Ізраїль.

Результати дослідження. Сучасне публічне управління Ізраїлю неможливо уявити без історичної традиції яка розпочалась ще у часи єврейського поселення на територію яка зараз є незалежною державою. Варто зауважити що 400-річне османське панування на цих землях яке завершилось у 1917 році вплинуло на формування низки інститутів публічного управління. Як зазначають у своєму дослідженні Д. Горовіц та М. Ліск неможливо ігнорувати 400 років османського панування, яке завершилося в 1917 році, оскільки більшість інститутів, пов'язаних з публічним управлінням, викристалізувалися і розвинулися в сучасному форматі під час британського мандату [2]. За 30 років мандату єврейський Ішув (назва яка вживається для опису населення яке проживало на територіях які сформували Державу Ізраїль після здобуття незалежності) перетворився на квазідержаву, інституційна інфраструктура якої, що здійснювала повноваження без формального суверенітету, стала скелетом політичної системи суверенної Держави Ізраїль та її державного управління.

Розвиток публічного управління та політичних інститутів єврейського Ішува в додержавному Ізраїлі відбувався паралельно з його соціальною консолідацією. Наприклад, робітничі партії прагнули посилити свій вплив на його повсякденне життя, в тому числі з позицій соціалістичного світогляду. Таким чином, зі створенням держави, не було необхідності створювати державні інституції та функції державного управління «з нуля», оскільки багато з них існували в тій чи іншій формі як інституції ще за часів Ішува. Вони продовжували функціонувати на регулярній основі зі зміною суверенітету, закінченням Британського мандату і створенням Держави Ізраїль. В результаті єврейський Ішув зміг без особливих потрясінь

пристосуватися до змін, що відбулися в 1948 році, і це надало йому суттєву перевагу над арабською більшістю в країні, якій до відходу британців було складно самоорганізуватися і мобілізувати необхідні ресурси.

У ізраїльській науковій літературі поняття «публічне управління» розглядається у широкому та вузькому розумінні. Як зауважує Н. Коен перший підхід розглядає дене поняття як усю діяльність уряду, незалежно від того, чи вона до виконавчої, законодавчої або судової гілок влади. Другий – стосується лише діяльності виконавчої гілки влади. Термін «публічне управління» у найбільш поширеному значенні обмежується урядовими організаціями та урядовою діяльністю. Публічна адміністрація має справу не лише з реалізацією політики, але і її змінами шляхом проведення аудиту, внесення змін, пропозицій та інформації, які є важливими для створення політики. Значення державного управління можна зрозуміти лише в контексті, в якому воно проводиться і здійснюється [3, с. 9].

Під поняття «публічне управління» підпадають адміністративно-правові аспекти діяльності сотень організацій та структурних підрозділів публічної влади. Структура публічної адміністрації та взаємозв'язок між різними підрозділами, що входять до її складу, значною мірою відображають її спроможність та роль, яку вона відіграє в суспільстві. У науковій літературі докладно обговорюються переваги та недоліки централізованої структури порівняно з децентралізованою, а також бажаний ступінь автономії різних державних органів. Тому для того, щоб можна було аналізувати процеси, розуміти результати та оцінювати напрямки розвитку ізраїльського публічного сектору, необхідне ґрунтовне ознайомлення зі структурою публічної адміністрації та різними підрозділами.

Органи публічного управління в Державі Ізраїль класифікують залежно від сфери їх діяльності та її рівня. Перший рівень формують органи які належать до публічного управління що здійснюється Урядом: урядова публічна адміністрація (публічна служба); урядові міністерства та їхні допоміжні підрозділи; законодавчі органи; урядові корпорації. На другому рівні знаходяться органи що не мають статусу публічних службовців та не відносяться у звичному розумінні до тих які здійснюють публічне управління. Вони мають назву «неурядова публічна адміністрація». До неї відносяться: Канцелярія Президента; Державний контролер; Адміністрація Кнесету; Банк Ізраїлю. Третій рівень формують органи місцевого самоврядування які складаються із департаментів; муніципальних корпорацій та муніципальних компаній [3, с. 9].

Важливу роль серед елементного складу системи органів публічної влади відіграє інститут публічної служби. Як зауважує колишній Голова комісії з питань державної служби І. Галнур, державна служба є частиною публічної адміністрації в її широкому розумінні. Тому є ті, хто пропонує розрізняти урядову публічну адміністрацію (урядові відомства, статутні органи та державні компанії), «неурядову» публічну адміністрацію (наприклад, адміністрація Кнесету), місцеві органи влади та «інші публічні інституції», які є унікальними для Ізраїлю. Основними функціями державної цивільної служби є: участь у формуванні державної політики та відповідальність за її реалізацію; надання послуг окремим особам, групам та організаціям; регулювання функцій, виконуваних іншими організаціями, з метою дотримання суспільних інтересів і забезпечення прав особистості [4]. Тобто, з врахуванням вищевикладеного, можемо класифікувати органи публічного управління залежно від їх місця та повноважень у систему органів публічної влади на: урядові міністерства; допоміжні підрозділи; статутні органи; державні компанії; місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування.

Варто зазначити що знаковою подією у суспільно-політичному та правовому житті країни що вплинуло й на формування публічного управління відіграла «Резолюція Харарі» яка встановлювала процедурний порядок розроблення Конституції та визначала вищість Основних Законів порівняно зі звичайними законами. Цьому передували бурхливі події здобуття незалежності та виконання вимог Резолюції Генеральної асамблеї ООН № 181 (II) від 27 травня 1947 р. «План ООН по розділенню Палестини» (далі – Резолюція № 181) [5]. Так, 14 травня 1948 року останні британські сили, що знаходились на території Палестини,

залишили землю. Члени Національної ради зібралися в Тель-Авіві й проголосили створення Держави Ізраїль. На цьому засіданні Рада стала Тимчасовою державною радою – вищою установою нової держави. У Декларації незалежності, яку схвалили та підписали члени Тимчасової державної ради, стверджувалося, що протягом чотирьох місяців будуть обрані Установчі збори, які напишуть конституцію, в якій будуть визначені постійні інститути управління.

Політичне керівництво розділилось на два табори. Перший відстоював думку про те, що необхідно прийняти писану Конституцію оскільки це відповідатиме тексту Декларації незалежності, поваги до Резолюції №181. Крім цього єдиний документ зобов'язував би усі державні установи, додержуватись єдиних правил у своїй діяльності, поважати права та свободи громадян. Другий наголошував на тому що ідея писаної Конституції є неактуальною з огляду на те що Велика Британія не має єдиного Основного Закону, однак якщо верховенство права та демократія є міцними, а права і свободи особи дотримуються можливим є врахування британського досвіду. Крім цього, текст Декларації незалежності Держави Ізраїль містить основні конституційні принципи що не потребують додаткового закріплення. Як зазначає Д. Дорнер саме «Резолюція Харарі» виявилась компромісом який визначив курс подальшого розвитку публічного управління Держави Ізраїль. Так, документом встановлювалось що офіційна Конституція Ізраїлю буде розроблятися поетапно, шляхом прийняття низки Основних Законів які в кінцевому підсумку будуть об'єднані в Конституцію Держави Ізраїль [6, с. 1325].

Таким чином, було збережено принцип формальної Конституції, хоча було визнано, що вона не повинна бути розроблена як єдиний уніфікований документ з самого початку. Замість цього, окремі статті Конституції можуть бути прийняті у формі Основних Законів. Як показав час та практика що формувалась під впливом не лише змін суспільного життя, але й постійної боротьби за свою незалежність ті принципи, що містяться в Декларації незалежності Держави Ізраїль, не отримали конституційного статусу, а визнання прав людини – свободи, рівності, свободи вираження поглядів і занять, свободи совісті та віросповідання – фундаментальними нормами ізраїльського права стали результатом діяльності Верховного Суду. Суд постановив, що хоча законодавство не може бути визнане недійсним на підставі Декларації незалежності, всі закони Ізраїлю, включаючи ті, що були прийняті під час британського мандату до створення держави, повинні тлумачитися у світлі принципів, виражених у Декларації. Це правило діє й понині.

Правові принципи, які закріплювали права людини, також можна вважати частиною Конституції Ізраїлю. Ці норми стосувалися лише адміністративних органів. Повноваження Кнесету у сфері законотворчості залишалися необмеженими. Водночас, після проголошення «Резолюції Харарі», впродовж наступних кількох десятиліть, було прийнято кілька Основних законів як набули законної сили та діють до сьогодні [7]. Де-які з них створюють конституційні основи для організації публічного урядування, оскільки стосуються питань діяльності законодавчого органу, виконавчої влади, правового статусу столиці Ізраїлю, Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ), судової влади, державного господарства, державних земель, правового статусу Президента. Два Основних закони які були прийняті з початку 1990-х років стосувались прав людини: людської гідності та свободи зайнятості [7]. При цьому вони стали результатом активної діяльності Верховного Суду. Ці закони поєднали вже правові звичаї та доктрину яка сформувалась під впливом загального права та визначили майбутню систему публічного управління. Як приклад, розглянемо структуру виконавчої гілки влади яка за аналогією до європейських країн забезпечує публічне управління на різних рівнях.

Відповідно до Основного закону від 1968 року уряд є виконавчим органом державної влади і складається з Прем'єр-міністра та інших міністрів. Закон не визначає кількість міністрів в уряді, сфери, якими вони мають займатися, або розподіл роботи між ними. Ці аспекти залишаються на розсуд уряду. З часом кількість міністерств в Ізраїлі зростала, навіть попри те, що деякі міністерства з часом були ліквідовані (наприклад, Міністерство

нормування та постачання, Міністерство у справах меншин, Міністерство у справах релігії тощо). Ліквідація деяких міністерств і створення нових також було пов'язане з новими потребами (наприклад, Міністерство охорони навколишнього природного середовища), більшість подій у цій сфері (поділ, об'єднання, скасування або створення міністерств) були безпосередньо пов'язані з політичними міркуваннями та коаліційними перемовинами [7].

Різні урядові міністерства є частиною центрального уряду. Вони фактично є основною виконавчою влади. В більшості випадків кожне міністерство очолює міністр. Здебільшого міністр є публічно обраною посадовою особою. Він є частиною політичного компоненту державного управління. Існують випадки, коли міністра не обирають, а призначають на посаду за професійною ознакою. Міністр несе відповідальність перед Кнесетом за діяльність очолюваного ним міністерства. Відповідно до закону, щонайменше половина міністрів і всі заступники міністрів повинні бути членами Кнесету. Характер взаємовідносин між різними міністерствами значною мірою впливає на спроможність міністерств виконувати свої функції та їхню здатність працювати в уряді.

З погляду публічного управління, прийнято розрізняти міністерства, які відповідають за планування та розподіл повноважень і ресурсів (наприклад, Офіс прем'єр-міністра та Міністерство фінансів), виконавчі міністерства, які відповідають за виконання рішень Кнесету та уряду. Профільні міністерства, за визначенням, є основною рушійною силою в роботі уряду.

Окремо варто звернути увагу на допоміжні підрозділи які є невід'язною частиною публічного управління. Вони входять до системи уряду. Як зазначає Н. Коен вони є підрозділами у складі міністерств, які зазвичай працюють у відносній автономії. Ця автономія виражається, головним чином, у наявності окремого бюджету та окремих призначень тих, хто очолює підрозділи та займає в них ключові посади. У Законі про державну службу (Дисципліна) № 5723 від 1963, допоміжний підрозділ визначається як «підрозділ міністерства, якому Комітет з питань служби надав адміністративні повноваження міністерства відповідно до правил, що застосовуються на державній службі» [7]. У Законі про державну службу (призначення) № 5719 від 1959, міністерство визначається як «підрозділ державної служби, очолюваний міністром, включаючи канцелярію Президента держави, канцелярію Кнесету та канцелярію Державного контролера» [3, с. 11–12].

На нашу думку, основною перевагою допоміжних підрозділів є те, що їхня чутливість до змін чи політичної нестабільності є нижчою, ніж у керівництва міністерства. З аналізу наукової літератури та нормативно-правової бази яка визначає їх правовий статус у багатьох випадках допоміжний підрозділ є кращим виконавчим органом, і міністри, які хочуть бути впевненими, що будь-яка публічна послуга надаватиметься через міністерства. Кількість співробітників і бюджет допоміжного підрозділу більші, ніж у міністерства, якому він підпорядкований. Яскравими прикладами цього є ЦАХАЛ та поліція.

Важливо відзначити Комісію з питань державної служби – важливий підрозділ, який зараз знаходиться в офісі прем'єр-міністра (колишньому Міністерстві фінансів) та здійснює публічне управління державною службою в Ізраїлі. На чолі Комісії стоїть Комісар з питань державної служби, який призначається самим урядом і підпорядковується Прем'єр-міністру [8].

Висновки. Як бачимо, Держава Ізраїль не має писаної Конституції, проте має низку Основних законів. Загальні положення які стосуються публічного управління містяться у окремих із них лише побіжно. Це пов'язано як із впливом системи загального права що впродовж першої половини XX століття разом із правовими звичаями які залишились від 400-річного панування Османської імперії що сформувало основу як для проголошення незалежності Держави Ізраїль, так й для дискусій щодо необхідності прийняття окремого Основного Закону.

Важливою віхою правового життя країни стало прийняття «Резолюції Харарі» що дала змогу використовувати британську конституційну модель, прийняття Основних законів які мають вищий статус порівняно з іншими законами. Структура публічного управління Ізраїлю є багато в чому схожою з рядом європейських країн та України. Особливо в частині

організації діяльності органів публічної влади на вищому рівні. Важливу роль відіграє інститут публічної служби правовий статус якої визначається окремими спеціальними законами. Її дослідження буде проведено у наступних наукових дослідженнях.

Список використаних джерел:

1. Mautner Menachem. Law and the Culture of Israel. New York: Oxford University Press. 2011. 267 p. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199600564.001.0001>
2. Horowitz Dan, Lisk Moshe. Feedback to the Country: Change and Continuity in the Political Structure of Israel. Hebrew University. Jerusalem. 1972.
3. Cohen Nissim. Public Administration in Israel: Development, Structure, Legal Authority and Function. Collection Administration et gestion publique. École nationale d'administration. Strasbourg. 2019. 38 p.
4. Izthak Galnoor. Public Management in Israel: Development, Structure, Functions and Reforms. *Routledge Studies in Middle Eastern Politics*. Routledge, 2010. 208 p.
5. United Nations General Assembly Resolution of 29 November 1947 181(II). *EsubscriptionUi*. URL: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A/RES/181\(II\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A/RES/181(II)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (date of access: 08.01.2025).
6. Dalia Dorner. Does Israel Have a Constitution? The Saint Louis University Law Journal. Vol. 43. №4. 1999. P. 1324-1336. URL : <https://scholarship.law.slu.edu/lj/vol43/iss4/12>
7. Basic Laws of Israel URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/basic-law-the-knesset> (date of access: 08.01.2025).
8. Civil Service Commision. URL: https://www.gov.il/en/departments/civil_service_commission/govil-landing-page (date of access: 08.01.2025).

КУНЄВ Ю. Д.,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного
і адміністративного права*(Державний університет**«Київський авіаційний інститут»)*

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.37>**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ
В ПРОЦЕСІ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ**

У статті досліджено адміністративно-правові засади запобігання корупції в процесі діяльності міжнародних фінансових організацій. Вказано, що корупція становить значну загрозу стабільності, цілісності та демократичним цінностям будь-якого суспільства. Вона підриває суспільну довіру, перешкоджає економічному зростанню та увічнює соціальну нерівність. Представлені на сучасному етапі антикорупційні пропозиції є важливою віхою у боротьбі з корупцією як на національному рівні, так й на рівні ЄС. Комісія активізує свої дії: спираючись на діючі заходи, посилюючи зусилля щодо інтеграції запобігання корупції в розробку політики та програм ЄС, а також активно підтримувати роботу держав-членів щодо запровадження сильної антикорупційної політики та законодавства.

Зроблено висновок, що підходячи до протидії корупції на рівні країни, важливо в першу чергу запровадити інституційні системи та стимули для запобігання корупції. Перш ніж запроваджувати певні антикорупційні адміністративні заходи потрібно здійснювати системні дослідження, які б оцінили вплив, в першу чергу, факторів економічних і соціальних.

Економічний ефект від запровадження таких заходів оцінюють за кількістю ресурсів, які витрачаються на підтримання стійкості певної економічної системи, її розвитку та кількістю ресурсів, які втрачаються (завдана шкода) у разі розбалансування системи протидії корупції й витрачаються на відновлення стійкості системи взагалі.

Соціальний ефект запровадження антикорупційних адміністративних заходів оцінюють станом забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян і шкодою, яка завдається їх правам і правосвідомості від неналежного стану системи протидії корупції. Поєднання реального досвіду та цілеспрямованості суспільних інститутів на усунення підґрунтя для корупції, за допомогою існуючого міжнародного інструментарію, спроможне дати справжній ефект для стійкості світопорядку.

Ключові слова: міжнародні фінансові організації, корупція, фінансовий ринок, суб'єкти фінансової діяльності, публічно-правове регулювання, запобігання корупції.

**Kuniev Yu. D. Administrative and legal principles for preventing corruption
in the activities of international financial organizations**

The article examines the administrative and legal foundations of preventing corruption in the course of activities of international financial organizations. It is indicated that corruption poses a significant threat to the stability, integrity

and democratic values of any society. It undermines public trust, hinders economic growth and perpetuates social inequality. at the national level and at the EU level. The Commission is stepping up its action: building on existing measures, strengthening efforts to integrate corruption prevention into EU policy and programme development, and actively supporting Member States' work to put in place strong anti-corruption policies and legislation.

It is concluded that when approaching anti-corruption at the country level, it is important first of all to introduce institutional systems and incentives to prevent corruption. Before introducing certain anti-corruption administrative measures, it is necessary to carry out systematic studies that would assess the impact, first of all, of economic and social factors.

The economic effect of the introduction of such measures is assessed by the amount of resources spent on maintaining the stability of a particular economic system, its development, and the amount of resources that are lost (damage) in the event of an imbalance in the anti-corruption system and are spent on restoring the stability of the system in general.

The social effect of the introduction of anti-corruption administrative measures is assessed by the state of ensuring the protection of the rights and legitimate interests of citizens and the damage caused to their rights and legal awareness by the improper state of the anti-corruption system. A combination of real experience and purposefulness of public institutions to eliminate the basis for corruption, with the help of existing international tools, can have a real effect on the stability of the world order.

Key words: *international financial organizations, corruption, financial market, financial entities, public law regulation, corruption prevention.*

Постановка проблеми. Корупція становить значну загрозу стабільності, цілісності та демократичним цінностям будь-якого суспільства. Вона підриває суспільну довіру, перешкоджає економічному зростанню та увічнює соціальну нерівність. За офіційними даними, 68% людей і 62% представників бізнесу в країнах ЄС вважають, що корупція широко поширена [1]. Сьогодні Комісія вживає рішучих заходів для боротьби з корупцією в ЄС та у всьому світі, виконуючи зобов'язання, взяті президентом фон дер Ляєн у своєму зверненні до Союзу 2022 року [2].

Представлені на сучасному етапі антикорупційні пропозиції є важливою віхою у боротьбі з корупцією як на національному рівні, так й на рівні ЄС. Комісія активізує свої дії: спираючись на діючі заходи, посилюючи зусилля щодо інтеграції запобігання корупції в розробку політики та програм ЄС, а також активно підтримувати роботу держав-членів щодо запровадження сильної антикорупційної політики та законодавства. Комісія також стежить за розвитком боротьби з корупцією на національному рівні, визначає проблеми та питання рекомендацій державам-членам.

У світлі євроінтеграційних прагнень нашої держави, вітчизняна правова система постійно розробляє, удосконалює та впроваджує нові підходи та практики щодо протидії та запобігання корупції у всіх сферах суспільного життя. Особлива увага приділяється й адміністративно-правовим засадам запобігання корупції в процесі діяльності з міжнародними фінансовими організаціями.

Сьогоднішній набір заходів включає нові та посилені правила, що криміналізують корупційні злочини та гармонізують покарання у всьому ЄС, а також пропозицію щодо створення спеціального режиму санкцій щодо спільної зовнішньої політики та політики безпеки (CFSP) для боротьби з серйозними корупційними загрозами у всьому світі. Ці нові заходи приділили велику увагу профілактиці та створенню культури доброчесності, в якій корупція не допускається, і в той же час посилюють інструменти правозастосування.

У Спільному повідомленні про боротьбу з корупцією вказано, що корупція завдає великої шкоди суспільству, нашим демократіям, економіці та громадянам. Це підриває інститути громадянського суспільства, а також розбавляє їхню довіру та їх здатність надавати державну політику та якісні державні послуги. Корупція має важливе значення як для захисту цінностей ЄС, так і ефективності політики ЄС, і підтримки верховенства права в цілому [3]. Мережа ЄС проти корупції, що об'єднує правоохоронні органи, органи державної влади, практиків, громадянське суспільство та інші зацікавлені сторони, буде діяти як каталізатор запобігання корупції по всьому ЄС і розробить найкращі практики та практичні рекомендації. Одним з ключових завдань Мережі буде підтримка Комісії в картографуванні загальних територій, де корупційні ризики високі по всьому ЄС. Робота Мережі буде введена в антикорупційну стратегію ЄС, яка буде розроблена в консультації з Європейським Парламентом та Радою, щоб максимізувати вплив та узгодженість дій ЄС.

В установах ЄС існує нульова терпимість до корупції. У повідомленні детально описані правила етики, доброчесності та прозорості, що застосовуються для запобігання корупції в установах ЄС. Ця структура повинна не тільки застосовуватися з строгістю та послідовністю, але й постійно оновлюватися [3].

Варто вказати, що у новій Директиві щодо боротьби з корупцією закріплюється пропозиція модернізації існуючої антикорупційної правової бази ЄС шляхом [4]:

1) Запобігання корупції та побудова культури доброчесності, зокрема: підвищення обізнаності про корупцію шляхом проведення інформаційних та просвітницьких кампаній, дослідницьких та освітніх програм для зменшення корупційних ризиків та правопорушень; забезпечення того, щоб державний сектор був підзвітний найвищим стандартам шляхом накладення зобов'язання на держави-члени приймати ефективні правила щодо відкритого доступу до інформації, що представляє суспільний інтерес, розкриття та управління конфліктами інтересів у державному секторі, розкриття та перевірку активів державних службовців та регулювання взаємодії між приватним та державним секторами; створення спеціалізованих антикорупційних органів та забезпечення адекватних ресурсів та навчання для органів, відповідальних за запобігання та боротьбу з корупцією.

2) Уніфікація антикорупційного законодавства, зокрема: гармонізація визначень та понять антикорупційного законодавства; підвищення рівня санкцій для фізичних та юридичних осіб, а також гармонізація обтяжуючі та пом'якшувальні обставини.

3) Забезпечення ефективних механізмів запобігання корупції тощо.

Доцільно зазначити, що санкції ЄС допомагають досягти ключових цілей, таких як збереження миру, зміцнення міжнародної безпеки, а також консолідація та підтримка демократії та прав людини.

Звісно, що запропонована Директива про боротьбу з корупцією повинна бути узгоджена та прийнята Європейським Парламентом та Радою, перш ніж вона зможе стати законодавством ЄС.

У своєму зверненні до Союзу 2022 року президент фон дер Ляєн висловила необхідність рішучих дій проти корупції. Вона вказала, що корупція завдає великої шкоди суспільству, нашим демократіям, економіці та окремим особам. Це підриває інститути, від яких ми залежимо, розбавляючи їх довіру, а також їх здатність надавати державну політику та якісні державні послуги. Він діє як активізатор організованої злочинності та ворожого іноземного втручання. Успішне запобігання та боротьба з корупцією має важливе значення як для захисту цінностей ЄС та ефективності політики ЄС, так і для підтримки верховенства права та довіри до тих, хто керує, та державних установ [2].

Корупцію за своєю природою важко визначити кількісно, але навіть консервативні оцінки свідчать про те, що вона коштує економіці ЄС щонайменше 120 мільярдів євро на рік. Негативні наслідки корупції відчуються у всьому світі, підриваючи зусилля щодо належного управління та процвітання, а також досягнення Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй.

У контексті наведеного варто дослідити адміністративно-правові засади запобігання корупції в процесі діяльності з міжнародними фінансовими організаціями, що й є метою даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наше дослідження базується на дослідженнях таких вчених, як: В. Б. Авер'янова, В. М. Гаращука, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, М. В. Корнієнка, О. В. Кузьменко, Є. В. Курінного, Т. О. Коломоєць, О. П. Рябченко, М. І. Хавронюка та ін. У науковій площині питання правового регулювання діяльності міжнародних фінансових організацій, варто згадати праці таких вітчизняних вчених, як І. Лютий, О. Мозговий, М. Савостьяненко, В. Сіденко, Н. Патики, Н. Резнікова, О. Рогач, А. Філіпенко, Г. Терещенко та інші.

Виклад основного матеріалу. Оскільки більшість форм корупції зазвичай включають фіскальну транзакцію між однією особою чи установою та іншою, багато корупційних угод зрештою стосуються банків або інших фінансових установ, у тому числі й міжнародних фінансових організацій.

У 2000 році усвідомлення наведеного стало поштовхом до запуску ініціативи Wolfsberg Group щодо боротьби з відмиванням грошей (AML), саморегулітивного проекту, очолюваного одинадцятьма глобальними банками [5].

Однак конкретна роль міжнародних фінансових організацій та їхня здатність протидіяти корупції була меншим предметом досліджень та прийняття політики, ніж в інших секторах бізнесу, і тому вона недостатньо висвітлена.

Громадська думка схильна переоцінювати можливості міжнародних фінансових організацій, особливо їхню здатність виявляти корупційні грошові потоки. У той же час, міжнародні фінансові організації, схоже, мають тенденцію недооцінювати свою схильність до прямої корупції, пов'язані з нею юридичні та репутаційні ризики, а також потенційну можливість непрямого зловживання для сприяння корупційним правопорушенням. Крім того вони також не усвідомлюють повного потенціалу деяких зі своїх добре перевірених інструментів боротьби з відмиванням грошей [6].

У зв'язку з наведеним 18 лютого 2006 року керівники Групи Африканського банку розвитку, Азійського банку розвитку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Групи Європейського інвестиційного банку, Міжнародного валютного фонду, Групи Міжамериканського банку розвитку та Групи Світового банку домовилися про створення Спільної робочої групи з питань боротьби з корупцією міжнародних фінансових установ (далі – IFI) для роботи над послідовним та гармонізованим підходом до боротьби з корупцією в діяльності та діяльності члена установ. Керівники установ-членів визнають, що єдиний і скоординований підхід має вирішальне значення для успіху спільних зусиль з боротьби з корупцією та запобігання підриву ефективності їхньої роботи.

Робоча група МФО погодила рекомендовані елементи гармонізованої стратегії боротьби з корупцією в діяльності установ-членів. Зокрема, вирішального значення для успіху гармонізованого підходу набуло спільне розуміння негативних практик. З цієї метою IFI погодила наступні стандартизовані визначення «корупційних практик» у діяльності установ-членів:

- корупційна практика – це пропонування, дарування, отримання або вимагання, прямо чи опосередковано, будь-чого, що має цінність, щоб неналежним чином вплинути на дії іншої сторони;

- шахрайство – це будь-яка дія або бездіяльність, включаючи введення в оману, яка свідомо або з необережності вводить в оману або намагається ввести в оману сторону з метою отримання фінансової чи іншої вигоди або для уникнення зобов'язання;

- примусова практика – це приниження або заподіяння шкоди, або загроза погіршити або завдати шкоди, прямо чи опосередковано, будь-якій стороні або майну сторони з метою неналежного впливу на дії сторони;

- змова – це домовленість між двома або більше сторонами, спрямована на досягнення неналежної мети, включаючи неналежний вплив на дії іншої сторони [7].

Кожна з установ-членів визначає імплементацію в рамках своєї відповідної політики та процедур і відповідно до міжнародних конвенцій.

Робоча група IFI визнала, що обмін відповідною інформацією між установами-членами сприятиме спільному підходу та посиленню співпраці у вирішенні питань доброчесності

в їхній діяльності. Також важливо забезпечувати збереження конфіденційності інформації, щоб викривачі та інші особи залишалися впевненими у своїй захищеності в процесі спілкування з установами-членами. Робоча група IFI погодилася, що установи повинні обмінюватися інформацією, у разі необхідності, у зв'язку з розслідуваннями корупційних дій відповідно до цих принципів.

Установи-члени IFI визнали необхідність просування етичної ділової практики та належного управління, що відповідають міжнародним стандартам. Разом з тим IFI рекомендувала, щоб установи-члени у своїй роботі керувалися такими загальними принципами:

- належні процедури для забезпечення ідентифікації бенефіціарного власника;
- ретельний контроль за сторонами, які були засуджені або перебувають під слідством за тяжкі злочини, розслідуються або потрапили під санкції регулюючого органу або внесені до санкційного списку, визнаного установою-членом;
- ретельний контроль сторін, що беруть участь в адміністративному процесі, пов'язаному зі звинуваченнями у фінансових правопорушеннях;
- ретельний контроль за політично значущими особами відповідно до рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (далі – FATF);
- визначення пом'якшувальних факторів і забезпечення виконання зобов'язань, які усувають ризики доброчесності; та
- постійний моніторинг ризиків доброчесності.

IFI визнала критичну важливість забезпечення доброчесності в установах-членах, а також у діяльності, яку вони фінансують. IFI також підтримала ініціативи країн-членів та інших зацікавлених сторін, включаючи пресу та судову систему, щодо підвищення прозорості та підзвітності, зміцнення врядування в процесі боротьби з корупцією.

З цією метою IFI рекомендувала установам-членам продовжувати розробку аналітичних інструментів, призначених для оцінки ризиків корупції в окремих країнах, секторах і регіонах, а також інституційних можливостей для реагування на ці ризики.

Крім того IFI також рекомендувала установам-членам працювати над посиленням координації з питань врядування, доброчесності та антикорупційної діяльності, а також технічної допомоги з іншими міжнародними фінансовими організаціями, у тому числі в їхній діяльності в окремих країнах, щоб уникнути дублювання та максимізувати синергію.

Варто вказати, що у випадку, коли міжнародні фінансові організації виявляються причетними до корупції, це зазвичай відбувається одним із двох способів: або сама фінансова установа, або працівник безпосередньо вчиняє корупційні дії; або міжнародна фінансова установа неправомірно використовується для приховування коштів корупційного походження.

Важливо розуміти, що міжнародні фінансові організації як юридичні особи, їхні працівники та керівники можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності за корупційні правопорушення. Тому важливим є те, що міжнародні фінансові організації мають якнайповніше впроваджувати рекомендовані заходи з реформування.

Група Африканського банку розвитку, Азіатський банк розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку, Група Європейського інвестиційного банку, Група Міжамериканського банку розвитку, Група Світового банку спільно схвалили загальні (керівні) принципи запобігання корупції, на підставі яких було впроваджено такі заходи:

1) у кожній Організації має бути Слідчий офіс, відповідальний за проведення розслідувань;

2) метою розслідування, проведеного Слідчим управлінням, є вивчення корупційних дій, які визначені кожною установою, включаючи проекти, що фінансуються Організацією, але не обмежуючись ними, а також заяви про неправомірну поведінку з боку співробітників Організації;

3) слідчий орган повинен працювати на засадах таких принципів, як об'єктивність, неупередженість та справедливості протягом усього слідчого процесу та проводити свою діяльність компетентно та з найвищим рівнем доброчесності;

4) працівники Слідчого відділу повинні своєчасно повідомляти керівника про будь-які фактичні або потенційні конфлікти інтересів, які він або вона можуть мати під час розслідування, в якому він або вона бере участь, і керівник повинен вжити відповідних заходів для усунення конфлікту;

5) мають бути запроваджені відповідні процедури для розслідування заяв про непрапомірну поведінку з боку будь-якого співробітника слідчого управління;

6) кожна Організація повинна публікувати технічне завдання свого Слідчого управління, а також щорічний звіт, що висвітлює доброчесність та діяльність її Слідчого офісу щодо боротьби з корупцією відповідно до його політики щодо доступу до публічної інформації;

7) Слідчий орган вживає розумних заходів для захисту як конфіденційної будь-якої неpubлічної інформації, пов'язаної з розслідуванням, включаючи особу сторін, які є об'єктом розслідування, та сторін, які надають свідчення або докази.

Спосіб, у який вся інформація зберігається та надається сторонам у кожній Організації за межами Організації, включаючи національні органи влади, регулюється правилами, політикою та процедурами Організації;

8) висновки слідства повинні ґрунтуватися на фактах та пов'язаному з ними аналізі, який може включати обґрунтовані висновки;

9) Слідчий офіс надає керівництву Організації рекомендації, у відповідних випадках, які впливають з його висновків слідства;

10) усі розслідування, що проводяться слідчим управлінням, мають адміністративний характер.

З огляду на потенційні ризики міжнародні фінансові організації зобов'язані забезпечити себе внутрішньою системою дотримання вимог щодо боротьби з корупцією. Щоб запобігти типовим операційним ризикам, міжнародним фінансовим організаціям рекомендувалося приділяти особливу увагу політиці щодо подарунків, а також роботі з посередниками та агентами, як тими, хто діє від імені фінансової установи, так і клієнтами установи.

Що стосується ризику бути використаним для участі у відмиванні грошей та інших злочинних діях, вразливість фінансової галузі є унікальною порівняно з іншими галузями.

Аналогічним чином такі транзакції можуть бути побудовані таким чином, щоб допомогти приховати активи від податкових органів або приховати збитки, ризики або відверте шахрайство на корпоративних рахунках. Зокрема, у звіті підкомітету Сенату США, опублікованому в липні 2008 року, швейцарський банк UBS звинувачується в тому, що він допоміг 19 000 громадянам США приховати 18 мільярдів доларів США на незадекларованих рахунках від податкових органів США. 7 J.P. Morgan Chase і Citigroup було зобов'язано виплатити в сукупності 236 мільйонів доларів інвесторам, які втратили гроші в Enron за свою роль у допомозі компанії приховати справжній масштаб свого боргу [8].

У цьому аспекті слід вказати, що загальний транскордонний потік доходів від злочинної діяльності, корупції та ухилення від сплати податків оцінюється в діапазоні від кількох сотень мільярдів доларів до 1,5 трильйонів доларів США [9].

Таким чином, міжнародні фінансові організації відіграють одну з ключових ролей у запобіганні та санкціонуванні відмивання грошей та корупції. Вони також можуть допомогти у боротьбі з податковим та фінансовим корпоративним шахрайством.

Отже, правоохоронні органи та міжнародні органи такі як FATF та Базельський комітет з банківського нагляду, що встановлюють стандарти, чинять значний тиск на країни з метою розробки ефективних стратегій виправлення ситуації для фінансових посередників.

Спочатку міжнародні зусилля були зосереджені на протидії відмиванню грошей, пов'язаному з організованою злочинністю та торгівлею наркотиками, але після того, як у 1999 році набула чинності Конвенція ОЕСР про боротьбу з корупцією, зосередилися на корупції як предикативному злочині для відмивання грошей. Нарешті, у 2003 році FATF наслідувала цей приклад. Скандал в Абаці та інші широко висвітлені справи про відмивання грошей, які, як стверджувалося, були пов'язані з корупційними доходами та пов'язаними

з ними злочинами, привернули увагу як національних законодавців, так і керівників міжнародних фінансових організацій та спонукали до тісних зв'язків між ними. Зокрема було посилено засоби правового захисту, як-то розширення існуючих механізмів перевірки діяльності міжнародних фінансових організацій. Крім того, Заява Вольфсберзької групи проти корупції 2007 року визначила типові правила для діяльності, пов'язаної з корупцією, а також характеристики клієнтів і транзакцій, які повинні викликати підозри в корупції.

Підхід Групи Світового банку до боротьби з корупцією поєднує проактивну політику передбачення та управління ризиками у власних проектах. Група банку піддає всі потенційні проекти суворій перевірці та працює з клієнтами, щоб зменшити можливі корупційні ризики, які були виявлені.

Вице-президент з питань доброчесності (INT) є незалежним підрозділом Світового банку, який розслідує та проводить санкції, пов'язані зі звинуваченнями у шахрайстві та корупції в проектах, що фінансуються Світовим банком. INT підтримує основні бізнес-підрозділи Світового банку та зовнішні зацікавлені сторони, пом'якшуючи ризики шахрайства та корупції шляхом обміну висновками розслідувань, порадами, профілактичними та інформаційно-пропагандистськими зусиллями. INT звітує безпосередньо перед президентом установ Світового банку і знаходиться під наглядом Аудиторського комітету Виконавчої ради [10]. Механізми публічних скарг вбудовані в проекти для заохочення та розширення можливостей нагляду, а проекти активно контролюються під час реалізації.

Коли звинувачення у корупції обґрунтовані, компаніям, причетним до неправомірних дій, не допускаються до будь-якої нової діяльності, що фінансується Групою Світового банку. Зацікавлені уряди отримують висновки розслідувань Групи Світового банку. На сьогоднішній день Група Світового банку публічно вилучила або іншим чином санкціонувала понад 1000 юридичних та фізичних осіб.

У 2020 фінансовому році Група Світового банку санкціонувала 49 юридичних та фізичних осіб і визнала 72 перехресні дебарменти від інших багатосторонніх банків розвитку. Наприкінці 2020 фінансового року 372 суб'єкти господарювання були піддані санкціям умовного звільнення, процес, за допомогою якого юридичним особам надається можливість вдосконалити свої внутрішні програми відповідності в рамках своєї санкції.

Для правового регулювання міждержавної торгівельної сфери, існує значна кількість міжнародних інструментів, що безпосередньо пов'язують питання спрощення митних процедур з системним подоланням корупційних проявів. Одним з найбільш відомих інструментів є Декларація Аруша про професійну етику (Декларація Ради з митного співробітництва з належного управління і боротьби з корупцією на митниці 1993 р., оновлена 2003 р.) та Кіотська конвенція (Міжнародна конвенція зі спрощення та гармонізації митних процедур 1999 р.).

Світовий банк нещодавно запустив набір антикорупційних ініціатив [11], щоб підтвердити свою прихильність допомогти країнам боротися з корупцією, вирішувати зміни в глобалізації, технологіях, соціальних науках та інших факторах. Антикорупційні ініціативи розширюють фокус Банку за межі країн, що розвиваються, щоб також включити фінансові центри, впроваджувати антикорупційну політику більш відкрито, ніж раніше, використовувати нові технології для розуміння, вирішення та запобігання корупції, а також інтегрувати ідеї поведінкової соціальної науки, що безумовно є основою оптимального адміністративно-правового механізму запобігання корупції в процесі діяльності міжнародних фінансових організацій.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави вказати, що підходячи до протидії корупції на рівні країни, важливо в першу чергу запровадити інституційні системи та стимули для запобігання корупції.

Перш ніж запроваджувати певні антикорупційні адміністративні заходи потрібно здійснювати системні дослідження, які б оцінили вплив, в першу чергу, факторів економічних і соціальних.

Економічний ефект від запровадження таких заходів оцінюють за кількістю ресурсів, які витрачаються на підтримання стійкості певної економічної системи, її розвитку та

кількістю ресурсів, які втрачаються (завдана шкода) у разі розбалансування системи протидії корупції й витрачаються на відновлення стійкості системи взагалі.

Соціальний ефект запровадження антикорупційних адміністративних заходів оцінюють станом забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян і шкодою, яка завдається їх правам і правосвідомості від неналежного стану системи протидії корупції.

Поєднання реального досвіду та цілеспрямованості суспільних інститутів на усунення підґрунтя для корупції, за допомогою існуючого міжнародного інструментарію, спроможне дати справжній ефект для стійкості світопорядку.

Список використаних джерел:

1. European Union. (2022). *Corruption. Eurobarometer*. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2658>
2. State of the Union 2022 – President von der Leyen's speech URL: https://state-of-the-union.ec.europa.eu/state-union-2022_en
3. Joint communication to the european parliament, the council and the european economic and social committee on the fight against corruption URL: https://commission.europa.eu/publications/joint-communication-fight-against-corruption_en
4. Proposal for a directive of the european parliament and of the council on combating corruption, replacing Council Framework Decision 2003/568/JHA and the Convention on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union and amending Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2023%3A234%3AFIN>
5. Cornelius P. Foreign Bank Ownership and Corporate Governance in Emerging-Market Economies, in P. Cornelius and B. Kogut (eds.), *Corporate Governance and Capital Flows in a Global Economy* New York: Oxford University Press, 2003.
6. Pieth M., Aiolfi G. The Private Sector Becomes Active: The Wolfsberg Process, in A. Clark and P. Burrell (eds.), *A Practitioner's Guide to International Money Laundering Law and Regulation* London: City & Financial Publishing, 2003.
7. Final report on the joint IFI action plan URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/145601468162852641/final-report-on-the-joint-ifi-action-plan>
8. US Senate Permanent Subcommittee on Investigations, *Tax Haven Banks and U.S. Tax Compliance* Washington, DC: Permanent Subcommittee on Investigations, 2008.
9. Baker R., Nordin J. *Dirty Money: What the Underworld Understands that Economists Do Not*, *Economists Voice*, vol. 4, no. 1. 2007.
10. Integrity Vice Presidency URL: <https://www.worldbank.org/en/about/unit/integrity-vice-presidency>
11. Corruption has modernized, so should anticorruption initiatives URL: <https://blogs.worldbank.org/en/voices/corruption-has-modernized-so-should-anticorruption-initiatives>

РОЗСОХА С. С.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 342.9: 347.961

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.38>

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті виявлені та узагальнені філософсько-правові аспекти адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності, які ґрунтуються на поєднанні природного права та юридичного позитивізму. Підкреслено важливість гармонійної інтеграції моральних принципів і правових норм у діяльність нотаріусів як інституту позасудового захисту прав. Особлива увага приділена забезпеченню відповідності нотаріальної практики міжнародним стандартам, етичним принципам і сучасним технологічним підходам. Адміністративно-правове забезпечення нотаріальної діяльності розглянуто як комплексну систему, що включає чотири ключові компоненти: адміністративні послуги, розпорядчу діяльність, виконавчу діяльність і концептуально-стратегічні підходи до розвитку нотаріату. Визначено, що адміністративні послуги забезпечують правову підготовку та реєстрацію нотаріальної діяльності, а розпорядча діяльність орієнтована на уточнення та деталізацію нормативно-правових актів. Виконавча діяльність спрямована на контроль за дотриманням законодавства, а концепції та стратегії формують довгострокову перспективу вдосконалення нотаріальної системи. У статті виділено принципи, на яких базується нотаріат: законність, правова визначеність, незалежність, неупередженість, конфіденційність і професійна етика. Принцип законності забезпечує відповідність правочинів чинному законодавству, тоді як правова визначеність гарантує створення документів із високим рівнем доказової сили, спрямованих на зменшення ризиків правових спорів і конфліктів. Незалежність нотаріусів захищає їхню об'єктивність та неупередженість, що дозволяє забезпечувати баланс інтересів усіх сторін. Конфіденційність і професійна етика зобов'язують нотаріусів дотримуватися чесності та відповідальності у взаємодії з клієнтами, створюючи довіру до інституту нотаріату. Значну увагу приділено соціальній відповідальності нотаріусів, яка реалізується через зміцнення правової культури, розвиток демократичного суспільства та сприяння прозорості правових відносин. Впровадження інформаційних технологій розглянуто як важливий інструмент модернізації нотаріальної діяльності, що сприяє підвищенню ефективності, доступності та якості нотаріальних послуг.

Ключові слова: адміністративно-правові норми, етичні принципи, забезпечення нотаріальної діяльності, захист прав, конфіденційність і професійність, міжнародні стандарти, моральні принципи, правові аспекти, правове забезпечення нотаріальної діяльності, природне право, технологічні підходи, філософія, юридичний позитивізм.

Rozsokha S. S. Philosophical and legal aspects of administrative and legal support of notarial activities

The article identifies and generalizes the philosophical and legal aspects of the administrative and legal provision of notarial activities, based on the combination of natural law and legal positivism. Emphasis is placed on the importance of the harmonious integration of moral principles and legal norms into the activities of notaries as an institution of extrajudicial protection of rights. Particular attention is given to ensuring compliance of notarial practices with international standards, ethical principles, and modern technological approaches. Administrative and legal provision of notarial activities is considered as a comprehensive system, including four key components: administrative services, regulatory activities, executive activities, and conceptual-strategic approaches to the development of notarial practices. It is defined that administrative services ensure legal preparation and registration of notarial activities, while regulatory activities are aimed at clarifying and detailing normative legal acts. Executive activities are focused on monitoring compliance with legislation, while concepts and strategies form the long-term perspective of improving the notarial system. The article highlights the principles on which notarial activities are based: legality, legal certainty, independence, impartiality, confidentiality, and professional ethics. The principle of legality ensures compliance of transactions with current legislation, while legal certainty guarantees the creation of documents with a high level of evidentiary power, aimed at reducing risks of legal disputes and conflicts. The independence of notaries protects their objectivity and impartiality, allowing them to balance the interests of all parties. Confidentiality and professional ethics oblige notaries to adhere to honesty and responsibility in interaction with clients, creating trust in the notarial institution. Significant attention is given to the social responsibility of notaries, which is implemented through strengthening legal culture, developing a democratic society, and promoting transparency in legal relations. The implementation of information technologies is considered an important tool for modernizing notarial activities, contributing to the improvement of the efficiency, accessibility, and quality of notarial services.

Key words: *administrative and legal norms, administrative provision of notarial activities, confidentiality, ethical principles, international standards, justice, legal certainty, legal provision of notarial activities, legal positivism, moral principles, natural law, professional ethics, protection of rights, regulatory activities, technological approaches.*

Вступ. Філософсько-правові аспекти адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності є надзвичайно актуальними в умовах розвитку сучасного демократичного суспільства, оскільки вони забезпечують фундаментальні підходи до регулювання правовідносин у сфері нотаріату. Відповідно до сучасних вимог, нотаріат виконує ключову роль у забезпеченні правової визначеності, прозорості правочинів і стабільності суспільних відносин. З огляду на глобалізацію, імплементацію міжнародних стандартів у національну правову систему, а також стрімкий розвиток інформаційних технологій, виникає потреба у переосмисленні традиційних підходів до організації нотаріальної діяльності та її адміністративно-правового забезпечення.

Нотаріат в умовах сьогодення слугує інструментом захисту прав фізичних і юридичних осіб, що визначає його важливість як інституту позасудового вирішення спорів. Аналіз філософсько-правових аспектів цієї діяльності дозволяє усвідомити глибший зв'язок між природним правом і юридичним позитивізмом, інтегруючи моральні та етичні принципи в адміністративно-правову практику. Це забезпечує гармонійний баланс між нормами права, соціальними потребами та цінностями суспільства.

Зважаючи на виклики сьогодення, дослідження філософсько-правових аспектів адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності дозволяє сформувати концептуальні засади її розвитку, гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами, посилити роль нотаріату в захисті прав і свобод громадян. Такий аналіз сприятиме зміцненню правової культури, підвищенню ефективності правового регулювання та забезпеченню суспільного добробуту.

Огляд останніх досліджень. У науковому аналізі адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності значний внесок зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Х. Аджі, М. Абдурашидова, А. Берлач, Я. Бенъ, Т. Білоус, Р. Брукс, В. Бусел, О. Буханевич, Д. Кові Браун, В. Галушко, М. Глобінець, Н. Гриців, А. Гуледза, Г. Гулевська, Л. Данюк, А. Закія Джамілах, Анита Дауті, А. Денисова, М. Долинська, К. Досінчук, Й. Дрендель, С. Діденко, Е. Женеску, Д. Журавльов, Р. Ігонін, А. Іванищук, Н. Ільєва, А. Іп, У. Кінаш, Н. Карнарук, С. Ковальчук, І. Когутич, О. Коротун, О. Костюченко, О. Косілова, О. Красногор, Т. Курило, Я. Лазур, К. Лізкано Чапета, П. А. Малавет, А. Маржина, О. Мартинюк, Г. Массе, Л. Міранда Чавес, С. Моріна, В. Мустафа, І. Нуроїні, О. Надьон, І. Орловська, У. Палієнко, Є. Пряхін, Л. Піньяс, А. Саптомо, О. Ситников, С. Стеценко, С. Супанджі, В. Тищенко, А. Відан Азізі, А. Сяра Нур Сілмі Судраджат, Б. Сіхомбінг, К. Федорова, М. Фролков, Е. Халіті-Мустафа, К. Н. Янг, В. Черниш, К. Чижмарь, О. Чудний, О. Яра та інші. Цей перелік підкреслює багатогранність наукових підходів до аналізу філософсько-правових аспектів адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності та важливість подальшого розвитку цієї тематики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі філософії права, теорії адміністративного права, доктринальних поглядів на цю проблематику вітчизняних та зарубіжних вчених та пам'яток законодавства розкрити філософсько-правові аспекти адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні.

Результати дослідження. Згідно із британською енциклопедією філософія права досліджує природу права та його зв'язок із людськими цінностями, практиками й політичними спільнотами. Вона відрізняє право від інших нормативних систем, таких як мораль та соціальні конвенції, і зосереджується на універсальних принципах, що застосовуються до всіх правових систем. Одним із ключових питань філософії права є взаємодія між правовими системами та моральними цінностями. Класичні теорії природного права, такі як концепції Цицерона та Фоми Аквінського, стверджують, що чинні закони повинні відповідати об'єктивним моральним принципам. Несправедливі закони, які не відповідають таким принципам, не вважаються правдивим правом. Філософія права аналізує, чому і як закони здобувають авторитет і чи повинні люди їх дотримуватися. Зокрема, Платон і Арістотель доводили, що авторитет законів випливає з їхньої відповідності розуму, загальному благу та вічним принципам. Дисципліна простежує історичний розвиток правових теорій, демонструючи, як ідеї еволюціонували від давньогрецького сприйняття права як божественного наказу до сучасних підходів, що охоплюють юридичний позитивізм, текстуалізм та судову тлумачення [1].

Стефан Маген, дослідник, який спеціалізується на філософії права, на аналізі нормативності позитивного права, зв'язку права із соціальними фактами та методологічних аспектів сучасних правових систем розкриває, що філософія права як галузь філософії аналізує нормативність позитивного права, його зв'язок із мораллю, юридичну дійсність, юридичні зобов'язання, тлумачення та застосування правових норм. Основними підходами до розуміння цієї дисципліни є природне право, юридичний позитивізм, теорія соціальних фактів та інші сучасні концепції. Природне право передбачає, що нормативність права заснована на об'єктивних моральних принципах. Цицерон вважав, що справжнє право – це правильний розум, що відповідає природі. Фома Аквінський стверджував, що позитивне право є дійсним, якщо воно випливає з моральних принципів. Юридичний позитивізм пояснює нормативність права соціальними фактами, такими як норми поведінки, що підтримуються суспільством. Герберт Харт запропонував концепцію внутрішньої точки зору, яка пояснює,

чому учасники правової системи сприймають правові норми як зобов'язуючі. Ганс Кельзен розглядав право як автономний нормативний порядок, незалежний від моралі чи соціальних фактів [2].

Рут Брукс (Великобританія) спеціалізується на дослідженнях у галузі філософії права, а також аналізує вплив права на суспільство та індивідуальну поведінку вона розкриває, що філософія права є галуззю філософії, яка аналізує право, правові інститути, системи та принципи. Вона аналізує природу права, його зв'язок із мораллю, політикою, економікою та іншими сферами людської діяльності. На її погляд філософія права поділяється на аналітичну юриспруденцію та нормативну юриспруденцію. Аналітична юриспруденція зосереджується на визначенні сутності права та його розмежуванні з іншими соціальними системами, такими як мораль і етика. До аналітичної юриспруденції належать такі теорії, як теорія природного права, юридичний позитивізм та правовий реалізм. Теорія природного права базується на ідеї, що право випливає з природи людини і вічних моральних принципів. Юридичний позитивізм розглядає право як соціальну конструкцію, створену державою і незалежну від моралі. Правовий реалізм наголошує на практичному застосуванні права та обґрунтуванні судових рішень. Нормативна юриспруденція досліджує, як право впливає на людську поведінку і формує суспільство [3].

Публічне адміністрування нотаріальної діяльності здійснюється шляхом надання адміністративними органами адміністративних послуг нотаріусам, здійснення розпорядчої та виконавчої діяльності. Наприклад адміністративним органом, яким є Міністерство юстиції України, затверджено порядок надання адміністративної послуги у формі реєстрації приватної нотаріальної діяльності. Ця послуга регулюється Законом України «Про нотаріат» [4] та нормативно-правовими актами, зокрема Положенням про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса, затвердженим Наказом Міністерства юстиції України від 22 березня 2011 року № 871/5, а також іншими документами, які встановлюють порядок реалізації цього процесу. Зміст регламенту передбачає чіткі вимоги до заявника, зокрема надання документів, що підтверджують особу, професійну компетентність і відповідність приміщення вимогам для здійснення нотаріальної діяльності. Подання документів здійснюється особисто, а послуга надається безкоштовно. Строк виконання не перевищує семи днів із моменту подання заяви [5].

Видання підзаконних нормативно-правових актів з метою уточнення та деталізації профільного законодавства. Наприклад, Наказом Міністерства юстиції України від 17 лютого 2014 року № 357/5 затверджено Порядок проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства. Цей документ виданий на підставі Закону України «Про нотаріат», положення якого визначають повноваження Міністерства юстиції України щодо організації та контролю діяльності нотаріусів, а також Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», що регламентує порядок реалізації повноважень органів державної влади. Основною метою перевірок є забезпечення дотримання законодавства державними та приватними нотаріусами, контроль за організацією роботи, порядком вчинення нотаріальних дій, веденням діловодства та якістю надання нотаріальних послуг. Передбачено два види перевірок: планова, яка здійснюється не частіше одного разу на два роки, охоплює весь період з часу попередньої перевірки та проводиться відповідно до затвердженого графіка, і позапланова, яка проводиться за дорученням Міністерства юстиції, його територіальних органів або за зверненням фізичних чи юридичних осіб [6].

Здійснення адміністративними органами виконавчої діяльності. Наприклад, Наказом Міністерства юстиції від 11 січня 2022 року № 56/5 «Про результати камеральної перевірки державного реєстратора – приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу ОСОБА_1» передбачає тимчасове блокування доступу приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу ОСОБА_1 до Державного реєстру речових прав на

нерухоме майно строком на один місяць. Це рішення ухвалено в межах реалізації контролю за дотриманням нотаріусами законодавства, що регулює діяльність державних реєстраторів, із метою забезпечення законності вчинення реєстраційних дій [7].

Крім публічного адміністрування нотаріальної діяльності до складових адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності відноситься концепції, стратегії та інші засади правового регулювання в аналізованій сфері. Наприклад, Концепція реформування органів нотаріату в Україні, яка була затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 24 грудня 2010 року, № 3290/5. Метою Концепції є формування цілісного підходу до функціонування нотаріату та створення чіткої структури нотаріальних органів для забезпечення надання правових і нотаріальних послуг відповідно до міжнародних стандартів. Основна мета полягала в поступовому реформуванні нотаріату як інституту позасудового захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб. Очікуваними результатами було створення єдиного нотаріату, запровадження професійного самоврядування нотаріусів, підвищення якості нотаріальних послуг і забезпечення ефективного захисту прав громадян [8].

Отже, філософські та правові засади нотаріальної діяльності ґрунтуються на взаємодії природного права та юридичного позитивізму, що забезпечує баланс між моральними принципами і конкретними правовими нормами. Такий підхід дозволяє інтегрувати нотаріат у правову систему як інститут позасудового захисту прав, забезпечуючи водночас його відповідність етичним стандартам і міжнародним практикам. Нотаріальна діяльність в Україні реалізується через адміністративно-правове забезпечення, яке охоплює адміністративні послуги, розпорядчу та виконавчу діяльність, а також стратегічні концепції розвитку. Цей комплексний підхід сприяє ефективності правового регулювання, підвищує якість надання послуг та забезпечує контроль за дотриманням професійних і законодавчих вимог. Розробка концепцій, стратегій та нормативно-правових актів є основою для формування системи, яка орієнтована на довгострокове вдосконалення нотаріату.

Крім того у зарубіжній та вітчизняній літературі існують певні тенденції до розкриття філософських засад діяльності нотаріату. Так, Генеральна асамблея членів палат нотаріусів Міжнародного союзу нотаріусів (UINL) у редакційній публікації зазначають, що Нотаріальна діяльність базується на поєднанні філософських принципів служіння суспільству та правових норм, які регулюють її функціонування, а основоположні засади діяльності нотаріусів відображають їхню соціальну та юридичну роль як гарантів правової визначеності, нейтральності й незалежності. Нотаріуси зобов'язані виконувати свої професійні обов'язки компетентно та відповідно до високих стандартів, постійно оновлюючи знання у сфері права та нотаріату. Вони повинні створювати умови для ефективного виконання своїх обов'язків, забезпечуючи зручний графік роботи та відповідну технологічну підтримку. У роботі нотаріуси повинні дотримуватися принципів поваги, солідарності та співпраці, сприяти обміну знаннями й досвідом, а також активно брати участь у професійних ініціативах. Нотаріуси зобов'язані дотримуватися принципів чесної конкуренції, утримуючись від знижок на послуги, рекламної діяльності чи використання посередників для залучення клієнтів. Гарантуючи право на вибір нотаріуса, вони повинні залишатися нейтральними й уникати будь-якого впливу на клієнтів у цьому виборі [9].

Інді Нуроіні, Акфа Закія Джамілах, Агунг Вілдан Азізі, Аджунг Сильва Сьєра Нур Силмі Судраджат (Індонезія) доводять, що філософія нотаріату базується на принципах забезпечення правової визначеності, рівності сторін у правовідносинах і захисту їхніх інтересів. Основоположною ідеєю є служіння суспільству через створення юридичних документів, які мають підвищену довіру та підтверджену доказову силу. Нотаріат відіграє роль гаранта законності в угодах та інших юридичних процесах, сприяючи прозорості та стабільності правових відносин. Основна місія нотаріату полягає у формуванні документів, які мають силу юридичного доказу, забезпечуючи дотримання закону та зменшуючи ризик правопорушень. Нотаріуси зобов'язані діяти у межах закону, дотримуючись етичних норм і стандартів професійної поведінки. Незалежність та нейтральність є основними принципами нотаріату. Нотаріус повинен однаково захищати інтереси всіх сторін, що беруть участь

у правочині, не надаючи переваги жодній з них. Нотаріат підтримує довіру суспільства через високий рівень професійних знань, дотримання конфіденційності та точність у виконанні своїх обов'язків. Нотаріус як третя сторона в правочинах виконує превентивну функцію, зменшуючи ймовірність спорів між сторонами у майбутньому [10].

Н. Манойло пише у своїй статті, що нотаріат як правовий інститут та професійна діяльність базується на фундаментальних принципах, які визначають його соціальну значущість і роль у побудові демократичного правового суспільства, і ці засади відображають поєднання правової, етичної та філософської складових, які забезпечують надійність, прозорість і стабільність правових відносин у суспільстві. Нотаріуси є незалежними гарантами дотримання закону та забезпечення юридичної визначеності в правовідносинах, а їхня діяльність спрямована на попередження спорів, забезпечення доказової сили документів та створення умов для стабільного функціонування суспільства. Нотаріус повинен виконувати свої обов'язки з високим рівнем професіоналізму, дотримуючись принципів етики, таких як неупередженість, конфіденційність і відповідальність за результати своєї діяльності. Нотаріат сприяє формуванню правосвідомості громадян, їхньої довіри до правових інститутів і розвитку громадянського суспільства, а нотаріуси виконують роль медіаторів між державою та громадянами, забезпечуючи баланс інтересів і дотримання принципів справедливості [11].

Аде Саптомо та Б. Сіхомбінг (Індонезія) вважають, що філософські засади нотаріату базуються на принципах забезпечення правової визначеності, справедливості та соціальної відповідальності. Основними функціями нотаріуса є захист прав громадян, створення документів, які мають доказову силу, і зменшення ризиків правових спорів. У правовій філософії нотаріату підкреслюється його роль як гаранта юридичної стабільності та посередника між державою та суспільством. Нотаріат сприяє побудові правового суспільства через точність, неупередженість та дотримання етичних норм у своїй діяльності. У статті підкреслюється важливість правового підходу до створення документів, таких як свідоцтва про право на землю, які є важливим доказом власності та забезпечують правовий захист громадян [12].

Викладачі університету Università degli Studi di Milano (Італія) розкривають, що філософські засади нотаріату ґрунтуються на концепціях правової теорії, зокрема на принципах законності, легітимності та захисту інтересів сторін у цивільних правовідносинах. Нотаріат функціонує як інститут, що забезпечує публічний інтерес, встановлює юридичну достовірність документів і гарантує безпеку правочинів. Вивчення нотаріату крізь філософську призму включає питання соціальної відповідальності, етики професії та впливу технологій на юридичні процедури. Використання інформаційних технологій у нотаріаті дозволяє поєднувати традиційні принципи з інноваційними підходами, забезпечуючи прозорість та ефективність роботи [13].

Професор юридичного факультету Університету Діпонегоро (Індонезія) Ерлін Індарті доводить, що нотаріат як частина правової системи є інститутом, який функціонує на основі принципів законності, неупередженості, достовірності та професійної етики. Згідно з філософськими засадами, діяльність нотаріусів спрямована на забезпечення правової безпеки громадян і захист суспільних інтересів. Нотаріус виконує роль арбітра в цивільних правовідносинах, гарантуючи дотримання норм права та прозорість правочинів. Впровадження технологій у нотаріальну діяльність, зокрема електронних підписів і реєстрів, відповідає сучасним філософським підходам до правового адміністрування, спрямованим на підвищення ефективності та доступності правосуддя [14].

Висновки. Отже, з урахуванням вище зазначених тенденцій можна зробити узагальнення, що, філософсько-правові засади нотаріату формуються на поєднанні принципів законності, правової визначеності, незалежності, неупередженості та етичних норм, що забезпечує баланс між інтересами сторін та суспільства. Вони базуються на служінні суспільству, створенні умов для прозорості й стабільності правовідносин та уникненні правових конфліктів через точність і достовірність нотаріальних документів. Принцип законності спрямований на забезпечення відповідності правочинів чинному законодавству та гарантування правової безпеки громадян. Правова визначеність включає створення документів, які мають

доказову силу, зменшення ризиків спорів і сприяння стабільності правових відносин. Незалежність нотаріусів забезпечує їхню здатність діяти об'єктивно, не піддаючись впливу з боку будь-яких сторін чи організацій. Неупередженість підкреслює необхідність однакового захисту інтересів усіх сторін, дотримання рівноваги та уникнення конфлікту інтересів. Етичні засади нотаріату передбачають дотримання конфіденційності, професійної відповідальності та чесності у взаєминах із клієнтами.

Список використаних джерел:

1. Philosophy of Law. Encyclopedia Britannica. 2024. URL: <https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-law>.
2. Philosophy of Law. Published in the International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition), edited by James D. Wright, Elsevier Ltd, 2015. The encyclopedia is a collaborative effort of scholars and contributors from various countries, overseen by Elsevier, a publishing company headquartered in the Netherlands. 2015. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/philosophy-of-law>.
3. Brooks, R. What is Philosophy of Law? University of Lincoln. URL: <https://www.lincoln.ac.uk>
4. Про нотаріат. Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
5. Реєстрація приватної нотаріальної діяльності. Затверджено Наказом Головного територіального управління юстиції у Запорізькій області від 19 липня 2017 року, № 152/07. Міністерство юстиції України. URL: www.justzpr.gov.ua.
6. Порядок проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства. Затверджений Наказом Міністерства юстиції України, 17 лютого 2014 року, № 357/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 16. ст. 512. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71596/2014>.
7. Ухвала суду № 103429134, 25.01.2022, Окружний адміністративний суд міста Києва. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103429134/>
8. Концепція реформування органів нотаріату в Україні. Затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 24 грудня 2010 року, № 3290/5. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3290323-10>.
9. Principles of Notarial Ethics. Approved by the General Meeting of Member Chambers of Notaries of the UINL. Mexico City, Mexico – 17th October 2004. International Union of Notaries. 2004. URL: <https://www.uinl.org/en/principios-de-deontologia>.
10. Nuroini I., Zakiah Jamilah A., Wildan Azizi A., Syara Noor Silmi Sudrajat A. Exploring the Role of Notaries in Common Law and Civil Law Legal Systems: A Comparative Analysis of Authentic Deed Making. *Journal of Criminal Law*. Vol.1, No. 3, July 2024. *Journal of Strafvordering*. URL: <https://nawalaeducation.com/index.php/JOSI/index>. DOI: <https://doi.org/10.62872/5rddn156>.
11. Manoilo N. Notary as a subject of formation of a postmodern civil-legal society. *Postmodern Openings*. 2022. Том 13. № 4. P. 531-547. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/13.4/531>.
12. Ade Saptomo, B. F. Sihombing. Certificate of Land Rights in the Legal Philosophy of Notary. *International Journal of Scientific Research and Management (IJSRM)*, Volume 08, Issue 12, December 2020, Pages LLA-2020-297-309. DOI: <https://doi.org/10.18535/ijssrm/v8i12.lla02>. URL: www.ijssrm.in.
13. Philosophy of Law and Legal Information Technology. Academic Year 2024/2025. University of Milan (Università degli Studi di Milano). URL: <https://www.unimi.it/en/education/degree-programme-courses/2025/philosophy-law-and-legal-information-technology>.
14. Erlyn Indarti. Bridging the Gaps: A Paradigmatic Insight Into Philosophy of Law. *Diponegoro Law Review*, October 2016, Volume 01, Number 01, Faculty of Law Diponegoro University Semarang. 2016. URL: <https://www.dilrev.fh.undip.ac.id>.

САВІЦЬКА В. В.,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного
права та процесу
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.9:347.77/78

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.39>

СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Стаття присвячена висвітленню однією із актуальних теоретико-методологічних проблем адміністративного права, а саме механізму попередження та протидії запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності, яка сучасних умовах розвитку суспільних відносин відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку науки та техніки, інноваційної діяльності провідних держав світу та суб'єктів господарювання, правовласників об'єктів права інтелектуальної власності та громадян. З метою з'ясування правового механізму попередження та протидії запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності, проаналізовано низку нормативно-правових актів, зокрема, положення Конституції України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митний кодекс України, Закони України: «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування»; «Про громадські об'єднання»; «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», що дало можливість з'ясувати сутність механізму попередження та протидії запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності. Здійснено аналіз думок науковців, які у своїх працях здійснювали дослідження функцій, механізму державного управління. На прикладі конкретних законодавчих актів звертається увага на проблемні питання запобігання адміністративним правопорушенням, також звертається увага норми законодавства, які сприяють попередженню та протидії запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності. Зроблено висновок, що незважаючи на існуючі проблемні питання у сфері охорони інтелектуальної власності, державою та її уповноваженими особами, з метою попередження та протидії запобігання адміністративним правопорушенням, задіяний правовий механізм необхідних заходів, що включає виховні, ідеологічні, інформаційні та правові дії, що здійснюють органи публічної влади та громадськості з метою виявлення і усунення причин, які можуть сприяти порушенню законодавства у сфері охорони інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, публічна охорона, попередження, протидія, запобігання, адміністративні правопорушення, відповідальність.

Savitka V. V. The essence of the mechanism for preventing and counteracting administrative offenses in the field of intellectual property protection

The article is devoted to highlighting one of the topical theoretical and methodological problems of administrative law, namely the mechanism for preventing and counteracting administrative offenses in the field of intellectual property protection, which in modern conditions of development of social relations plays an extremely important role in the development of science and technology, innovative activities of leading states of the world and business entities, rightholders of intellectual property rights and citizens. In order to clarify the legal mechanism for preventing and counteracting administrative offenses in the field of intellectual property protection, a number of regulatory legal acts have been analyzed, in particular, the provisions of the Constitution of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Customs Code of Ukraine, the Laws of Ukraine: «On the Peculiarities of State Regulation of the Activities of Business Entities Related to the Production, Export, Import of Disks for Laser Reading Systems»; «On Public Associations»; «On the participation of citizens in the protection of public order and the state border», which made it possible to clarify the essence of the mechanism for preventing and counteracting the prevention of administrative offenses in the field of intellectual property protection. An analysis of the opinions of scientists who in their works conducted research on the functions and mechanism of public administration was carried out. Using the example of specific legislative acts, attention is drawn to the problematic issues of preventing administrative offenses, as well as to the norms of legislation that contribute to the prevention and counteraction to the prevention of administrative offenses in the field of intellectual property protection. It was concluded that despite the existing problematic issues in the field of intellectual property protection, the state and its authorized persons, in order to prevent and counteract the prevention of administrative offenses, have involved a legal mechanism of necessary measures, including educational, ideological, informational and legal actions carried out by public authorities and the public in order to identify and eliminate the causes that may contribute to the violation of legislation in the field of intellectual property protection.

Key words: *intellectual property, public protection, warning, countermeasures, prevention, administrative offenses, liability.*

Вступ. Стаття 54 Конституції України гарантує кожному громадянину свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом [1]. В сучасних умовах інтелектуальна власність відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку науки та техніки, інноваційної діяльності провідних держав світу та суб'єктів господарювання. Проте держава не лише виступає гарантом, але й бере на себе функцію забезпечити належну охорону та захист права інтелектуальної власності. Одним із важливих правових механізмів є попередження та протидія запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності, які є одними із найбільш найпоширеніших у цій сфері відносин.

Таким чином, дослідження сутності механізму попередження та протидії запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності є актуальним, оскільки воно сприяє вирішенню існуючих проблемних питань правової охорони інтелектуальної власності.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До окремих питань проблематики адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони інтелектуальної

власності звертали свою увагу В. В. Галуцько, С. С. Ковальова, О. М. Коротун, К. М. Куркова, О. П. Орлюк, О. П. Світличний та ін., однак питання запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності є малодослідженим, що й обумовлює актуальність цієї статті.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття механізму попередження та протидії запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності.

Результати дослідження. Специфіка інтелектуальної творчої діяльності зумовила й особливості її правової охорони визначені національним законодавством, оскільки правовій охороні може підлягати лише той творчий результат, який зумовив створення об'єкта права інтелектуальної власності, який підлягає охороні. Важливою особливістю правоохоронної функції є те, що держава та її уповноважені органи повинні бути гарантом не тільки забезпечення належних умов щодо створення інтелектуального продукту, але й реагувати на всі прояви порушених або оспорюваних прав незаконного або недобросовісного використання об'єкта права інтелектуальної власності. Зазначене покладає на уповноважені державні органи виконання поставлених завдань у досліджуваній сфері відносин, відповідно до визначених законом повноважень [2, с. 101].

Одним із таких завдань держави є попередження та протидія запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності, оскільки чинним КУпАП, передбачена адміністративна відповідальність за:

«Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності» (ст. 51-2); «Порушення законодавства про плеємну справу у тваринництві» (107-1); «Порушення встановлених законодавством вимог щодо заборони реклами та спонсорства тютюнових виробів» (у частині, що стосується об'єктів інтелектуальної власності) (ст. 156-3); «Недобросовісна конкуренція» (ст. 164-3); «Демонстрування і розповсюдження фільмів без державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів» (ст. 164-6); «Порушення умов розповсюдження і демонстрування фільмів, передбачених державним посвідченням на право розповсюдження і демонстрування фільмів» (ст. 164-7); «Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорту дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорту обладнання чи сировини для їх виробництва» (164-13); «Порушення умов і правил, що визначають порядок припинення порушень авторського права і (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет» (ст. 164-17); «Наведення завідомо недостовірної інформації у заявах про припинення авторського права і (або) суміжних прав, вчинених з використанням мережі Інтернет» (164-18) [3].

Статтею 476 Митного кодексу України також передбачена адміністративна відповідальність за «Переміщення товарів через митний кордон України з порушенням прав інтелектуальної власності» [4].

За своєю сутністю адміністративна відповідальність за порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності – це реакція держави у відповідь на шкоду, заподіяну адміністративним правопорушенням у сфері інтелектуальної власності суспільству та його окремим індивідам, або її можливо визначити як оцінку з боку держави порушення відповідних юридичних норм, що захищаються адміністративно-правовими санкціями. Свій зовнішній прояв така оцінка знаходить в адміністративних правовідносинах, що виникають між суб'єктом владних повноважень, який наділений правом вчиняти дії щодо притягнення до адміністративної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності, та особою, на яку покладається обов'язок зазнати тих чи інших обмежень та негативних наслідків, які визначені нормами адміністративного права за порушення відповідних правил поведінки [5, с. 659].

Вказані обставини антисоціальної спрямованості адміністративних правопорушень у сфері охорони прав інтелектуальної власності потребують дієвих кроків у попередження та протидії вказаного виду проступків.

Одним із методів, який може бути застосований до порушника, це можливість звільнення особи від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення. На

це вказує ст. 22 КУпАП, згідно якого при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням [3].

Можливість звільнення від відповідальності може служити певним кроком у протидії вчинення адміністративного правопорушення. Однак, усне зауваження може бути зроблено лише за малозначне правопорушення щодо якого законодавець не містить їх переліку.

Для забезпечення ефективного механізму попередження та протидії запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності на митному кордоні визначальне значення має встановлений митним кодексом низка правових механізмів, зокрема, передбачений ст. 356 Митного Кодексу України [4], який включає взяття проб (зразків) товарів, що здійснюються посадовими особами митного органу в рамках процедур митного контролю та митного оформлення, а також під час прийняття рішень щодо зобов'язуючої інформації з метою встановлення характеристик, визначальних для встановлення належності товарів до таких, що виготовлені з використанням об'єктів права інтелектуальної власності, що охороняються відповідно до закону.

При цьому охоронна функція покладає на сторони вжиття відповідних заходів щодо збереження доказів у разі порушення права інтелектуальної власності [6, с. 210]. Взяття проб (зразків) товарів проводиться уповноваженими посадовими особами митного органу на підставі вмотивованого письмового рішення керівника цього митного органу або його заступника. На кожну взятую пробу (зразок) накладається окреме митне забезпечення. Важливим аспектом охорони прав правовласників об'єктів права інтелектуальної власності, інших уповноважених ними осіб, є те, що вони мають право бути присутніми під час взяття проб (зразків) товарів посадовими особами митного органу та інших державних органів. З метою встановлення характеристик товару, необхідних для його митного оформлення, митні органи можуть письмово, у тому числі з використанням засобів інформаційних технологій, затребувати з підприємств-виробників, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та громадян наявну у них техніко-технологічну документацію про склад, фізико-хімічні властивості товарів, інформацію про основні технологічні стадії їх виробництва та призначення.

Підставою такого звернення слугують норми Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» від 17.01. 2002 р. № 2953-III [7]. Норми цього закону уповноважують митні органи здійснювати державний контроль за додержанням вимог щодо експорту/імпорту дисків для лазерних систем зчитування, матриць на митному кордоні. У свою чергу Державні інспектори з питань інтелектуальної власності, які мають право залучати до проведення перевірок суб'єктів господарювання, що здійснюють виробництво, експорт, імпорт вказаних об'єктів авторського права, представників митних органів.

З огляду на викладене стаття 6 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначає, що з метою запобігання адміністративним правопорушенням органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, громадські організації, трудові колективи розробляють і здійснюють заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, виявлення й усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, на виховання громадян у дусі високої свідомості і дисципліни, суворого додержання законів України. Органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, забезпечуючи відповідно до Конституції України додержання законів, охорону державного і громадського порядку, прав громадян, координують на своїй території роботу всіх державних і громадських органів по запобіганню адміністративним правопорушенням, керують діяльністю адміністративних комісій та інших підзвітних їм органів, покликаних вести боротьбу з адміністративними правопорушеннями [3].

Прикладом попередження та протидії запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони прав інтелектуальної власності, є ст. 9 Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом,

експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», відповідно до норм якого законодавець вживає

спеціальні заходи стосовно припинення порушень вимог до виробництва, експорту/імпорту дисків для лазерних систем зчитування, матриць, шляхом обмеження, тимчасової заборони діяльності суб'єктів господарювання в разі її невідповідності вимогам Закону та опечатування та/або вилучення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, вироблених з порушенням вимог Закону, а також обладнання та сировини для їх виробництва, що не відповідають вимогам Закону [7].

Означені особливості найбільшою мірою характеризують функції механізм державного управління у сфері інтелектуальної власності, який є певним видом управлінського впливу, що пронизує всю структуру державного апарату і є спільним, типовим для певної підсистеми чи кількох підсистем, де зміст функцій управління виражає сенс і характер управлінської дії, тобто це роль, яку виконує державний апарат, для того щоб справити відповідний вплив на суспільну систему для досягнення цілей держави [8, с. 12]. На думку Н. Р. Нижник, О. А. Машкова, механізм державного управління – це складова частина системи управління, що забезпечує вплив на внутрішні (коли йдеться про механізм управління організацією) та зовнішні (коли говорять про механізм взаємодії з іншими організаціями) фактори, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об'єкта. Механізм управління – це категорія управління, що включає цілі управління, елементи об'єкта та їх зв'язки, на які здійснюється вплив, дії в інтересах досягнення цілей, методи впливу, матеріальні та фінансові ресурси управління, соціальний та організаційний потенціали [9, с. 37–49].

Наведене свідчить, що запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності здійснюється уповноваженими особами за допомогою, передбачених законодавством широкого арсеналу різноманітних методів шляхом посилення боротьби з негативним впливом деліктогенних факторів, активізацією громадської активності, яка не повинна бути остороною усіх негативних факторів, які є у суспільному житті.

На нашу думку запобігання адміністративним правопорушенням повинні сприяти громадські об'єднання та організації визначені Законом України «Про громадські об'єднання» від 22.03. 2012 р. № 4572-VI [10], проте жодна норма цього закону не вказує, що громадські об'єднання та організації можуть вчиняти дії інформаційного і правового характеру пов'язані із культурним і правовим виховання громадян, залучання їх до участі в забезпеченні громадського порядку. Позитивним кроком у цьому питанні є Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22.06.2000 р. № 1835-III. Основними завданнями громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону є надання допомоги органам Національної поліції у забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки, запобіганні адміністративним і кримінальним правопорушенням, а також участь у заходах Державної прикордонної служби України з профілактики порушень або спроб порушення державного кордону і режиму в пунктах пропуску через державний кордон, незаконного переміщення через державний кордон вантажів, предметів, матеріалів та іншого майна [11].

Норми цього нормативного акту свідчать, що запобігання адміністративним правопорушенням може здійснюватися за допомогою визначених нормами закону необхідних заходів, що протидіють і попереджають вчинення адміністративних правопорушень.

Необхідність механізму попередження та протидії запобігання адміністративним правопорушенням пояснюється в першу чергу тим, що задіяний правовий механізм попередження та протидії сприяють формуванню виявлення причин і умов вчинення адміністративних та інших правопорушень.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що незважаючи на існуючі проблемні питання у сфері охорони прав інтелектуальної власності, державою та її уповноваженими особами, з метою попередження та протидії запобігання адміністративним правопорушенням, задіяний правовий механізм необхідних заходів: виховного, ідеологічного, інформаційного та правового характеру, що здійснюють органи публічної влади та

громадкості з метою виявлення і усунення причин, які можуть сприяти порушенню законодавства у сфері охорони інтелектуальної власності.

Список використаних джерел:

1. Конституції України: Закон України від 28.06.1996 р. 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Світличний О.П. Правоохоронна функція держави у сфері охорони інтелектуальної власності. *Law. Human. Environment*. 2024. Vol. 15, No. 1. Рр. 101-114.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8074-10. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
4. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48. Ст. 552.
5. Плугатир М.В., Запотоцька О.В., Гуржій А.В. Адміністративна відповідальність за порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №1. С. 658-660.
6. Світличний О.П., Коротун М.В. Охорона прав інтелектуальної власності митними органами України. *Věda perspektivy*. 2022. № 8 (15). С. 203-214.
7. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування: Закон України від 17.01.2002 р. № 2953-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 17. Ст. 121.
8. Надолішній П.І. Теорія та історія державного управління (Опорний конспект лекцій до навчальної дисципліни): навч. посіб. 2016. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 126 с.
9. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління [навч. посібн.] К.: УАДУ, 1998. 160 с.
10. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст.1.
11. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 40. Ст. 338.

СТЕПАНОВ Д. М.,

здобувач

(Науково-дослідний інститут

публічного права)

УДК 342.75

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.40>

КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД ЯК ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ОБІГУ ХІМІЧНИХ РЕЧОВИН І ХІМІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті розкрито зміст контролю і нагляду як провідних інструментів публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції в Україні. Вони мають цільову спрямованість, що полягають у виявленні порушень конкретного законодавства, оцінці рівня таких порушень і розробці заходів стосовно усунення виявлених недоліків. Основною метою такого контролю є забезпечення безпеки для здоров'я людини, збереження довкілля та підтримання належної якості хімічної продукції. Він спрямований на захист прав та законних інтересів екологічних інтересів громадян та юридичних осіб, попередження забруднення довкілля, раціонального використання природних ресурсів і збереження природних екосистем. Контроль і нагляд здійснюються на основі законодавчої компетенції, що визначає їх правові основи, обсяг повноважень адміністративних органів, правила перевірок і відповідальність суб'єктів господарювання за виявлені порушення. Нормативно-правові акти встановлюють чіткі вимоги щодо дотримання екологічних, санітарних і технічних стандартів, а також передбачають процедури реагування у разі порушення цих вимог, що забезпечує законність і прозорість процесу. Плановість і оперативність є важливими характеристиками контролю та нагляду, які забезпечують системність і своєчасність перевірок. Планові перевірки проводяться відповідно до затверджених графіків, враховуючи рівень ризику діяльності суб'єктів господарювання. Позапланові перевірки ініціюються у випадках виявлення порушень, скарг або загроз, що дозволяє швидко реагувати на нові виклики та зберігати контроль над ситуацією. Функція моніторингу в рамках контролю і нагляду включає збір та аналіз інформації про загрози хімічній безпеці, оцінку ризиків і перевірку відповідності діяльності суб'єктів господарювання нормативним вимогам. Це дозволяє виявляти відхилення, прогнозувати наслідки та розробляти рекомендації для їх запобігання.

Ключові слова: адміністративний орган, аналіз, забезпечення безпеки для здоров'я людини, забруднення довкілля, захист прав та законних інтересів, заходи збереження довкілля, зміст, якість хімічної продукції, моніторинг, нормативно-правові акти, обсяг повноважень, оцінка ризиків, план перевірок, правила перевірок, раціональне використання, усунення недоліків, відповідальність суб'єкта господарювання.

Stepanov D. M. Control and supervision as tools of public administration of the circulation of chemicals and chemical products in Ukraine

The article reveals the essence of control and supervision as leading instruments of public administration in the circulation of chemical substances and chemical products in Ukraine. They have a targeted focus aimed at identifying violations of specific legislation, assessing the degree of such violations, and developing

measures to address identified deficiencies. The primary goal of such control is to ensure the safety of human health, environmental preservation, and maintaining the proper quality of chemical products. It is directed toward the protection of the rights and legitimate interests of citizens and legal entities in environmental matters, preventing environmental pollution, promoting rational use of natural resources, and conserving natural ecosystems. Control and supervision are conducted based on legislative competence, which defines their legal foundations, the scope of authority of administrative bodies, inspection rules, and the responsibility of business entities for identified violations. Normative legal acts establish clear requirements for compliance with environmental, sanitary, and technical standards and provide procedures for responding to violations, ensuring the legality and transparency of the process. Planning and operational efficiency are essential characteristics of control and supervision, ensuring systematic and timely inspections. Scheduled inspections are conducted according to approved timetables, considering the risk level of the activities of business entities. Unscheduled inspections are initiated in cases of violations, complaints, or threats, allowing for rapid responses to emerging challenges and maintaining control over the situation. The monitoring function within control and supervision includes collecting and analyzing information on threats to chemical safety, risk assessment, and verifying compliance with regulatory requirements. This allows for identifying deviations, predicting consequences, and developing recommendations to prevent them.

Key words: *administrative body, analysis, assessment of risks, environmental preservation measures, ensuring human health safety, inspection rules, monitoring, normative legal acts, pollution prevention, preservation of natural ecosystems, protection of rights and legitimate interests, quality of chemical products, rational resource use, remediation measures, responsibility of business entities, scope of authority.*

Вступ. Актуальність наукового аналізу контролю і нагляду як інструментів публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції в Україні полягає в ряді критичних чинників, які визначають значення цієї проблематики. По-перше, розвиток хімічної промисловості в Україні супроводжується ризиками для здоров'я людини та довкілля через недотримання екологічних стандартів, недостатній моніторинг діяльності підприємств і низький рівень контролю за використанням небезпечних речовин. Це зумовлює потребу в створенні ефективної системи державного контролю та нагляду, яка забезпечить виконання екологічних та технічних нормативів.

По-друге, євроінтеграційний курс України вимагає адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, що включає впровадження механізмів публічного адміністрування для забезпечення прозорості й ефективності контролю за обігом хімічних речовин. Недостатність існуючих механізмів ускладнює виконання міжнародних зобов'язань, що ставить під загрозу репутацію України як надійного партнера. По-третє, техніко-технологічна модернізація хімічної промисловості, необхідна для підвищення її ресурсоефективності та конкурентоспроможності, потребує посиленого контролю та нагляду з боку держави. Це включає моніторинг використання природних ресурсів, запобігання порушенням під час технологічних процесів і забезпечення впровадження інновацій.

По-четверте, низький рівень прозорості діяльності окремих підприємств, пов'язаний із корупційними ризиками та недосконалістю адміністративних процедур, потребує оновлення підходів до управління. Використання сучасних інформаційних технологій, таких як автоматизовані системи та електронні бази даних, сприятиме підвищенню довіри з боку бізнесу та громадськості. По-п'яте, контроль за дотриманням екологічних стандартів і управління ризиками в умовах глобальних змін клімату набуває дедалі більшого значення. Нагляд за впливом

хімічних підприємств на довкілля є важливим аспектом сталого розвитку, а зниження екологічних ризиків потребує інтегрованих рішень, які базуються на науковому аналізі.

Отже, науковий аналіз контролю і нагляду у сфері обігу хімічних речовин є важливим як для забезпечення екологічної безпеки, так і для сприяння економічному розвитку України в умовах глобалізації та інтеграції до європейського простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції в Україні є малодослідженою однак до суміжних питань з нашої проблематики зверталися вчені О. Андрєєва, М. Басараб, Р. Денисюк, О. Ю. Дрозд, В. Галуцько, О. Галуцько, М. Галянтич, А. Іщенко, А. Іщенко, Є. Жадан, Т. Ковеня, О. Маслош, О. Миколенко, Ю. Мороз, Л. Остапенко, Л. Сорока, Т. Таїрова, Д. Хомин, Г. Шевцова, М. Шиленко, І. Чеховська, О. Хижнякова та ін. Разом з тим, безпосередньо зазначені вчені аналізованою нами проблематикою не займалися, а зосереджували свої зусилля на більш загальних спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорія адміністративного права діючого законодавства розкрити розкрито зміст контролю і нагляду як інструментів публічного адміністрування обігу хімічних речовин і хімічної продукції в Україні.

Виклад основних положень. В теорії адміністративного права розкривається, що контроль як інструмент публічного адміністрування є видом діяльності публічної адміністрації, що спрямований на перевірку виконання підконтрольними об'єктами покладених завдань, функцій і нормативних вимог. Основною метою контролю є виявлення порушень, оцінка їх масштабів та розробка заходів щодо усунення. Завданнями контролю виступають отримання об'єктивної інформації про стан підконтрольного об'єкта, усунення порушень, попередження правопорушень та притягнення до відповідальності винних осіб. Контроль здійснюється відповідно до законодавства, включає активні дії публічної адміністрації, передбачає виявлення недоліків у правовому регулюванні та використання приписів для усунення порушень. Його метою є забезпечення прав та інтересів фізичних і юридичних осіб. Контроль здійснюють спеціалізовані органи, такі як інспекції (пожежна, податкова, охорони праці) та служби (санітарна, митна, контрольно-ревізійна), які функціонують у вузьких сферах, забезпечуючи його ефективність [1, с. 378–381].

На думку, Г. Шевцова, О. Маслош стан хімічної промисловості України демонструє потребу в активізації контролю з боку держави для подолання системних дисбалансів та забезпечення стабільного функціонування галузі. Контроль необхідний для відстеження ефективності функціонування підприємств, зокрема тих, що займаються великотоннажним виробництвом базової хімії, яка перебуває у кризовому стані. Роль контролю підсилюється в контексті реіндустріалізації та впровадження нових моделей розвитку галузі. Неефективність контролю за використанням енергетичних і сировинних ресурсів, зокрема природного газу, призвела до значних збитків підприємств азотного сектору. Недостатність контролю за приватизаційними процесами, зокрема щодо Одеського припортового заводу, виявилася деструктивним чинником для галузі. Контроль за зовнішньою торгівлею виявив значні дисбаланси в експорті й імпорті хімічної продукції, що свідчить про недостатнє регулювання торговельних потоків. Контроль відіграє ключову роль у впровадженні стратегії реіндустріалізації хімічної промисловості, що передбачає техніко-технологічну модернізацію, підвищення ресурсоефективності та енергоефективності. Контроль дозволяє визначати проблемні зони в існуючих виробничих процесах, виявляти відхилення від стандартів і забезпечувати інтеграцію сучасних інноваційних технологій. Контроль за впровадженням малотоннажних інноваційних виробництв, екологічно безпечних технологій і цифрових інновацій у хімічному виробництві дозволяє забезпечити відповідність сучасним світовим стандартам. Активізація контролю у сфері ресурсоефективності та скорочення відходів сприяє раціональному використанню сировини й розвитку стійких виробничих систем. Підвищення ролі контролю в дотриманні екологічних стандартів і забезпеченні стійкого розвитку галузі через моніторинг впливу хімічних підприємств на довкілля є важливим аспектом стабільного розвитку хімічної індустрії [2].

Положення профільного Закону України Закон України від 5 квітня 2007 року № 877-V дають можливість узагальнити, що державний нагляд (контроль) є важливим механізмом забезпечення законності у сфері обігу хімічних речовин і продукції. Його основною метою є виявлення порушень, попередження небезпеки для людей і довкілля, а також забезпечення належної якості продукції. Контроль здійснюється за заздалегідь розробленими річними планами. Пріоритетними напрямками є оцінка ризиків, класифікація продукції за рівнем небезпеки, а також перевірка суб'єктів господарювання відповідно до критеріїв ризику. Для підвищення прозорості й ефективності нагляду створено автоматизовану систему. Вона забезпечує зручний доступ до інформації про перевірки як для органів контролю, так і для суб'єктів господарювання. Нагляд здійснюється у формі планових і позапланових перевірок. Планові перевірки проводяться із врахуванням визначених законодавством періодичностей. Позапланові перевірки ініціюються у випадках конкретних порушень або за зверненням суб'єктів господарювання чи громадян. Суб'єкти господарювання мають широкий спектр прав під час здійснення перевірок. Вони можуть вимагати дотримання законності, оскаржувати дії органів нагляду та забезпечувати конфіденційність інформації. Відбір зразків хімічної продукції проводиться з чітким дотриманням процедур. Цей процес супроводжується складанням відповідних актів, а витрати на проведення експертиз покриваються органами нагляду. У разі порушення законодавства суб'єкти господарювання несуть відповідальність. Застосування штрафних санкцій є пропорційним тяжкості порушень і їхньому впливу на безпеку. Адміністративні органи нагляду, зі свого боку, зобов'язані дотримуватися принципів об'єктивності, прозорості та законності. Вони також несуть відповідальність за незаконні дії чи недоліки в роботі. Громадські організації можуть брати участь у захисті прав суб'єктів господарювання. Це сприяє підвищенню ефективності нагляду та забезпеченню прозорості процесу. Консультативна підтримка суб'єктів господарювання є одним із важливих елементів контролю. Надання роз'яснень і рекомендацій допомагає уникати порушень і сприяє дотриманню законодавства [3].

Наприклад, Головне управління Держпраці здійснювало планову перевірку Рішення ТОВ «Хімічна компанія «Сполука» відповідно до наказу № 131 від 14 січня 2020 року, яка тривала з 20 по 31 січня 2020 і мала на меті встановити відповідність діяльності відповідача вимогам нормативно-правових актів з охорони праці та промислової безпеки. За результатами перевірки складено було Акт № 5.4/439/26А від 31 січня 2020 року, у якому зафіксовано численні порушення, серед яких відсутність дозволів на експлуатацію обладнання підвищеної небезпеки, непроведення навчання працівників з питань охорони праці, порушення у зберіганні та експлуатації небезпечних речовин, недостатнє забезпечення вентиляційними системами приміщень та відсутність паспортів безпечності хімічних речовин. У приписі № 5.4/439/26П від 31 січня 2020 року суб'єкта господарювання було зобов'язано усунути виявлені порушення у визначені строки. Адміністративний орган зазначив, що окремі порушення створюють загрозу життю і здоров'ю працівників, тому наполягав на негайному зупиненні діяльності. Крім того Головне управління Держпраці звернулося до адміністративного суду з вимогою заборонити виробництво хімічної продукції, зберігання та використання ЛЗР і посудин під тиском, а також відсторонити працівників, які не пройшли навчання з охорони праці [4].

Закон України від 1 грудня 2022 року «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» встановлює, що державний нагляд (контроль) у сфері хімічної безпеки спрямований на запобігання порушенням законодавчих вимог, забезпечення умов для охорони здоров'я людини і довкілля, а також на виявлення та усунення потенційних загроз. Органами, які здійснюють державний нагляд, є центральний орган виконавчої влади, відповідальний за реалізацію політики у сфері охорони довкілля, а також органи державного нагляду у сферах санітарного та епідемічного благополуччя, охорони праці, захисту прав споживачів та інші установи, визначені законодавством. Вони здійснюють моніторинг загроз хімічній безпеці, перевіряють діяльність суб'єктів господарювання на предмет дотримання екологічних нормативів, правильності класифікації та реєстрації хімічних речовин,

маркування хімічної продукції. Видають приписи щодо усунення порушень і координують заходи для зниження ризиків. Моніторинг передбачає збір і аналіз інформації про джерела загроз, класифікацію загроз за рівнем ризику, складання звітів про виявлені загрози та розроблення пропозицій щодо їх усунення. Контроль може здійснюватися у формі планових перевірок, які проводяться за встановленим графіком, або позапланових перевірок, що здійснюються за наявності скарг, порушень чи виявлення загроз [5].

В умовах сьогодення утверджена нова система контролю у сфері хімічної безпеки спрямована на виконання положень євроінтеграційного Закону України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією», що має на меті забезпечення прозорості та публічності взаємодії між державою, бізнесом і громадськістю. Інспектори Держекоінспекції отримали право використовувати портативні відеореєстратори, фото- та відеокамери, безпілотники та інші засоби фіксації для документування процесу перевірок, виявлених порушень і їх наслідків. Відзняті матеріали зберігатимуться протягом 120 діб, а у разі використання їх у провадженнях – до завершення справ, із можливістю продовження терміну зберігання залежно від строків оскарження рішень підприємствами. Введення чіткого порядку фіксації сприяє мінімізації ризиків корупції, викривлення фактів та зловживань під час перевірок, а також підвищує рівень довіри бізнесу та громадськості до органів державного нагляду. Нова система інтегрує європейські стандарти, які відповідають сучасним екологічним і безпековим вимогам, забезпечуючи високий рівень контролю та відповідальності [6].

При цьому органи нагляду мають право перевіряти об'єкти, вилучати небезпечну хімічну продукцію з обігу, застосовувати адміністративні санкції, надавати рекомендації для покращення стану хімічної безпеки, а також координувати дії суб'єктів господарювання у разі ліквідації наслідків хімічних інцидентів. Суб'єкти господарювання зобов'язані забезпечувати безпеку виробництва та обігу хімічної продукції, здійснювати оцінку ризиків для довкілля та здоров'я людини, надавати необхідну інформацію органам нагляду та вживати заходів для усунення виявлених порушень. У разі порушення законодавства можуть бути застосовані штрафи, заборона діяльності, відкликання дозволів. Крім того, суб'єкти господарювання несуть відповідальність за завдану шкоду довкіллю або здоров'ю людей. Інформаційна система забезпечення хімічної безпеки створена для збору та аналізу даних про загрози, інформування суб'єктів господарювання і громадськості, а також для підтримки контролю за обігом небезпечних речовин. Органи нагляду сприяють адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу та міжнародних договорів, співпрацюючи з органами місцевого самоврядування, правоохоронними структурами та громадськістю для ефективного реагування на загрози. Контроль здійснюється у формі планових перевірок, що проводяться за затвердженим графіком, та позапланових перевірок, які відбуваються у разі скарг, порушень або виявлення загроз [5].

Висновки. Отже, контроль і нагляд є основними інструментами публічного адміністрування щодо обігу хімічних речовин і хімічної продукції в Україні. Вони мають цільову спрямованість, що полягають у виявленні порушень конкретного законодавства, оцінці рівня таких порушень і розробці заходів стосовно усунення виявлених недоліків. Основною метою такого контролю є забезпечення безпеки для здоров'я людини, збереження довкілля та підтримання належної якості хімічної продукції. Він спрямований на захист прав та законних інтересів екологічних інтересів громадян та юридичних осіб, попередження забруднення довкілля, раціонального використання природних ресурсів і збереження природних екосистем.

Контроль і нагляд здійснюються на основі законодавчої компетенції, що визначає їх правові основи, обсяг повноважень адміністративних органів, правила перевірок і відповідальність суб'єктів господарювання за виявлені порушення. Нормативно-правові акти встановлюють чіткі вимоги щодо дотримання екологічних, санітарних і технічних стандартів, а також передбачають процедури реагування у разі порушення цих вимог, що забезпечує законність і прозорість процесу. Плановість і оперативність є важливими характеристиками

контролю та нагляду, які забезпечують системність і своєчасність перевірок. Планові перевірки проводяться відповідно до затверджених графіків, враховуючи рівень ризику діяльності суб'єктів господарювання. Позапланові перевірки ініціюються у випадках виявлення порушень, скарг або загроз, що дозволяє швидко реагувати на нові виклики та зберігати контроль над ситуацією.

Функція моніторингу в рамках контролю і нагляду включає збір та аналіз інформації про загрози хімічній безпеці, оцінку ризиків і перевірку відповідності діяльності суб'єктів господарювання нормативним вимогам. Це дозволяє виявляти відхилення, прогнозувати наслідки та розробляти рекомендації для їх запобігання. Моніторинг є важливим етапом для прийняття зважених рішень щодо управління ризиками у сфері обігу хімічних речовин. Інтеграція сучасних технологій значно підвищує ефективність контролю та нагляду. Використання автоматизованих систем, відеореєстраторів, безпілотників і електронних баз даних забезпечує прозорість перевірок, точність фіксації виявлених порушень і зручність доступу до інформації. Це також знижує ризики корупції та помилок, покращує довіру з боку бізнесу та громадськості.

Контроль і нагляд здійснюються спеціалізованими адміністративними органами органами, які мають відповідні повноваження у вузьких сферах. Висока компетенція таких органів, а також контроль адміністративних судів дозволяє забезпечувати законність і ефективність заходів, зокрема через проведення перевірок, моніторинг екологічних ризиків і контроль за використанням небезпечних речовин. Адміністративні акти реагування є невід'ємним елементом контрольної діяльності, що передбачає складання приписів або рішень щодо усунення порушень. У разі необхідності такі акти можуть містити вимоги про обмеження чи зупинення діяльності, яка створює загрози для здоров'я, довкілля або громадської безпеки. Співпраця з громадськістю є важливим аспектом контролю і нагляду, оскільки громадські організації можуть брати участь у моніторингу, надавати експертну підтримку та підвищувати прозорість процесів. Відповідальність суб'єктів господарювання за дотримання законодавства є ключовим принципом контролю і нагляду. У разі порушення вимог вони можуть бути піддані адміністративним санкціям, зокрема штрафних, тимчасовому зупиненню діяльності або відкликанню дозволів.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні: навчальний посібник: у 2-х томах. Том 1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне право / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Гулак та ін.; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. 620 с.
2. Шевцова Г.З., Маслош О.В. Хімічна промисловість України: у пошуках нової стратегії розвитку. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 16. С. 249–253.
3. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Закон України від 5 квітня 2007 року № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. ст. 389. Урядовий кур'єр. 2007. № 113 від 27.06.2007.
4. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 10 лютого 2022 року, справа № 640/4237/20. Офіційний вебпортал Судової влади України. 2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103537079>.
5. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією. Закон України від 1 грудня 2022 року № 2804-IX. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#Text>
6. Нова європейська система хімічної безпеки в Україні: Уряд затвердив порядок фото- та відеофіксації перевірок на підприємствах хімічної промисловості. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. 11 жовтня 2024 року. URL: <https://mepr.gov.ua/nova-yevropejska-systema-himichnoyi-bezpeky-v-ukrayini-uryad-zatverdyyv-poryadok-foto-ta-videofiksatsiyi-perevirok-na-pidpryyemstvah-himichnoyi-promyslovosti/>.

СУСАК М. С.,

доктор філософії в галузі права,
асистент кафедри адміністративного
права та процесу
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.41>

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В ЕФЕКТИВНОМУ ФУНКЦІОНУВАННІ ІНФРАСТРУКТУРИ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ

Стаття присвячена питанню участі громадськості в ефективному функціонуванні інфраструктури населеного пункту, адже саме ефективне функціонування інфраструктури населеного пункту значною мірою залежить від активної участі громадськості у процесах її планування, розвитку та управління. Розглянуто та проаналізовано основні наукові погляди до визначення змісту поняття «громадськість». На підставі комплексного аналізу нормативно-правових актів, законопроектів, спеціальної літератури автором запропоновано власну дефініцію поняття «громадськість». Під якою слід розуміти об'єднання широкого кола осіб, зазвичай жителів певного населеного пункту, які поділяють (відстоюють) спільні інтереси, цінності, стурбованість щодо певних питань використовуючи при цьому різні форми спілкування та взаємодії з органами публічної влади задля висловлення своїх поглядів, захисту власних інтересів, протистояння і запобігання сваволі державних чиновників об'єднуючись при цьому у громадські організації (об'єднання), асоціації, спілки тощо.

Встановлено, що під поняттям «участь громадськості в ефективному функціонуванні інфраструктури населеного пункту» слід розуміти процес залучення однієї або декількох фізичних чи юридичних осіб, їх об'єднань, організацій або груп, які діють відповідно до національного законодавства України або практики, до процесу підготовки, прийняття, обговорення законів, нормативно-правових актів тощо, що стосуються саме ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту.

Проведено аналіз та визначено основні чинники, які сприяють успішній участі громадськості в ефективному функціонуванні інфраструктури населеного пункту відповідно до принципів демократичності, гласності та прозорості, чесності, доступу до інформації та ефективної (налагодженої) комунікації. Зроблено висновок про те, що саме означені принципи створюють необхідний фундамент для якісного діалогу між громадськістю та органами влади.

Автором встановлено, що найбільш ефективною формою участі громадськості в процесі прийняття рішень щодо ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту виступають саме консультації з громадськістю, адже саме консультації з громадськістю виступають вагомим механізмом для побудови довіри між органами влади та мешканцями (відвідувачами) населеного пункту щодо ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту, зменшення соціальних ризиків і підвищення ефективності прийняття рішень.

Ключові слова: громадськість, інфраструктура, населений пункт, участь громадськості в ефективному функціонуванні населеного пункту, містобудування, нормативно-правове регулювання.

Susak M. S. Public participation in the effective functioning of the settlement's infrastructure

The article is devoted to the issue of public participation in the effective functioning of the infrastructure of a settlement, since the effective functioning of the infrastructure of a settlement largely depends on the active participation of the public in the processes of its planning, development and management. The author considers and analyzes the main scientific views on the definition of the concept of “public”. Based on a comprehensive analysis of legal acts, draft laws, and special literature, the author proposes her own definition of the concept of “public”. The latter should be understood as an association of a wide range of persons, usually residents of a particular locality, who share (defend) common interests, values, and concerns regarding certain issues, and who use various forms of communication and interaction with public authorities to express their views, protect their own interests, oppose and prevent arbitrariness of public officials, and who unite in public organizations (associations), associations, unions, etc.

It is established that the concept of “public participation in the effective functioning of the infrastructure of a settlement” should be understood as the process of involving one or more individuals or legal entities, their associations, organizations or groups acting in accordance with the national legislation of Ukraine or practice, in the process of preparation, adoption, discussion of laws, regulations, etc. relating to the effective functioning of the infrastructure of a settlement.

The author analyzes and identifies the main factors that contribute to successful public participation in the effective functioning of the infrastructure of a settlement in accordance with the principles of democracy, publicity and transparency, honesty, access to information and effective (established) communication. It is concluded that these principles create the necessary foundation for a quality dialogue between the public and the authorities.

The author establishes that the most effective form of public participation in the decision-making process regarding the effective functioning of the infrastructure of a settlement is public consultations, since public consultations are an important mechanism for building trust between the authorities and residents (visitors) of a settlement regarding the effective functioning of the settlement's infrastructure, reducing social risks and increasing the efficiency of decision-making.

Key words: *public, infrastructure, settlement, public participation in the effective functioning of a settlement, urban planning, regulatory and legal regulation.*

Вступ. В умовах сьогодення, коли Україна перебуває у повномасштабній війні з країною-агресором, більша частина інфраструктури населених пунктів потребує комплексної модернізації та значного вдосконалення, оновлення, оптимізації, а також відновлення. Ситуація, в якій зараз функціонують громади населених пунктів, є абсолютно іншою в порівнянні із ситуацією, яка була до початку повномасштабного вторгнення або в якій вони функціонували в мирний час. У зв'язку із чим органи влади зіштовхнулись з новими викликами, які полягають у пошуках оптимальних механізмів для забезпечення комфортного, сталого та безпечного життя її громадян, внутрішньо переміщених осіб під час воєнного стану у відповідному населеному пункту, а також ефективній повоєнній відбудові інфраструктури населених пунктів.

Роль громадськості на сучасному етапі розвитку нашої держави постійно зростає. Саме тому для досягнення максимального ефекту та врахування різноманітних потреб населення, забезпечення життєдіяльності, стабільності та відновлення територій населених пунктів є важливим забезпечення участі громадськості в ефективному функціонуванні інфраструктури населеного пункту.

Держава в громадянському суспільстві не повинна намагатися вирішувати за людину всі її життєві проблеми, а повинна створювати їй умови, тобто надавати їй такі необхідні засоби та можливості, щоб людина особисто, якщо вона фізично й інтелектуально до цього здатна, творила своє життя та несла за це свою частку соціальної відповідальності [1, с. 123].

Шляхом спільних зусиль, відкритого діалогу та взаємодії громадськості та органів влади можливо створити життєве середовище, яке відповідатиме потребам та очікуванням усіх мешканців (відвідувачів) відповідного населеного пункту. Поєднання ініціативності громадськості з експертними знаннями та можливостями органів влади дозволить знаходити належні рішення для ефективного функціонування та розвитку інфраструктури. У зв'язку із необхідністю вирішення низки викликів (завдань), глибокого розуміння участі громадськості в ефективному функціонуванні інфраструктури населеного пункту виникає потреба дослідити, розглянути та виокремити основні форми участі громадськості щодо ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту.

Постановка завдання. Метою статті є визначення участі громадськості в ефективному функціонуванні інфраструктури населеного пункту.

Результати дослідження. Ефективне функціонування інфраструктури населеного пункту є ключовим аспектом сталого її розвитку, добробуту, комфорту та підвищення якості життя її мешканців (відвідувачів) населеного пункту, і в цьому процесі важливу роль відіграє громадськість. Адже, саме активна участь громадськості у формуванні та вдосконаленні інфраструктурних проєктів населеного пункту є важливим чинником для створення ефективних, зручних умов життєдіяльності, які відповідають реальним потребам для всіх мешканців (відвідувачів) населеного пункту.

Також, варто зазначити, що участь громадськості покликана не тільки для вирішення конкретних проєктів (завдань), а й сприяє підвищенню рівня взаєморозуміння між громадськістю та органами влади, що є фундаментом до сталих, успішних подальших ініціатив щодо ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту, підвищення її конкурентоспроможності.

Участь громадськості у процесі взаємодії із держаною владою є невід'ємним елементом демократичної держави. Саме конституційні приписи заклали основоположні демократичні засади взаємодії державної влади та громадськості. Як встановлено Конституцією України, «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», «носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державною, її органами або посадовими особами», «громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, участі у професійних спілках», «громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами» (ст. ст. 1, 5, 36, 38 Конституції України) [2].

Аналізуючи конституційні приписи, доцільно констатувати, що взаємодія громадськості з органами влади передбачає не просто її інформування про подальші наміри влади, але й передбачає активне залучення громадськості до реалізації ініціатив в межах компетенції громади, із врахуванням всіх побажань мешканців (відвідувачів) населеного пункту для вирішення проблем населеного пункту, зокрема і питань, що стосуються удосконалення інфраструктури тощо.

Розкриваючи зміст поняття «громадськість», варто зазначити, що у нормативно-правових актах та законопроектах, спеціальній літературі ми можемо зустріти різні словосполучення, зокрема, через обов'язок органів влади «інформувати громадськість», «залучати громадськість», «відкрито для громадськості», «громадський контроль», «ознайомлення громадськості», «участь громадськості» тощо, однак, в жодному із цих словосполучень не розкривається саме механізм реалізації цього обов'язку, а також відсутнє й ґрунтовне загальне визначення тлумачення цього поняття.

Так, відповідно до Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська

Конвенція) зазначено, що «громадськість означає одну або більше фізичну чи юридичну особу, їхнє об'єднання, організації або групи, які діють згідно з національним законодавством або практикою [3].

Загальне юридичне значення «громадськості» наведено в Юридичній енциклопедії, зокрема його теоретичне визначення «громадськості» визначається як соціально активна частина суспільства, яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті країни. Для громадськості характерні: потреба у спілкуванні; орієнтування на колективну діяльність; пріоритет громадських інтересів перед індивідуальними; активне вираження суспільної позиції тощо [4, с. 640]. Відповідно до словника української мови «громадськість – це передова частина, передові кола суспільства» [5].

Під терміном «громадськість» у юридичних науках розуміють соціально активну частину суспільства (організована сукупність людей), яка за певних обставин так або інакше згуртувалася навколо конкретних спільних інтересів та яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті країни, визначає основні напрямки його розвитку, користується великим впливом, повагою [6, с. 633].

Громадськість – це сукупність окремих соціально-активних людей і їхніх груп, об'єднаних спільністю становища, інтересів, суспільна діяльність яких базується на ідеях індивідуальної свободи громадян та автономності громад, праві захищати власні інтереси, творити асоціації та спілки, аби протистояти і запобігати сваволі державних чиновників [7, с. 189].

Під громадськістю слід розуміти як окремих осіб, так і їх об'єднання, які: мають високий рівень правосвідомості та правової культури; зацікавленість у вирішенні загальних проблем; участь яких у суспільних справах носить некомерційний, добровільний характер та законний порядок здійснення своєї діяльності; узагальнювальна мета – побудова правової держави й громадянського суспільства в Україні [8, с. 300].

Аналізуючи вищезазначені формулювання, можна зробити висновок, що єдиного підходу до тлумачення поняття «громадськість» не існує. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне запропонувати власну дефініцію поняття «громадськість». Так, під громадськістю слід розуміти об'єднання широкого кола осіб, зазвичай жителів певного населеного пункту, які поділяють (відстоюють) спільні інтереси, цінності, стурбованість щодо певних питань використовуючи при цьому різні форми спілкування та взаємодії з органами публічної влади задля висловлення своїх поглядів, захисту власних інтересів, протистояння і запобігання сваволі державних чиновників об'єднуючись при цьому у громадські організації (об'єднання), асоціації, спілки тощо.

Під поняттям «участь громадськості в ефективному функціонуванні інфраструктури населеного пункту» слід розуміти процес залучення однієї або декількох фізичних чи юридичних осіб, їх об'єднань, організацій або груп, які діють відповідно до національного законодавства України або практики, до процесу підготовки, прийняття, обговорення законів, нормативно-правових актів тощо, що стосуються саме ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту. Така участь громадськості є невід'ємною частиною побудови сучасних, ефективних стосунків між органами публічної влади та громадськістю відповідно до принципів гласності, прозорості, чесності, відкритості та ефективної (налагодженої) комунікації. Співпраця органів публічної влади із громадськістю буде ефективніша, а направлені документи – якіснішими, коли будуть почуті думки, з'ясовані інтереси (бачення), потреби якомога ширшого кола зацікавлених мешканців, відвідувачів населеного пункту.

Право мешканців, відвідувачів населеного пункту брати участь у прийнятті рішень, які безпосередньо стосуються їх власного розвитку та розвитку населеного пункту в якому вони проживають, закріплено:

– на міжнародному рівні (Загальна декларація прав людини (1948 рік) [9]; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) 1950 рік [10]; Європейська хартія міст [11, с. 4]; Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) 1998 рік [12]);

– так і на національному рівні (Конституція України [2]; Закон України «Про звернення громадян» [13]; Закон України «Про доступ до публічної інформації» [14]; Закон України «Про адміністративну процедуру» [15]; Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» [16]; Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [17]; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проєктів містобудівної документації на місцевому рівні» [18]).

Нами запропоновано далеко не вичерпний перелік міжнародних та національних нормативно-правових актів, але на нашу думку наведені основні, які визначають, що кожен громадянин України має право на свободу переконань, поглядів і на вільне їх виявлення (вираження); закріплюють права громадськості на доступ до інформації; участь у прийнятті рішень і доступ до правосуддя; право громадян брати участь в управлінні держаними справами; створюють правовий механізм для активної участі громадськості в процесі розробки та реалізації містобудівних проєктів, що відображає важливість діалогу між громадськістю та органами влади у питаннях розвитку інфраструктури на місцевому рівні; визначають правові та організаційні засади планування, будівництва та розвитку територій на місцевому рівні, а також створюють правову базу для організації діалогу між громадськістю та владою у питаннях розвитку інфраструктури населених пунктів, сприяючи забезпеченню ефективного та збалансованого розвитку міст та сіл тощо.

Незважаючи на те, що Україна вже тривалий час перебуває у повномасштабній війні з країною-агресором, проте останні роки демонструють нам прагнення нашої держави до значного покращення правового захисту громадян, до підвищення прозорості і підвищення ефективності функціонування органів публічної адміністрації. Так, 15 грудня 2023 року набрав чинності Закон України «Про адміністративну процедуру» [15], який безпосередньо закріплює механізми взаємодії громадськості і органів публічної адміністрації на ключових принципах прозорості, обґрунтованості та відкритості, зокрема, гарантує громадянам право брати участь у процесах управління місцевою інфраструктурою.

В жовтні 2024 року Президент України підписав Закон України «Про публічні консультації» [19], який є важливим нормативним актом, що регламентує порядок залучення громадськості до обговорення проєктів та рішень органів влади. Це особливо актуально в питаннях, що стосуються інфраструктури населених пунктів, оскільки такі рішення впливають на рівень життя його громадян.

Розглянемо більш детально основні чинники, які на наш погляд сприяють успішній участі громадськості в ефективному функціонуванні інфраструктури населеного пункту відповідно до принципів демократичності, гласності та прозорості, чесності, доступу до інформації та ефективної (налагодженої) комунікації. Ці принципи створюють необхідний фундамент для якісного діалогу між громадськістю та органами влади, а саме:

– принцип демократичності передбачає залучення громадськості до прийняття рішень, які впливають на їх життєзабезпечення в населеному пункті, а також він покликаний забезпечувати рівні можливості для висловлювання думок та пропозицій усіх соціальних груп населення, включаючи молодь, людей з обмеженими можливостями та літніх громадян;

– принцип гласності та прозорості є основою відкритої співпраці між громадськістю та органами влади, а також надає можливість для здійснення громадського контролю щодо ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту. Механізми прозорості, такі як оприлюднення бюджетів, звітів, проєктів забезпечують підзвітність органів влади перед громадськістю;

– принцип чесності. Довіра громадськості формується саме тоді, коли інформація, яку оприлюднюють (висвітлюють) органи влади є правдивою, а рішення – прозорими та обґрунтованими. Даний принцип у взаємодії із громадськістю полягає на сам перед у виконанні обіцянок, врахуванні пропозицій, а також доведення до громадськості реального стану інфраструктури населеного пункту;

– принцип доступу до інформації та ефективної (налагодженої) комунікації. Кожен мешканець населеного пункту має можливість отримувати актуальну, зрозумілу інформацію

про стан інфраструктури населеного пункту, плани реконструкцій чи будівництва, а також фінансування відповідних проєктів. Між громадськістю та органами влади має бути налагоджений зворотній зв'язок, зокрема через створення ефективних каналів комунікації з використанням цифрових технологій (мобільні додатки, соціальні мережі, чат-боти тощо).

Лише за умови дотримання зазначених принципів (правил поведінки) можливо досягнути гармонійного діалогу між органами влади та громадськістю, зокрема, через ухвалення рішень, які враховуватимуть потреби громадськості та забезпечуватимуть ефективний розвиток інфраструктури населеного пункту, стапу якість життя її мешканців.

Участь громадськості в ефективному функціонуванні інфраструктури населеного пункту здійснюється у різноманітних формах, визначених як законодавством, так і різними нормативно-правовими актами, а також відповідно до складеної практики. Ці форми відрізняються між собою за способами залучення громадськості, обов'язковістю застосування, ефективністю, частотою, зручністю і простотою використання.

На нашу думку найбільш ефективною формою участі громадськості в процесі прийняття рішень щодо ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту виступають саме консультації з громадськістю. Оскільки саме консультації із громадськістю забезпечують:

- дієвий діалог між органами влади і мешканцями (відвідувачами) населеного пункту, дозволяючи досягнути компромісу, відкритості та прозорості у питаннях ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту. Консультації з громадськістю формують довіру мешканців (відвідувачів) населеного пункту до органів влади, демонструючи відкритість і готовність прислухатись до пропозицій населення;

- залучення різних соціальних груп населення, забезпечуючи інклюзивність і враховуючи різні точки зору всіх мешканців (відвідувачів) населеного пункту;

- обізнаність серед мешканців (відвідувачів) населеного пункту, оскільки саме під час консультацій громадяни дізнаються про інфраструктурні проєкти, розподіл бюджету, плани і перспективи розвитку їхнього населеного пункту, а також інші важливі питання, що формує інформоване суспільство;

- легітимність рішень, адже рішення, які пройшли консультації з громадськістю, отримують ширшу підтримку, відповідають інтересам (потребам) серед мешканців (відвідувачів) населеного пункту та мають більше шансів бути реалізованими без опору населення тощо.

Відповідно до Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики [17] консультації з громадськістю проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів.

Консультації з громадськістю проводяться у формі:

- публічного громадського обговорення – передбачає організацію і проведення публічних заходів (конференцій, форумів, громадських слухань, засідань за круглим столом, зборів, зустрічей (нарад) з громадськістю; інтернет-конференцій, відеоконференцій), а також можуть проводитися засідання громадських рад, інших допоміжних органів, утворених при органах виконавчої влади, що дозволяє залучити різних зацікавлених сторін (експертів) до обговорення важливих питань, проблем чи ініціатив, що стосуються саме функціонування (розвитку) інфраструктури населеного пункту;

- електронних консультацій з громадськістю проводяться у формі електронного опитування через спеціально створені платформи;

- вивчення громадської думки здійснюється шляхом проведення соціологічних досліджень та спостережень (опитування, анкетування (зокрема в електронній формі); створення телефонних «гарячих ліній», проведення моніторингу коментарів, відгуків, інших матеріалів у друкованих та електронних засобах масової інформації тощо.

Яскравим прикладом активної участі мешканців (відвідувачів) населеного пункту, експертів та представників органів влади став 3-й форум відновлення Одещини «Перспективи

розвитку інфраструктури і транспорту» (04 серпня 2023 року). Цей форум сприяв формуванню стратегії відновлення та модернізації транспорту на Одещині в умовах посткризового відновлення і визначенню пріоритетних напрямків для підвищення ефективності транспортної системи. Пропозиції мешканців (відвідувачів) Одещини та області щодо впровадження нових транспортних засобів, створення зручних зупинок, розвиток зелених маршрутів тощо, отримав позитивну оцінку серед експертів. 3-й форум відновлення Одещини продемонстрував, як активна і цілеспрямована консультація із громадськістю може стати рушійною силою у розвитку інфраструктури транспорту.

Висновки. Участь громадськості в ефективному функціонуванні інфраструктури населеного пункту в умовах особливого правового режиму – воєнного стану є важливим елементом забезпечення життєдіяльності, стабільності мешканців (відвідувачів) населеного пункту та ефективного відновлення територій внаслідок їх руйнувань та забезпечується через ефективну форму участі громадськості в процесі прийняття рішень – консультації із громадськістю. Саме консультації з громадськістю виступають вагомим механізмом для побудови довіри між органами влади та мешканцями (відвідувачами) населеного пункту щодо ефективного функціонування інфраструктури населеного пункту, зменшення соціальних ризиків і підвищення ефективності прийняття рішень. За умови дотримання принципів демократичності, гласності та прозорості, чесності, доступу до інформації та ефективної (налагодженої) комунікації консультації з громадськістю стають ключовим механізмом для покращення функціонування інфраструктури населеного пункту. Їх головна перевага полягає в тому, що вони сприяють ухваленню рішень, які зосереджені саме на реальних потребах і очікуваннях мешканців (відвідувачів) населеного пункту.

Лише при об'єднанні спільних зусиль органів влади та активної участі громадськості можливе ефективне функціонування інфраструктури населеного пункту і як наслідок поліпшення якості життя мешканців (відвідувачів) населеного пункту.

Список використаних джерел:

1. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. Київ, 2020. 222 с.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. 141 с.
3. Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) від 27.05.2005 № 994_015 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення 13.08.2024).
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Укр. Енцикл.», 1998. Т. 1 : А – Г. 672 с.
5. Словник української мови. Громадськість. URL: <https://web.archive.org/web/20180824034851/http://sum.in.ua/p/2/175/1> (дата звернення 16.08.2024).
6. Московець В.І. Поняття «громадськість» у законодавстві та адміністративно-правовій теорії. *Форум права*. 2011. № 2. С. 630-634.
7. Каблак П.І. Деякі міркування щодо визначення поняття «громадськість» у контексті налагодження взаємовідносин із судовою владою. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 186-189.
8. Христов О. Проблеми визначення поняття «громадськість» у сучасній юриспруденції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 294-304.
9. Загальна декларація прав людини (повний текст) URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version> – (дата звернення 23.08.2024).
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) № 995_004 від 01.08.2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 23.08.2024).

11. Карий О.І., Панас Я.В. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. Асоціація міст України. К., ТОВ «Підприємство «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 176 с.
12. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосується довкілля №994_015 від 27.05.2005 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 14.09.2024).
13. Закон України «Про звернення громадян» № 393/96-ВР від 31.12.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 14.10.2024).
14. Закон України «Про доступ до публічної інформації» № 2939-VI від 13.01.2011 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення 04.01.2025).
15. Закон України «Про адміністративну процедуру» № 2073-IX від 17.02.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення 04.01.2025).
16. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» № 3038-VI від 04.01.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення 14.01.2025).
17. Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» № 996-2010-п від 27.06.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення 14.04.2024).
18. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні» № 555-2011-п від 25.10.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення 14.01.2025).
19. Закон України «Про публічні консультації» № 3841-IX від 20.06.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-20> (дата звернення 04.01.2025).

ЮРАХ В. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових
дисциплін та публічного управління
(Донецький державний університет
внутрішніх справ)

РЕЗУЄВ Є. В.,

аспірант кафедри адміністративно-
правових дисциплін
(Донецький державний університет
внутрішніх справ)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.42>

ПОВНОВАЖЕННЯ РЕГУЛЯТОРНИХ ОРГАНІВ НА РИНКУ НЕБАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

Стаття присвячена загальному аналізу чинного законодавства у сфері повноважень регуляторних органів на ринку небанківського кредитування та стану діяльності цих органів. У статті відзначається еволюція законодавчих норм, які регламентують діяльність небанківських фінансових установ, зокрема, кредитних спілок, лізингових компаній, ломбардів та інших учасників ринку. Особлива увага приділена аналізу повноважень державних органів, таких як Національний банк України, у забезпеченні ефективного регулювання та спостереження за діяльністю цих установ.

Надано оцінку національного законодавства у сфері небанківського кредитування та пояснено, що з моменту запровадження воєнного стану було затверджено низку нормативних положень як на рівні законодавчих актів, так і на рівнях регуляторних актів Національного банку України. Проаналізовано новели законодавства, яке починає статус Національного банку України як головного регулятора у сфері небанківського кредитування. Національний банк отримав розширені повноваження для нагляду за небанківськими установами, включаючи право впровадження ризик-орієнтованого підходу до регулювання, перевірки діяльності установ на предмет дотримання нормативів ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості. Простежено проблеми небанківського сектору економіки, над усуненням яких працюють державні органи.

З'ясовано, що передача повноважень регулювання більшої частини небанківського сектору банку України є позитивною для Національного ринку рішень. Це дозволило забезпечити уніфікований підхід до нагляду за фінансовими установами, підвищити рівень прозорості та посилити відповідальність учасників ринку перед споживачами. Такий крок також сприяв інтеграції українського фінансового сектору до європейських стандартів регулювання та збільшення довіри міжнародних партнерів до економічних реформ у країні.

Акцентовано увагу на ключових змінах у роботі Національного банку України у сфері небанківського кредитування. також, було вдосконалено систему ліцензування небанківських установ, запроваджено нові підходи до управління ризиками, а також розроблено інструменти для моніторингу фінансової стійкості установ у кризових умовах. Окремо висвітлено запровадження

механізмів судового врегулювання спорів між фінансовими установами та їх клієнтами. Висвітлено сучасний воєнний стан правовідносин у відповідній сфері та визначено проблеми функціонування відповідного ринку. Військовий період після значного зростання попиту на фінансові послуги серед населення, водночас зберігаються виклики, пов'язані з економічними наслідками війни.

Ключові слова: регуляторні органи, небанківське кредитування, фінансові установи, фінансові послуги, Національний банк України.

Yurakh V. M., Rezuev E. V. Powers of regulatory authorities in the non-bank lending market

The article is devoted to a general analysis of the current legislation in the field of powers of regulatory authorities in the non-bank lending market and the state of activity of these authorities. The article notes the evolution of legislative norms regulating the activities of non-bank financial institutions, in particular, credit unions, leasing companies, pawnshops and other market participants. Particular attention is paid to the analysis of the powers of state authorities, such as the National Bank of Ukraine, in ensuring effective regulation and supervision of these institutions.

The author assesses the national legislation in the field of non-bank lending and explains that since the introduction of martial law, a number of regulations have been approved both at the level of legislative acts and at the level of regulatory acts of the National Bank of Ukraine. The author analyses the novelties of the legislation that establishes the status of the National Bank of Ukraine as the main regulator in the field of non-bank lending. The NBU has received expanded powers to supervise non-bank institutions, including the right to implement a risk-based approach to regulation, to inspect the activities of institutions for compliance with liquidity, solvency and financial stability standards. The author traces the problems of the non-banking sector of the economy, which are being addressed by government agencies.

It is found that the transfer of regulatory powers for most of the non-banking sector to the Bank of Ukraine is positive for the National Solutions Market. This allowed for a unified approach to supervising financial institutions, increased transparency, and strengthened the responsibility of market participants to consumers. This step also contributed to the integration of the Ukrainian financial sector into European regulatory standards and increased the confidence of international partners in the country's economic reforms.

The article also focuses on the key changes in the work of the National Bank of Ukraine in the field of non-bank lending. The system of licensing of non-bank institutions was improved, new approaches to risk management were introduced, and tools were developed to monitor the financial stability of institutions in crisis conditions. The article also highlights the introduction of mechanisms for judicial settlement of disputes between financial institutions and their clients. The current martial law status of legal relations in the relevant area is highlighted and the problems of the relevant market functioning are identified. The wartime period has seen a significant increase in the demand for financial services among the population, while challenges related to the economic consequences of the war remain.

Key words: regulatory authorities, non-bank lending, financial institutions, financial services, National Bank of Ukraine.

Вступ. Сучасні реалії фінансової системи вказують на необхідність реформування окремих сегментів в її структурі. Враховуючи роль небанківських фінансових установ, що системно працюють у сфері на ринку небанківського кредитування, особливу увагу варто приділити саме цьому вектору фінансової діяльності в Україні. Етап становлення вказаних

фінансових установ і всієї моделі небанківського кредитування обумовили наявність цілої низки проблем у державному регулюванні та нагляді. Зокрема, мова йде про діяльність регуляторів вказаного фінансового ринку.

Регулятори відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності та безпеки на фінансовому ринку, завдяки повноваженням, що вони мають. Однак у сучасній науковій розробці не вистачає аналізу діяльності регулятивних органів у сфері небанківського кредитування.

Постановка завдання. Метою статті – є аналіз чинного законодавства та напрацьованої наукової розробки, що визначає значення регуляторних органів на ринку небанківського кредитування для стійкості та ефективної роботи фінансового ринку.

Результати дослідження. Тривалий час базовим нормативно-правовим актом у сфері надання небанківського кредитування виступав Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2021 року. Однак вказаний Закон втратив чинність з 1 січня 2024 року, у зв'язку із прийняттям Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» (далі – Закон).

Згідно із Законом України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», ринок фінансових послуг визначається як сукупність учасників, що діють на ньому, та відносин, пов'язаних із наданням та отриманням фінансових та супровідних послуг [6].

Фінансовий ринок є важливою частиною економіки держави, тому потребує особливого нагляду та моніторингу. У цьому аспекті українське законодавство встигло видозмінитись, оскільки ми все ще стоїмо на шляху розвитку та випробувань нових економічних моделей.

Так, важливо відзначити, що до 1 липня 2020 року контроль за діяльністю небанківських фінансових установ здійснювався НКЦПФР, а також частково НБУ у випадках, коли йшлося про небанківські фінансові установи, що мали ліцензії на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків та здійснення валютних операцій.

Проте, з 1 липня 2020 року Верховна Рада України прийняла закон, який встановив так званий «спліт». Це означає, що частина небанківського сектору тепер перейшла під контроль Національного банку України (НБУ), і до цієї групи включилися страхові, лізингові, фінансові компанії, кредитні спілки, ломбарди та бюро кредитних історій [10].

Таке рішення зустріло більше схвалення, ніж критики у наукових колах. Ми своєю чергою погоджуємось із думкою, що впровадження «спліту» позитивно впливає на діяльність НБУ щодо забезпечення фінансової стабільності повно та ефективно, регулюючи не лише банківський, а й небанківський сектори. Також таке рішення сприяє подальшій євроінтеграції України, враховуючи імплементацію директив та інших документів Європейського Союзу і адаптацію національної нормативної бази до міжнародних стандартів. Така політика може допомогти нашій державі швидше укріпитись на європейському ринку фінансових послуг та мати відповідні результати.

Таким чином, тепер НБУ виконує функцію регулятора для страхових, лізингових, фінансових компаній, кредитних спілок, ломбардів та бюро кредитних історій. Тоді ж як НКЦПФР регулює діяльність недержавних пенсійних фондів. Ми ж зосередимо увагу на Національному банку України, як основного регулятора на ринку небанківського кредитування.

Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» виокремлює у ч. 2 ст. 21 наступні завдання регулятора:

- 1) формування та реалізація єдиної та ефективної державної політики щодо державного регулювання та нагляду на ринку фінансових послуг;
- 2) захист прав та законних інтересів учасників ринку фінансових послуг;
- 3) забезпечення ефективності та цілісності ринку фінансових послуг, створення сприятливих умов для його розвитку та функціонування;
- 4) створення умов для ефективної мобілізації і розміщення фінансових ресурсів учасниками ринку фінансових послуг;
- 5) створення належного конкурентного середовища на ринку фінансових послуг та запобігання монополізації...

Цей перелік не є вичерпним, оскільки НБУ має достатню кількість завдань та функцій. Натомість ми зосередимо увагу на найбільш важливих, на нашу думку, функціях.

Вагомий пласт повноважень регуляторних органів пов'язаний з наглядом за здійсненням діяльності з надання фінансових та супровідних послуг. Законодавець характеризує цю функцію, як: «система контролю та активних впорядкованих дій Регулятора, яка передбачає отримання об'єктивної та перевіреної інформації про діяльність та фінансовий стан осіб, стосовно яких Регулятор здійснює державне регулювання згідно із цим Законом і спеціальними законами, та спрямована на забезпечення дотримання такими особами вимог законодавства, що регулює відносини на ринку фінансових послуг».

Головна мета державного регулювання та нагляду на ринках небанківських фінансових послуг, що здійснюються Національним банком – безпека та фінансова стабільність фінансової системи, захист інтересів вкладників і кредиторів та інших споживачів небанківських фінансових послуг та запобігання кризовим явищам. Національний банк розробляє та впроваджує нові регуляції, зважаючи на кращі міжнародні стандарти та практики.

Нам також імпонує підхід НБУ до законодавчої роботи. Національний банк має намір підходити до оновлення нормативного поля для ринків фінансових послуг через діалог з учасниками фінансових ринків. Важливо зазначити, що доцільним вбачається залучення міжнародних та українських експертів для опрацювання концепцій, розробки пропозицій щодо законодавчих і регуляторних змін та підготовки проєктів відповідних актів. Тепер НБУ буде сприяти, аби проєкти законів та нормативно-правових актів були доступні для публічного опрацювання та обговорення зацікавленими сторонами, зокрема, надавачами та споживачами фінансових послуг.

Регуляторні органи здійснюють нагляд відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [6], «Про кредитні спілки» [4], «Про страхування» та інших спеціальних законів, що регулюють сферу небанківського кредитування. НБУ може проводити два види нагляду, визначені законодавством, а саме: пруденційний та нагляд за ринковою поведінкою.

Безпосередньою метою пруденційного нагляду виступає забезпечення фінансової стійкості (забезпечення виконання зобов'язань) окремого надавача фінансових послуг та стабільності фінансової системи України загалом, а також захисту законних інтересів клієнтів надавачів фінансових послуг. Цей вид контролю забезпечуються шляхом оцінки, перевірки, виявлення відповідних фактів тощо. Аналізуючи ст. 24 Закону можемо прослідкувати ризик-орієнтований підхід, яким керується НБУ.

Цей підхід застосовується під час здійснення державного регулювання для створення системи норм, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків ризиків, притаманних діяльності надавачів фінансових послуг залежно від видів фінансових послуг, що надаються такими надавачами. І також він беззаперечно працює у сфері нагляду за надавачами фінансових послуг для визначення та виявлення, оцінки та переоцінки, а також розуміння ризиків, притаманних діяльності таких надавачів фінансових послуг.

Такий підхід є важливою частиною діяльності регулятора, особливо у сфері небанківського кредитування. Оскільки однією з головних проблем розвитку небанківських фінансово-кредитних установ є обмежений інтерес до їх фінансових послуг порівняно із банками. Громадяни, на жаль, все ще мають низький рівень до кредитних установ небанківського сектору, що змушує питання їхньої конкурентоспроможності з банками раз у раз поставати перед державою. Однак ми маємо сподівання, що така картина перестане панувати на фінансовому ринку після ряду реформ та імплементації міжнародного законодавства.

Повертаючись до видів державного нагляду, слід також приділити увагу другому типу. Нагляд за ринковою поведінкою охоплює контроль за іншою стороною фінансового ринку – клієнтів. Метою цього заходу є захисту прав і законних інтересів клієнтів (у тому числі споживачів), надавачів фінансових та супровідних послуг, забезпечення ефективності ринку фінансових послуг, прозорості та відкритості його функціонування, а також забезпечення функціонування належного конкурентного середовища на ринку фінансових послуг

та підвищення довіри до нього. Адже саме споживачі допомагають підтримувати розвиток ринку послуг, його модернізацію. Завдяки ним можуть бути виявлені відповідні порушення чинного законодавства або неточності, які мають суттєве значення.

НБУ здійснює нагляд на небанківському ринку кредитування на засадах законності, співмірності (пропорційності), гарантування прав і законних інтересів учасників ринку фінансових послуг тощо. Також слід зазначити, що окремим принципом виокремлено відкритість та прозорість процесу нагляду. Така, на перший погляд, малозначуща деталь багато важить для ефективної роботи фінансового ринку. Адже саме вона гарантує стабільність на рівні регулювання та відновлення довіри з боку клієнтів. Недарма, одним з важливих аспектів прозорості в будь-якому фінансовому обслуговуванні є доступність інформації про справжніх власників. Так, ще у 2021 році були затверджені нормативні акти, спрямовані на забезпечення прозорості та полегшення сприйняття стандартів кредитних продуктів парабанків. Прозорість у сфері кредитування характеризується повним ознайомленням споживачів з вартістю кредитних коштів перед укладенням договором, розрахунок вартості кредитних коштів за умовами, аналогічними до банківських, існування чіткого і зрозумілого кредитного договору [9, с. 22].

Як можемо спостерігати законодавець поділяє думку щодо важливості прозорості та відкритості у роботі небанківських установ, та робить акцент на значущості інформації на ринку небанківського кредитування. Саме тому існує таємниця фінансової послуги. Це будь-яка визначена законом інформація (крім інформації, що становить банківську таємницю і професійну таємницю на ринках капіталу та організованих товарних ринках) щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відома надавачу фінансових або супровідних послуг у процесі його обслуговування (у тому числі при наданні фінансової або супровідної послуги). Також це стосується інформації щодо взаємовідносин надавача фінансових або супровідних послуг з клієнтом чи третіми особами при наданні фінансових або супровідних послуг, інформації про діяльність надавача фінансових або супровідних послуг та/або про клієнта надавача фінансових або супровідних послуг, отримана Регулятором під час здійснення нагляду.

Ще однією важливою функцією НБУ є забезпечення збереження таємниці фінансової послуги. У наш час інформаційна безпека відіграє важливу роль у захисті держави, тому існують відповідні механізми щодо охорони відомостей про фінансові послуги. Порядок розкриття таємниці фінансової послуги міститься у ст. 12 Закону, де регулятор має право отримувати, зберігати та використовувати інформацію, що становить таємницю фінансової послуги, яка стосується клієнта, виключно з метою виконання покладених на нього законом функцій та повноважень. Таємниця фінансової послуги розкривається НБУ у таких випадках: на письмовий запит відповідної особи, якої стосується така інформація, за рішенням суду або в інших випадках, визначених цією статтею Закону.

Ліцензування є ключовою складовою нової системи регулювання небанківських фінансових установ. Так, НБУ має повноваження у видачі та анулюванні ліцензій. Під видачею ліцензії мається на увазі надання права на здійснення діяльності з надання фінансових послуг (певного виду фінансових послуг) на підставі відповідного рішення Регулятора та внесення відповідного запису про надавача фінансових послуг до Реєстру. За допомогою ліцензування НБУ прагне забезпечити ефективний контроль над небанківськими фінансовими установами та забезпечити виконання встановлених законодавчими актами вимог щодо фінансових послуг та компаній в Україні [11, с. 65].

Після нещодавнього оновлення законодавства у сфері небанківського кредитування чинності набрали нові вимоги до ліцензування. Такі зміни спрямовані на підтримання прозорості, забезпечення високого рівня інформованості регулятора та підвищення стандартів управління бізнесом [2, с. 398]. Регулювання у сфері ліцензування пов'язане з такими заходами, як: видача та змін ліцензій, процедура погодження про участь, встановлення вимог щодо ділової репутації та фінансового й майнового стану, припинення діяльності фінансових установ.

Слід зазначити, що НБУ може видавати також додаткові ліцензії на певні додаткові фінансові послуги. Наприклад, кредитні установи можуть суміщати залучення поворотних коштів і надання кредитів (обидва види діяльності становитимуть собою основну діяльність) з: наданням гарантій, переказом коштів, послугами з обміну валют, факторингом, фінансовим лізингом [2, с. 158].

Ліцензування тісно пов'язане з веденням Реєстру. Він являє собою перелік надавачів фінансових або супровідних послуг, який ведеться Регулятором, а інформація з якого оприлюднюється у порядку, встановленому нормативно-правовими актами Регулятора. Державний реєстр фінансових установ є системою, спрямованою на збір, зберігання, захист, використання та поширення адміністративної інформації про небанківські фінансові установи. Його головне завдання полягає у підтримці захисту інтересів споживачів фінансових послуг, забезпечення державного регулювання ринків фінансових послуг та забезпечення прозорості інформації про фінансові установи, які включені до Реєстру.

Найбільш показовим періодом у роботі Реєстру, на наш погляд, є 2021 рік. Тоді введення Реєстру фінансових установ та перевірки Національним банком України призвело до припинення дії та (або) анулювання ліцензій у багатьох страхових компаній, фінансових установ та ломбардів. Звісно учасникам фінансового ринку був наданий певний час на усунення недоліків та порушень виявлених під час перевірки. Однак попри це достатня кількість небанківських установ покинули ринок за відсутності ліцензій на здійснення діяльності щодо надання фінансових послуг [1].

На нашу думку, цей інцидент демонструє, що систематизація даних, їх облік та моніторинг здатні виконувати превентивну функцію у сфері забезпечення стабільності на фінансовому ринку. НБУ приділяє достатню увагу введенню Реєстру, оскільки зважає на його цінність, як елементу нагляду за ринком фінансових послуг.

Висновки. Нова модель регулювання діяльності небанківських фінансових установ, які надають послуги з кредитування, що впроваджується наразі, має певний потенціал. Національний банк України відіграє значущу роль у забезпеченні можливостей для сталого та гармонійного розвитку небанківського фінансового ринку в Україні. Забезпечує відповідність діяльності кредитних компаній правилам доброчесної ринкової поведінки, що у майбутньому матиме вплив на довіру громадянам.

Оскільки, як раніше ми зазначали, небанківські установи все ще не мають такої ж популярності в Україні, як за кордоном. На це впливає достатньо факторів, що переслідують нашу державу останні роки. Економічні кризи, епідемія COVID-19, нестабільність у суспільстві, повномасштабне вторгнення РФ в Україну тощо. Кожний з цих чинників гальмує розвиток небанківського ринку, особливо сектору кредитування. Однак попри труднощі державні органи, фахівці та небанківські установи продовжують свою роботу, працюючи над усуненням прогалин у законодавстві, реалізації певних положень, розробкою нових моделей та методик тощо.

Список використаних джерел:

1. Бороденко Т. М., Буряченко А. Є., Гапонюк М. А. Діяльність небанківських фінансових установ на ринку фінансових послуг. Економіка та суспільство. Вип. 57, 2023.
2. Буга Г.С. Забезпечення безпеки у сфері діяльності небанківських фінансових установ України: адміністративно-правові засади : монографія / Г. С. Буга. Одеса:Видавничий дім «Гельветика», 2022. 404 с.
3. Дребот Н. П., Танчак Я. А., Миколишин М. М. Тенденції розвитку небанківських фінансових установ на ринку фінансових послуг України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2020. № 30(1). С. 109–114.
4. Закон України "Про кредитні спілки" від 1 січня 2024 року № 3254-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3254-20#n139>.
5. Закон України "Про Національний банк України" від 19 квітня 2024 року № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>.

6. Закон України "Про фінансові послуги та фінансові компанії" від 20 червня грудня 2024 року № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>.

7. Національний банк прийняв повноваження з регулювання ринків небанківських фінансових послуг. URL.: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-priynyav-povnovajennya-z-regulyuvannya-rinkiv-nebankivskih-finansovih-poslug>.

8. Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг» від 29 грудня 2023 №199. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_29122023_199

9. Потомська Д.М. Сучасний стан небанківського фінансового сектору: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступення «магістр». Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2024. 65 с.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 вересня 2019 року № 79-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-ix#Text>

11. Рудой В.М. Посилення нагляду за небанківськими фінансовими установами в Україні. Матеріали науково-практичного круглого столу: «Правове регулювання фінансових послуг: національний, європейський, глобалізаційний виміри» (м. Суми, 26 січня 2024 р.). С. 64–68.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПЕЧОРА К. В.,аспірант кафедри економіко-правових
дисциплін*(Навчально-науковий інститут права
та психології Національної академії
внутрішніх справ)*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.43>**ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ
ТОРГІВЛІ ВАЛЮТНИМИ ЦІННОСТЯМИ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ
НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ**

Стаття присвячена питанням здійснення публічного адміністрування торгівлі валютними цінностями, а також впливу діяльності суб'єктів адміністрування на забезпечення захисту національних інтересів держави.

Автор підкреслює, що торгівля валютними цінностями є невід'ємною складовою міжнародних фінансових відносин. Ці відносини охоплюють значний спектр діяльності, починаючи від обміну валют і завершуючи складними інвестиційними трансакціями.

Зазначається, що публічне адміністрування торгівлі валютними цінностями відіграє важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності в країні, захисту національних інтересів держави, запобіганні відтоку капіталу та боротьбі з незаконними фінансовими схемами.

Дослідивши думки науковців, автор стверджує, що незважаючи на широке використання терміну «система валютного регулювання», дослідники не дають чіткого його визначення, а розкривають лише зміст через його основні елементи.

У статті розкриваються види та зміст підходів до визначення сутності та механізмів валютного регулювання, зокрема: ліберальний, регулюючий, змішаний та нульовий підходи.

На думку автора, в Україні процес здійснення торгівлі валютними цінностями, регулюється через систему суб'єктів публічного адміністрування, які забезпечують стабільність валютного ринку, правовий захист учасників ринку та контроль за дотриманням законодавства. Основними суб'єктами, залученими до цієї системи, є державні органи, їх підрозділи та інституції, які взаємодіють задля здійснення належного публічного адміністрування торгівлі валютними цінностями.

Узагальнюючи позиції науковців, автор вказує, що до суб'єктів публічного адміністрування торгівлі валютними цінностями загалом відносять: 1) органи державної влади та місцевого самоврядування, які уповноважені здійснювати контроль та регулювання операцій з валютними цінностями; 2) державні та недержавні організації, що здійснюють функції регулювання, моніторингу та контролю; 3) регулятори, контролери та безпосередні виконавці валютного регулювання, а також міжнародні організації, які впливають на політику держави; 4) законодавчі органи, виконавча влада, судові інстанції, а також органи фінансового моніторингу; 5) правоохоронні органи, які забезпечують протидію правопорушенням у сфері торгівлі валютними цінностями.

Запропоноване авторське бачення стосовно визначення переліку суб'єктів публічного адміністрування торгівлі валютними цінностями. Так, автор до них відносить: державні органи, установи, організації та посадові особи, які наділені повноваженнями щодо регулювання, моніторингу, контролю та забезпечення законності операцій з валютними цінностями з метою підтримання стабільності валютного ринку, запобігання фінансовим правопорушенням та захисту національних інтересів держави.

У прикінцевій частині статті розглянуто ознаки суб'єктів публічного адміністрування торгівлі валютними цінностями, зокрема: юридична основа діяльності; компетенція; мета діяльності. Також висвітлено напрямки здійснення публічного адміністрування торгівлі валютними цінностями. До останніх автор відносить: 1) контроль банківської системи; 2) управління державним боргом в умовах бюджетного дефіциту та стрімкого зростання бюджетної заборгованості; 3) регулювання обсягів кредитних операцій та грошової емісії.

Ключові слова: валютні відносини, фінансова стабільність, грошово-кредитна політика, механізм валютного регулювання, фінансовий моніторинг, контроль, правопорушення.

Pechora K. V. The impact of the activities of public administration entities in the trade of currency values on ensuring the protection of the national interests of the state

The article is devoted to issues of public administration of trade in currency values, as well as the impact of the activities of administrative entities on ensuring the protection of national interests of the state.

The author emphasizes that trading in foreign exchange is an integral part of international financial relations. These relations cover a significant range of activities, ranging from currency exchange to complex investment transactions.

It is noted that the public administration of trade in currency values plays an important role in ensuring financial stability in the country, protecting the national interests of the state, preventing capital outflow and fighting against illegal financial schemes.

Having examined the opinions of scholars, the author argues that despite the widespread use of the term «currency regulation system», researchers do not provide a clear definition of it, but only reveal its meaning through its main elements.

The article reveals the types and content of approaches to determining the essence and mechanisms of currency regulation, in particular: liberal, regulatory, mixed, and zero approaches.

According to the author, in Ukraine, the process of trading in currency values is regulated through a system of public administration entities that ensure the stability of the currency market, legal protection of market participants and control over compliance with the law. The main entities involved in this system are state bodies, their divisions and institutions that interact to implement proper public administration of trading in currency values.

Summarizing the positions of scientists, the author indicates that the subjects of public administration of trade in foreign exchange generally include: 1) state authorities and local governments authorized to exercise control and regulation of transactions with foreign exchange; 2) state and non-state organizations that perform the functions of regulation, monitoring and control; 3) regulators, controllers and direct executors of foreign exchange regulation, as well as international organizations that influence state policy; 4) legislative bodies, executive authorities, judicial authorities, as well as financial monitoring bodies; 5) law enforcement agencies that ensure the prevention of offenses in the field of trade in foreign exchange.

The author's vision is proposed regarding the definition of the list of subjects of public administration of trade in currency values. Thus, the author includes: state bodies, institutions, organizations and officials who are empowered to regulate, monitor, control and ensure the legality of transactions with currency values in order to maintain the stability of the currency market, prevent financial offenses and protect the national interests of the state.

The final part of the article examines the characteristics of subjects of public administration of trade in currency values, in particular: legal basis of activity; competence; purpose of activity. The directions of public administration of trade in currency values are also highlighted. The author includes the following as the latter: 1) control of the banking system; 2) management of public debt in conditions of budget deficit and rapid growth of budget debt; 3) regulation of the volume of credit transactions and money emission.

Key words: *currency relations, financial stability, monetary policy, currency regulation mechanism, financial monitoring, control, offenses.*

Вступ. В умовах глобалізаційних процесів, що безпосередньо торкаються і України, торгівля валютними цінностями є невід'ємною складовою міжнародних фінансових відносин. Вони охоплюють широкий спектр діяльності, починаючи від обміну валют і завершуючи складними інвестиційними транзакціями. Валютні відносини також є ключовими і в розрізі захисту національних інтересів держави.

Наразі відносини, що мають місце на валютному ринку урегульовуються Конституції України, Законом України «Про валюту і валютні операції» [1], Законом України «Про Національний банк України» [2], Законом України «Про банки і банківську діяльність», а також іншими законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до чинного законодавства. Валютні відносини є складовою частиною економіки країни, ефективна організація яких є важливою частиною публічного адміністрування торгівлі валютними цінностями (далі – ТВЦ). Публічне адміністрування ТВЦ, передбачає втілення комплексного механізму регламентованих дій відповідних суб'єктів публічного адміністрування.

Постановка завдання. Висвітлені у статті актуальні питання частково знайшли своє відображення у роботах вітчизняних вчених, зокрема: О. С. Шевчика, М. В. Старинського, А. В. Попової, Л. К. Воронової, Н. В. Воротіної та інших. Наразі ж змістовних та деталізованих досліджень із зазначеної тематики у сьогодишній науковій літературі немає.

Метою статті є актуалізація питань здійснення публічного адміністрування торгівлі валютними цінностями, а також впливу діяльності суб'єктів адміністрування на забезпечення захисту національних інтересів держави.

Актуальність даної статті обумовлена: 1) необхідністю теоретичного осмислення закономірностей розвитку сучасного механізму публічного адміністрування торгівлі валютними цінностями; 2) формуванням теоретичної концепції дослідження впливу діяльності суб'єктів публічного адміністрування на забезпечення захисту національних інтересів держави.

Результати дослідження. Варто підкреслити, що публічне адміністрування ТВЦ відіграє важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності в країні, захисту національних інтересів держави, запобіганні відтоку капіталу та боротьбі з незаконними фінансовими схемами. Належне публічне адміністрування ТВЦ є основою для підтримки курсової стабільності, залучення іноземних інвестицій та забезпечення захисту національних інтересів держави.

Публічне адміністрування ТВЦ включає поняття системи валютного регулювання. Так, незважаючи на широке використання зазначеного терміну, науковці не дають чіткого його визначення, а розкривають лише зміст через його основні елементи. При цьому

систему валютного регулювання пропонується розглядати як сукупність нормативно-правових та організаційно-інструментальних елементів, об'єднаних спільними принципами, цілями та завданнями, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування національної валютної системи та стабільного економічного розвитку шляхом регулювання поведінки учасники міжнародних і внутрішніх валютних відносин. Складовою частиною системи валютного регулювання є принципи, цілі і завдання, об'єкти, суб'єкти, нормативно-правова база, умови та порядок здійснення валютних операцій, а також сукупність засобів регулювання.

Цілі валютного регулювання визначаються грошово-кредитною політикою держави та поділяються на стратегічні і тактичні. Реалізація поставлених цілей відбувається в результаті виконання чітко визначених завдань грошово-кредитного регулювання, основним з яких є створення умов для функціонування валютного ринку та діяльності учасників валютних відносин.

У науковій літературі існує декілька підходів до визначення сутності та механізмів валютного регулювання:

1. *Ліберальний підхід*. Прихильники такого бачення вважають, що держава має мінімізувати своє втручання у відносини, що формуються на валютному ринку. Основні положення даного підходу:

- вільний ринок – валютний курс має формуватися на основі взаємодії попиту та пропозиції без втручання центрального банку;
- відсутність контролю за рухом капіталу – забезпечення свободи для інвесторів та підприємницької діяльності у здійсненні транзакцій;
- ризик і гнучкість – лібералізація валютного регулювання дозволяє економіці швидше адаптуватися до зовнішніх викликів.

Прикладом реалізації такого підходу є політика багатьох розвинених країн світу із вільно плаваючими валютними курсами [3, с. 195].

2. *Регулюючий підхід*. На думку прихильників такого підходу, державне втручання у валютні відносини є необхідним з метою запобігання валютним кризам та підтримки стабільності. Основні положення такого підходу:

- фіксовані чи керовані курси – держава визначає курс національної валюти та проводить інтервенції на ринку;
- контроль за рухом капіталу – запобігання раптовим відтокам капіталу, які можуть спричинити кризу;
- пріоритет національної економіки – валютна політика повинна враховувати інтереси експортерів та імпортерів [4, с. 37].

Даний підхід активно використовується в країнах, які знаходяться на стадії економічного зростання та мають потужну економіку.

3. *Змішаний підхід*. Значна кількість сучасних дослідників наголошують на необхідності поєднання елементів як ліберального, так і регулюючого підходів, що включають:

- гнучкі курси з втручанням – валютний курс формується ринковими механізмами, але центральний банк може здійснювати інтервенції у разі значної валютної амплітуди;
- обмеження для нестабільних економік – у країнах з високим рівнем інфляції чи дефіцитом платіжного балансу, можливе тимчасове введення валютного контролю;
- розвиток інституцій – стабільна валютна система можлива лише за умови ефективної роботи банківської системи та дотримання валютного законодавства [5, с. 94].

4. *Нульовий підхід*. Ще одна частина вчених вважають, що будь-яке валютне регулювання є штучним обмеженням ринку, яке, в свою чергу:

- створює бюрократію та можливості для корупції;
- перешкоджає природному руху капіталу, що може стримувати інвестиції;
- спричиняє перекоси в економіці через фіксацію курсу чи інші обмеження [6, с. 782].

Підкреслимо, що система валютного регулювання є складним механізмом, який залежить від економічних умов, політичних факторів та глобальних тенденцій.

У різні історичні періоди держави використовували різноманітні підходи до регулювання, і кожен із них має як свої переваги, так і вади. Україна, як країна з ринковою економічною системою, рухається в напрямку лібералізації валютного ринку, водночас зберігаючи контроль за ключовими аспектами для захисту національних інтересів держави.

ТВЦ є важливим елементом функціонування економіки будь-якої держави. В Україні цей процес регулюється через систему суб'єктів публічного адміністрування, які забезпечують стабільність валютного ринку, правовий захист учасників ринку та контроль за дотриманням законодавства. Основними суб'єктами, залученими до цієї системи, є державні органи, їх підрозділи та інституції, які взаємодіють задля здійснення належного публічного адміністрування ТВЦ.

У сучасній науковій літературі існує чимало підходів до визначення суб'єктів публічного адміністрування ТВЦ. Так, О. С. Шевчик визначає суб'єктів публічного адміністрування як органи державної влади та місцевого самоврядування, які уповноважені здійснювати контроль та регулювання операцій з валютними цінностями. Особливу увагу приділено ролі Національного банку України (далі – НБУ) у формуванні монетарної політики [7, с. 767].

Інший науковець, М. В. Старинський наголошує на багаторівневій структурі суб'єктів, яка включає як державні, так і недержавні організації, що здійснюють функції регулювання, моніторингу та контролю. Дослідник акцентує увагу на взаємодії НБУ з комерційними банками [8, с. 74].

В свою чергу, А. В. Попова визначає суб'єктів публічного адміністрування через їх функціональне призначення, зокрема: регулятори, контролери та безпосередні виконавці валютного регулювання. До суб'єктів віднесено також міжнародні організації, які впливають на політику держави [9, с. 69].

Л. К. Воронова пропонує класифікацію суб'єктів на основі їх повноважень, а саме: законодавчі органи, виконавча влада, судові інстанції. Особливу роль відіграють органи фінансового моніторингу [10, с. 215].

Н. В. Воротіна визначає суб'єктів через їх компетенцію у сфері регулювання валютного ринку. Важливим елементом є діяльність правоохоронних органів у запобіганні правопорушенням у цій сфері [11, с. 16].

Проаналізувавши вищенаведені визначення доходимо розуміння, що всі автори визнають ключову роль державних органів у публічному адмініструванні ТВЦ. НБУ є центральним суб'єктом у цій сфері. М. В. Старинський та А. В. Попова додають до переліку суб'єктів міжнародні організації, тоді як О. С. Шевчик акцентує увагу лише на внутрішніх органах. Л. К. Воронова та Н. В. Воротіна розширюють перелік суб'єктів, включаючи правоохоронні органи та судові інстанції. Деякі автори, такі як М. П. Кучерявенко та О. М. Козирін, наголошують на важливості співпраці України з міжнародними організаціями, такими як Міжнародний валютний фонд та Світовий банк, у формуванні політики регулювання ТВЦ [12, с. 148].

Проблематика суб'єктів публічного адміністрування ТВЦ пов'язана з необхідністю адаптації до сучасних викликів, таких як цифровізація фінансових ринків та інтеграція до глобальної економіки. Подальші дослідження можуть зосереджуватися на аналізі ефективності співпраці між суб'єктами та розробці рекомендацій щодо вдосконалення їх діяльності.

Визначення суб'єктів публічного адміністрування ТВЦ є важливим аспектом у розумінні механізмів регулювання валютного ринку. Підходи різних авторів доповнюють одне одного, формуючи комплексне бачення цієї проблематики. Подальший розвиток законодавства та наукових досліджень у сфері ТВЦ, сприятиме підвищенню ефективності публічного адміністрування.

Вважаємо, що поняття суб'єктів публічного адміністрування ТВЦ можна визначити як-то: державні органи, установи, організації та посадові особи, які наділені повноваженнями щодо регулювання, моніторингу, контролю та забезпечення законності операцій з валютними цінностями з метою підтримання стабільності валютного ринку, запобігання фінансовим правопорушенням та захисту національних інтересів держави.

Запропоноване авторське визначення базується на аналізі законодавчих актів України, міжнародного досвіду, а також наукових праць провідних вчених у сфері публічного адміністрування, зокрема О. С. Шевчик, М. В. Старинського, А. В. Попової та інших. З наведеного вище визначення, можемо виділити наступні ознаки суб'єктів публічного адміністрування ТВЦ:

1) *юридична основа діяльності* – суб'єкти діють відповідно до законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів;

2) *компетенція* – включає регулювання валютних операцій, здійснення фінансового моніторингу, застосування заходів впливу до порушників валютного законодавства;

3) *мета діяльності* – забезпечення фінансової стабільності держави, зменшення ризиків у сфері валютних операцій, запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Варто підкреслити, що ефективність публічного адміністрування безпосередньо залежить від злагодженої взаємодії між усіма учасниками системи. Регулятори, контролюючі органи та правоохоронні структури працюють спільно та системно, щоб забезпечувати дотримання законодавства, запобігати правопорушенням та створювати умови для прозорого функціонування валютного ринку.

Публічне адміністрування ТВЦ має здійснюватися в таких напрямках:

– контроль банківської системи – з метою зміцнення її ліквідності, тобто здатності своєчасно покривати вимоги вкладників;

– управління державним боргом в умовах бюджетного дефіциту та стрімкого зростання бюджетної заборгованості – у разі збільшення впливу державного кредиту на ринок позичкових капіталів;

– регулювання обсягів кредитних операцій та грошової емісії – з метою впливу на господарську діяльність суб'єктів ринку. Лише при визначенні та дотриманні конкретних цілей публічного адміністрування ТВЦ, що встановлені на конкретний проміжок часу, можливий вплив публічного адміністрування на всі зазначені вище сфери.

Отже, в результаті написання даної статті доходимо таких **висновків**: діяльність суб'єктів публічного адміністрування ТВЦ в Україні є взаємопов'язаною та взаємодоповнюючою. Завдяки чітко визначеним функціям та завданням кожного органу публічного адміністрування торгівлі валютними цінностями, а також їх взаємодії, забезпечується стабільність і прозорість валютного ринку, що є ключовим для захисту національних інтересів держави.

Список використаних джерел:

1. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> (дата звернення: 18.01.2025).
2. Про Національний банк України : Закон України від 20 трав. 1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 18.01.2025).
3. Мельник П. В., Тарангул Л. Л., Гордей О. Д. Банківські системи зарубіжних країн : підручник. Київ, 2010. 586 с.
4. Кривенко А. О. Лібералізація валютного ринку України: сучасні підходи. *Економіка і регіон*. 2020. № 4. С. 37–45.
5. Карлін М. І. Фінанси зарубіжних країн : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2014. 384 с.
6. Карпенко О. В. Валютний нагляд: сучасний стан і напрями вдосконалення. *Економічний дискурс*. 2021. № 67. С. 782–805.
7. Шевчик О. С. Валютні операції, як об'єкт валютного контролю. *Форум права*. 2012. № 2. С. 763–768.
8. Старинський М. В. Щодо поняття «валютні правовідносини». *Цивільно-правове забезпечення розвитку економіки України* : зб. тез вуєкр. наук.-практ. конф. Донецьк : ТОВ “Цифрова типографія”, 2010. С. 74–75.
9. Попова А. В. Державне регулювання ринків небанківських фінансових послуг у повоєнний період. *Право України*. 2023. № 8. С. 68–79.
10. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник. Київ : Прецедент, 2006. 448 с.
11. Григоренко М. В. Регулювання обігу валютних цінностей у контексті євроінтеграційних процесів. *Фінанси України*. 2021. № 5. С. 15–23.
12. Чухно О. С. Міжнародний досвід регулювання валютних ринків. Харків : Фоліо, 2020. 649 с.

ПИЛИП'ЯК В. В.,

аспірант кафедри адміністративного
та інформаційного права
(Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 347.71

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.44>

ПРАВОВІДНОСИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З УПРАВЛІННЯМ МАЙНОМ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ

У статті здійснено детальний і комплексний аналіз правовідносин, що виникають у процесі управління майном бюджетних установ, яке є одним із ключових елементів державної власності. Це майно виконує важливу роль у забезпеченні реалізації основних функцій держави в таких сферах, як освіта, охорона здоров'я, культура та адміністративне управління. Особлива увага приділена розгляду його значущості для соціально-економічного розвитку країни, а також потреби підвищення ефективності управлінських процесів у цій галузі. У статті докладно досліджено нормативно-правове регулювання управління державним майном, що включає питання його обліку, використання, збереження та відчуження. Автором визначено основні недоліки чинного законодавства, серед яких фрагментарність регулювання, відсутність уніфікованих стандартів, а також слабкий механізм контролю за дотриманням норм. Крім того, вивчено вплив національного законодавства на регулювання управлінських відносин у сфері майнових активів та оцінено його відповідність сучасним вимогам цифрової трансформації й забезпечення прозорості. Аналіз підтвердив, що чинні нормативні акти не в повній мірі відповідають потребам сучасності, особливо в умовах динамічного розвитку цифрових технологій, які могли б значно оптимізувати процеси управління. У статті також представлено низку пропозицій, спрямованих на вдосконалення нормативно-правового забезпечення. Серед них виділено такі напрями, як впровадження автоматизованих систем обліку й моніторингу державного майна, які забезпечать оперативність і точність інформації; розробка уніфікованих стандартів для оцінки ефективності використання ресурсів. Зазначені заходи спрямовані на оптимізацію управлінських процесів, забезпечення раціонального використання державних ресурсів, а також створення умов для зміцнення суспільної довіри до діяльності органів державної влади. Таким чином, реалізація запропонованих реформ не лише сприятиме покращенню управління майновими активами, а й підвищить ефективність державної політики загалом, особливо в частині управління державними ресурсами в умовах цифрової трансформації.

Ключові слова: бюджетні установи, управління майном, державна власність, правовідносини, нормативно-правове регулювання, ефективність управління, цифрові технології.

Pylyp'yak V. V. Legal relations related to the management of the property of budgetary institutions

The article provides a detailed and comprehensive analysis of the legal relationships arising in the process of managing the property of budgetary institutions,

which constitutes one of the key elements of state property. This property plays an essential role in ensuring the implementation of the state's primary functions in such areas as education, healthcare, culture, and administrative governance. Particular attention is given to examining its significance for the socio-economic development of the country, as well as the need to improve the efficiency of management processes in this area. The article thoroughly explores the regulatory and legal framework for managing state property, which includes issues related to its accounting, utilization, preservation, and alienation. The author identifies key shortcomings of the current legislation, including fragmented regulation, the absence of unified standards, and weak mechanisms for monitoring compliance with norms. Additionally, the article examines the impact of national legislation on the regulation of management relationships in the sphere of property assets and assesses its compliance with modern requirements for digital transformation and transparency. The analysis confirms that current regulations do not fully meet contemporary needs, particularly in the context of the dynamic development of digital technologies, which could significantly optimize management processes. The article also presents a number of proposals aimed at improving the regulatory and legal framework. These include such areas as the implementation of automated systems for accounting and monitoring state property, which would ensure the timeliness and accuracy of information, and the development of unified standards for assessing the efficiency of resource utilization. The proposed measures aim to optimize management processes, ensure the rational use of state resources, and create conditions for strengthening public trust in the activities of state authorities. Thus, the implementation of these reforms would not only improve the management of property assets but also enhance the overall efficiency of state policy, particularly in managing public resources in the context of digital transformation.

Key words: *budgetary institutions, property manipulate, state property, crook own circle of relatives participants, regulatory framework, manipulate overall performance, digital technologies.*

Актуальність даної теми, а саме правовідносин, пов'язаних з управлінням майном бюджетних установ, залишається актуальною через необхідність ефективного використання державних ресурсів, посилення прозорості, а також боротьбу з корупцією. Управління майном потребує чіткої правової регламентації, особливо в умовах децентралізації та реформ, які змінюють структуру держуправління. Дослідження цієї теми сприяє вдосконаленню законодавства та забезпечує раціональне використання майна в інтересах суспільства.

Управління майном бюджетних установ займає важливе місце у системі правовідносин, пов'язаних із функціонуванням державного сектору економіки. Це обумовлено тим, що бюджетні установи виконують ключові соціальні, освітні, медичні та адміністративні функції, що безпосередньо впливають на якість життя громадян, стабільність суспільного розвитку та забезпечення загального добробуту [5]. Майно, що знаходиться у віданні бюджетних установ, є об'єктом державної власності, який належить усьому суспільству, а тому його ефективне використання є критично важливим для раціонального розподілу ресурсів і реалізації державних програм [11]. Склад майна бюджетних установ включає різноманітні ресурси, серед яких будівлі, обладнання, транспортні засоби, земельні ділянки, а також інші матеріальні цінності, необхідні для виконання їхніх функцій [7].

Наприклад, у закладах освіти майно забезпечує належні умови для навчального процесу, у медичних установах – для надання якісних послуг охорони здоров'я, а в адміністративних органах – для ефективного виконання управлінських функцій. Таким чином, від раціонального управління майном залежить ефективність функціонування бюджетних установ, зокрема якість і доступність послуг, які вони надають. Ефективне використання

та збереження цього майна є передумовою стабільності функціонування публічних послуг і досягнення стратегічних цілей державної політики. Неналежне управління державним майном може призводити до значних втрат, зокрема через його нецільове використання, псування чи навіть корупційні зловживання. Натомість грамотне управління державними активами сприяє зниженню витрат на утримання об'єктів, підвищенню їхньої функціональної цінності та забезпеченню прозорості у їхньому використанні.

Окрім цього, важливим є питання правового забезпечення управління майном бюджетних установ. Національне законодавство встановлює порядок обліку, використання, передачі та відчуження майна, що перебуває у державній власності [1]. Водночас практична реалізація цих норм часто стикається з низкою проблем, зокрема відсутністю єдиного підходу до оцінки ефективності використання майна, недостатнім контролем за його станом та використанням, а також недоліками в процесі передачі майна в оренду або його продажу. Таким чином, питання управління майном бюджетних установ є багатовимірним та вимагає комплексного підходу, що включає вдосконалення нормативно-правової бази, впровадження сучасних методів управління, таких як цифрові технології для обліку та моніторингу, а також підвищення професійної компетентності осіб, відповідальних за використання цього майна [10]. Лише за умови поєднання цих факторів можна забезпечити ефективність управління державними активами та їхній сталий розвиток в інтересах суспільства [11]. На сьогоднішній день управління майном бюджетних установ стикається з низкою викликів, які значно ускладнюють ефективне використання державних ресурсів та забезпечення їх раціонального збереження. Однією з ключових проблем є недостатня прозорість обліку, що проявляється у відсутності єдиної централізованої системи реєстрації та моніторингу майнових активів [6].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю удосконалення нормативно-правової бази, що регулює відносини у цій сфері, яка наразі є недостатньо структурованою та в деяких аспектах не відповідає сучасним викликам [11]. Регулювання управління майном бюджетних установ має враховувати як економічні, так і соціальні аспекти, забезпечуючи ефективність використання державних ресурсів та збереження суспільного майна. Наявні прогалини у законодавстві призводять до непослідовності у реалізації політики управління, ускладнюють взаємодію між органами державної влади та бюджетними установами, а також створюють умови для можливих зловживань [2].

Особливо важливим є розроблення єдиних стандартів для обліку та використання майна. Стандарти мають враховувати специфіку бюджетних установ різного профілю, забезпечуючи при цьому уніфікований підхід до обліку та аналізу майнових активів. Важливо також визначити чіткі критерії оцінки ефективності використання державного майна, що дозволить більш об'єктивно оцінювати результати діяльності бюджетних установ у цій сфері. Крім того, впровадження автоматизованих систем моніторингу є ключовим кроком до модернізації управління. Цифрові платформи дозволять забезпечити централізований доступ до інформації про майно бюджетних установ, оперативно оновлювати дані про стан та використання ресурсів, а також підвищити прозорість процедур передачі майна в оренду чи його відчуження. Завдяки автоматизації стане можливим уникнути дублювання функцій між різними державними органами та зменшити ризики корупційних проявів [4]. Не менш важливим аспектом є створення умов для залучення громадськості до процесів контролю за управлінням державними ресурсами. Залучення громадських організацій, представників бізнесу та незалежних експертів сприятиме підвищенню довіри до системи управління державним майном та забезпечить більш об'єктивну оцінку ефективності прийнятих рішень. Розробка механізмів громадського моніторингу, таких як онлайн-платформи для повідомлень про зловживання або неефективне використання майна, може стати додатковим інструментом у боротьбі з корупцією [10].

Нормативно-правове регулювання управління майном бюджетних установ в Україні є фундаментальним елементом у забезпеченні ефективного функціонування державного сектору. Це регулювання визначає правові рамки використання, збереження та розпорядження

об'єктами державної власності, які є основою діяльності бюджетних установ. Основним документом, що визначає загальні засади управління державним майном, є Господарський кодекс України. У ньому закріплено принципи, що регулюють володіння, користування та розпорядження майном, яке передається бюджетним установам на праві оперативного управління [1]. Важливу роль у регулюванні управління об'єктами державної власності відіграє Закон України «Про управління об'єктами державної власності». Цей закон розкриває механізми реалізації державної політики у сфері використання державного майна та визначає засади його ефективного використання з урахуванням соціальної, економічної та стратегічної значущості [11]. Закон також закріплює повноваження різних державних органів, які здійснюють управління майновими активами, включаючи Міністерство фінансів України, Фонд державного майна та інші відомства [7]. Окрім цього, нормативно-правове регулювання охоплює положення, які регулюють порядок взаємодії між бюджетними установами та приватними суб'єктами у випадках передачі майна в оренду. Встановлено принципи проведення конкурсних процедур, які мають забезпечувати рівні можливості для всіх учасників та мінімізувати ризики корупційних проявів [3]. Попри наявність нормативної бази, сучасний стан правового регулювання управління майном бюджетних установ потребує вдосконалення. Зокрема, актуальною є розробка єдиних стандартів для обліку та оцінки ефективності використання державного майна. Сьогодні відсутність таких стандартів ускладнює проведення комплексного моніторингу ефективності управління, а також створює прогалини у визначенні обґрунтованих критеріїв для прийняття рішень щодо передачі майна в оренду або відчуження [3].

Також важливим є створення прозорих механізмів управління, які забезпечували б громадськості доступ до інформації про стан та використання державного майна. Залучення громадськості до моніторингу та оцінки ефективності використання майна дозволить не лише підвищити прозорість процесів, але й сприятиме виявленню недоліків у роботі відповідальних органів [10]. Серед необхідних заходів удосконалення можна виділити впровадження автоматизованих систем моніторингу. Такі системи дозволять централізовано зберігати інформацію про всі об'єкти державного майна, вести облік їхнього стану та використання, а також надавати рекомендації щодо покращення управління. Крім того, цифровізація сприятиме спрощенню процедур передачі майна в оренду та мінімізуватиме ризики маніпуляцій і зловживань [7]. З огляду на викладене, вдосконалення нормативно-правового регулювання управління майном бюджетних установ є нагальною необхідністю. Реформа цієї сфери має бути спрямована на створення прозорої, ефективної та підзвітної системи управління, яка відповідатиме сучасним викликам та сприятиме раціональному використанню державних ресурсів у довгостроковій перспективі [11]. Незважаючи на те, що нормативна база, яка визначає основні засади управління державним майном, є достатньо розвиненою, її практична реалізація стикається з низкою критичних викликів, які значно ускладнюють ефективне функціонування бюджетних установ [1].

Однією з найвагоміших проблем є низький рівень прозорості під час передачі державного майна в оренду або його відчуження. Цей аспект супроводжується значними викликами, такими як недостатня відкритість процедур передачі майна, що сприяє поширенню корупційних практик [2]. Зокрема, йдеться про укладення договорів оренди на умовах, які не відповідають ринковим стандартам, або надання необґрунтованих преференцій окремим суб'єктам господарювання [3]. Такі дії не лише порушують принципи справедливості й конкуренції, але й завдають значних збитків державному бюджету [6]. Відсутність публічних реєстрів договорів оренди та відчуження державного майна є ще одним критичним фактором, який ускладнює громадський контроль за використанням державних активів. У багатьох випадках інформація про укладені угоди є закритою або неактуальною, що створює додаткові ризики для корупції та зловживань [10]. Відсутність прозорості у цих процесах також негативно позначається на довірі суспільства до органів державної влади та бюджетних установ, що викликає скептицизм щодо ефективності використання державних ресурсів [2]. Використання непрозорих механізмів передачі державного майна в оренду або його

відчуження значно знижує ефективність використання активів. Відсутність конкуренції під час укладення договорів оренди часто призводить до того, що майно використовується нерационально, а отримані від цього доходи є нижчими за потенційно можливі.

Відсутність прозорих механізмів і публічного доступу до інформації про передачу або відчуження державного майна значно обмежує можливість громадського контролю. Це особливо актуально в умовах, коли суспільство очікує відкритості та підзвітності у діяльності органів державної влади. Наявність непрозорих процедур створює у громадян враження про корупційність цієї сфери, що негативно впливає на імідж державних установ [10]. Громадський контроль, який потенційно міг би виступати стримуючим фактором для зловживань, сьогодні залишається недостатньо реалізованим через відсутність доступних інструментів моніторингу [2]. Недоліки в нормативно-правовому регулюванні також є важливим чинником, який ускладнює вирішення проблем прозорості. Законодавство в цій сфері часто не враховує сучасних викликів і не адаптоване до використання цифрових технологій, які могли б забезпечити відкритий доступ до інформації про державні активи [11].

Відсутність чітких стандартів і критеріїв для оцінки ефективності використання майна, а також недостатньо врегульовані процедури передачі майна, сприяють формуванню нерівних умов для суб'єктів, які претендують на використання цих активів. Для подолання зазначених проблем необхідно впроваджувати комплексні заходи, спрямовані на вдосконалення механізмів управління державним майном. Зокрема, першочерговим завданням є створення єдиної електронної платформи, яка б забезпечувала доступ до актуальної інформації про всі етапи передачі майна, починаючи від оцінки його стану до укладення договорів оренди або продажу. Така система має бути інтегрована з іншими реєстрами, що сприятиме підвищенню прозорості та зменшенню можливостей для корупційних зловживань [4]. Також важливим є посилення ролі громадськості у процесі контролю за використанням державного майна. Розробка механізмів для громадського моніторингу, таких як спеціалізовані веб-портали або мобільні додатки для подання скарг і звернень, дозволить залучити суспільство до управлінських процесів і сприятиме підвищенню довіри до державних установ [7].

Нарешті, необхідно вдосконалити нормативно-правову базу, створивши чіткі та прозорі процедури передачі майна в оренду чи його відчуження, які базуватимуться на принципах справедливості, відкритості та конкуренції. Законодавчі зміни мають передбачати запровадження стандартів оцінки ефективності використання активів, а також адаптацію нормативної бази до умов цифрової трансформації [3]. Отже, розв'язання проблем прозорості в управлінні державним майном є важливим кроком до забезпечення ефективності використання активів і зміцнення довіри суспільства до діяльності органів державної влади. Реалізація зазначених заходів сприятиме не лише підвищенню економічної ефективності, але й забезпеченню соціальної справедливості та сталого розвитку державного сектору [11]. Однією з ключових проблем у сфері управління державним майном бюджетних установ є недостатній рівень обліку та контролю за станом і використанням цього майна. Ця проблема має системний характер і охоплює як технічні, так і організаційні аспекти, що значно ускладнює ефективне управління державними активами. На сьогоднішній день в Україні відсутня єдина централізована система обліку державного майна, що перебуває у користуванні бюджетних установ [2]. Ця проблема зумовлює суттєві труднощі у формуванні повної та достовірної інформації про кількість, стан, вартість і розташування об'єктів, які належать державі [10]. Такі ситуації свідчать про відсутність належного управлінського планування, системного підходу до обліку та аналізу стану активів [11].

Для усунення зазначених проблем і мінімізації їхніх негативних наслідків необхідно впровадити комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення обліку та контролю за державним майном бюджетних установ. Одним із першочергових кроків є створення єдиної централізованої системи обліку державного майна. Ця система має містити повну інформацію про всі об'єкти, їхній технічний стан, розташування, вартість та призначення [10]. Інтеграція цієї бази даних із системами фінансової звітності дозволить забезпечити оперативний моніторинг і прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Необхідним заходом

є розробка уніфікованих стандартів для обліку та оцінки стану державного майна. Введення таких стандартів дозволить досягти порівнянності даних між різними установами, забезпечить прозорість процесів моніторингу та підвищить якість управлінських рішень. Стандарти мають враховувати специфіку різних видів майна та передбачати чіткі критерії оцінки його ефективності. Автоматизація процесів обліку та контролю є важливим інструментом для підвищення ефективності управління державними активами. Цифрові системи дозволять забезпечити доступ до актуальної інформації у режимі реального часу, мінімізувати ризики людських помилок і спростити процес звітності. Крім того, автоматизовані системи сприятимуть виявленню невикористовуваних об'єктів та їхньому своєчасному включенню в економічний обіг [7]. Для забезпечення ефективного управління необхідно посилити координацію між органами, відповідальними за облік і контроль майна. Спільні дії Міністерства фінансів України, Фонду державного майна та інших уповноважених органів дозволять забезпечити комплексний підхід до управління активами, уникнути дублювання функцій і підвищити прозорість процедур [1].

Недостатнє фінансування, яке обмежує можливості для ефективного утримання, модернізації та розвитку об'єктів державної власності, є однією з найбільш актуальних проблем у сфері управління майном бюджетних установ [6]. Заклади освіти стикаються з проблемами застарілого обладнання, яке не відповідає сучасним стандартам навчального процесу, а також з потребою у проведенні капітальних ремонтів приміщень [5]. У сфері охорони здоров'я обмеження фінансових ресурсів негативно впливають на можливості закупівлі нового медичного обладнання, модернізації лікарень та створення належних умов для надання якісних медичних послуг [10]. Відсутність належного фінансування унеможливує проведення своєчасних ремонтів, модернізації та впровадження інноваційних технологій, що знижує функціональну та економічну цінність об'єктів [11]. У багатьох випадках бюджетні установи змушені шукати альтернативні джерела фінансування, такі як передача майна в оренду або залучення приватних інвесторів, але без належного регулювання такі підходи можуть створювати додаткові ризики [2]. Окремим бар'єром на шляху до ефективного управління майном бюджетних установ є низький рівень цифровізації процесів [4]. Використання застарілих методів обліку та звітності значно ускладнює управління державними активами. Автоматизовані системи управління майном, такі як інтегровані цифрові платформи, можуть стати потужним інструментом для підвищення прозорості та ефективності управлінських процесів [7].

Ще одним стримуючим фактором є повільне впровадження цифрових технологій. Використання застарілих методів обліку та звітності значно ускладнює процеси моніторингу й аналізу стану майна [4]. Відсутність автоматизованих систем збільшує навантаження на працівників, підвищує ризики людських помилок і обмежує можливості аналітики. Впровадження сучасних цифрових інструментів, таких як інтегровані системи управління майном, дозволило б забезпечити оперативний доступ до інформації, знизити корупційні ризики та підвищити прозорість управління. Для вирішення зазначених проблем необхідно застосувати комплексний підхід, що включає вдосконалення нормативно-правової бази, створення прозорих механізмів управління, впровадження сучасних цифрових технологій, забезпечення належного фінансування та підвищення кваліфікації персоналу.

Вдосконалення нормативно-правової бази має бути спрямоване на адаптацію законодавства до сучасних умов, зокрема цифровізації та прозорості [11]. Розробка чітких стандартів для обліку й оцінки стану майна, а також визначення механізмів контролю за його використанням сприятимуть підвищенню ефективності управління [3]. Створення прозорих механізмів управління передбачає запровадження відкритих конкурсних процедур для передачі майна в оренду, створення публічних реєстрів договорів оренди та відчуження, а також залучення громадськості до моніторингу процесів управління [10]. Впровадження автоматизованих систем обліку та моніторингу забезпечить централізований доступ до даних про майно, підвищить точність звітності та мінімізує людські помилки [7]. Такі системи сприятимуть прискоренню ухвалення управлінських рішень і зниженню корупційних ризиків.

Забезпечення належного фінансування, зокрема через розвиток державно-приватного партнерства, дозволить модернізувати об'єкти, зменшити витрати на їх утримання та підвищити їхню функціональну цінність [6]. Навчання та підвищення кваліфікації персоналу бюджетних установ сприятимуть більш ефективному використанню державного майна. Організація тренінгів і курсів дозволить підготувати працівників до роботи з цифровими системами та підвищить рівень їхньої обізнаності у сфері управління майновими активами [2]. Реалізація цих заходів дозволить не лише усунути основні недоліки в управлінні державним майном, але й створити умови для його сталого розвитку [11]. Прозорі процедури передачі та використання майна підвищать довіру суспільства до органів державної влади [10].

Впровадження цифрових технологій забезпечить оперативність і точність обліку, що дозволить оптимізувати використання ресурсів. Збільшення фінансування та залучення інвестицій сприятимуть модернізації об'єктів і зниженню витрат на їх утримання [6]. Ефективне управління майновими ресурсами є однією з передумов сталого розвитку державного сектору економіки. Рациональне використання державного майна сприятиме зростанню економічної ефективності, підвищенню рівня соціальних послуг і зміцненню фінансової стабільності держави [11]. Отже, досягнення високого рівня ефективності управління майном бюджетних установ можливе лише за умов інтеграції нормативного вдосконалення, технологічних інновацій і належного фінансування. Це створить основу для раціонального використання державних ресурсів та забезпечить їхній сталий розвиток в інтересах суспільства [4].

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Клімова С.М. Види нормативних актів управління у сфері публічних фінансів. *Підприємництво, господарство і право*. Київ 2016. – № 11. – С. 126–130.
3. Грабчук О. М. Фінансові інструменти впливу на державний сектор економіки. *Економіка і прогнозування*. Київ, 2013. – № 2. – С. 123–130.
4. Плескач В. Фінансовий контроль у контексті трансформаційних процесів економіки. *Фінанси України*. Київ 2010. – № 6. – С. 85.
5. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2015. 141 с.
6. Махінчук В. М., Данчул О. С. Причини неефективного функціонування підприємств державної форми власності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів 2018. – № 1. – С. 72–78.
7. Майно державних підприємств. *Фонд державного майна України*. URL: <https://www.spfu.gov.ua/ua/content/spf-management-majno-derzhavnih-pidpriemstv.html>.
8. Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету: наказ Міністерства фінансів України від 12 березня 2012 р. № 333. *Офіційний вісник України*. 2012. № 23. Ст. 884.
9. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ: П'ятого Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 р. № 228 *Офіційний вісник України*. 2002. № 9. Ст. 414.
10. Кравчук О. Проблеми правового регулювання організації обліку державного і комунального майна, закріпленого за бюджетними установами *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. Київ 2009. № 4. С. 141–146.
11. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 року № 185-V *Відомості Верховної Ради України*. 2006 № 46. Ст. 456.

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БУГЕРА С. І.,

доктор юридичних наук,
головний науковий співробітник
(Міжсвідомчий науково-дослідний центр
з проблем боротьби з організованою
злочинністю при Раді національної
безпеки і оборони України)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.45>

ДО ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті розглянуто питання використання зарубіжного досвіду для протидії наркозлочинності. Встановлено, що вирішення проблем протидії наркозлочинності потребує постійного оновлення стратегічних підходів у цій сфері з урахуванням: наявного практичного зарубіжного досвіду з цього питання, особливостей криміногенної ситуації та тенденцій у зміні методів злочинної діяльності. Також, для ефективної протидії наркозлочинності в сучасних умовах важливим є використання інновацій, зокрема, шляхом: розроблення портативних пристроїв – ідентифікаторів наркотиків з можливістю швидкого одержання результату з високим рівнем точності; задіяння штучного інтелекту для здійснення відеоаналітики, пошуку та аналізу інформації в мережі Інтернет, прогнозування наркозлочинності; здійснення відеорозвідки з використанням безпілотних літальних апаратів та ін. Зокрема, технології штучного інтелекту кардинально змінюють можливості моніторингу кримінологічної інформації пов'язаної з наркозлочинністю в так званій «темній» частині мережі Інтернет – даркнеті (Darknet). Удосконалені алгоритми забезпечують складне сканування ключових слів і налаштування користувальницьких параметрів, які ефективно ідентифікують та ізолюють незаконну торгівлю наркотиками. Закцентовано, що для запобігання кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу наркотиків необхідно реалізувати комплекс соціально-економічних, політичних, організаційно-управлінських, виховних, технічних, правових та інших заходів. Зокрема, загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу наркотиків визначається трьома найважливішими складниками, які породжують саме цей вид антисоціальної поведінки, – це економічний, соціальний і моральний. Тому важливим є забезпечення виконання вимог ст. 9 «Особливості національно-патріотичного виховання» Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» в якій вказується, що громадянсько-патріотичне виховання, зокрема, здійснюється за таким напрямом, як запобігання проявам негативної поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму, насамперед серед дітей та молоді.

Ключові слова: наркозлочинність, протидія, інновації, штучний інтелект, зарубіжний досвід.

Bugera S. I. On the issue of combating drug crime: foreign experience

The article considers the issue of using foreign experience to combat drug crime. It has been established that solving the problems of combating drug crime requires constant updating of strategic approaches in this area, taking into account: existing practical foreign experience on this issue, the peculiarities of the criminogenic situation and trends in changing methods of criminal activity. Also, for effective counteraction to drug crime in modern conditions, it is important to use innovations, in particular, by: developing portable devices – drug identifiers with the ability to quickly obtain a result with a high level of accuracy; using artificial intelligence to perform video analytics, search and analysis of information on the Internet, predict drug crime; conducting video reconnaissance using unmanned aerial vehicles, etc. In particular, artificial intelligence technologies also radically change the possibilities of monitoring criminological information related to drug crime in the so-called «dark» part of the Internet – the darknet. Advanced algorithms provide complex scanning of keywords and setting of user parameters that effectively identify and isolate illegal drug trafficking. It is emphasized that in order to prevent crimes in the field of illegal drug trafficking, it is necessary to implement a complex of socio-economic, political, organizational and managerial, educational, technical, legal and other measures. In particular, the general social prevention of crimes in the field of illegal drug trafficking is determined by the three most important components that generate this type of antisocial behavior, namely economic, social and moral. Therefore, it is important to ensure the fulfillment of the requirements of Article 9 «Features of national-patriotic education» of the Law of Ukraine «On the basic principles of state policy in the field of establishing Ukrainian national and civic identity», which indicates that civic-patriotic education, in particular, is carried out in such a direction as preventing manifestations of negative behavior, crime, drug addiction, alcoholism, primarily among children and youth.

Key words: *drug crime, countermeasures, innovations, artificial intelligence, foreign experience.*

Вступ. Інтеграція України до світової та європейської спільноти, виконання визначених Організацією Об'єднаних Націй Цілей сталого розвитку вимагає удосконалення політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, відповідно до принципів інтегрованого та збалансованого підходу, що має відповідати як потребам забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю, безпеки громадян, так і неухильного дотримання прав та свобод людини. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україною взято зобов'язання вести боротьбу з організованою злочинністю та легалізацією (відмиванням) коштів, зменшувати постачання та попит на незаконні наркотичні засоби [1]. Необхідно зазначити, що відповідно до звіту Національної поліції України про результати роботи у 2023 році, порівняно з 2022 роком збільшилася на 13% кількість викритих наркозлочинів (з 33,8 тис. до 38,3 тис.), у тому числі щодо збуту наркотичних речовин – на 41% (з 9,9 тис. до 14 тис.), пов'язаних з легалізацією коштів, отриманих від наркотогівлі, – на 56% (з 34 до 53), організацією нарколабораторій – на 69% (з 61 до 103) та наркопритонів – на 95% (з 231 до 450) [2].

Не зважаючи на системну боротьбу та зусилля кращих команд правоохоронців по всьому світу, наркобізнес не збавляє обертів та зростає часом більше, ніж національні ВВП держав. З роками наркобізнес стає все більш винахідливим – активно залучає канали продажу через Інтернет та популярні месенджери, включає в розрахунок криптовалюту і таке інше [3]. В цих умовах актуальним є питання застосування інноваційних підходів в протидії наркозлочинності, і зокрема, на основі практичного зарубіжного досвіду.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження практичного зарубіжного досвіду з питань використання інноваційних підходів щодо протидії наркозлочинності.

Різні аспекти протидії наркозлочинності досліджували О. М. Брисковська, Є. О. Гладкова, М. А. Грига, А. О. Громовий, В. В. Кузик, О. М. Литвинов, О. О. Малоголова, В. В. Петрик, С. П. Рашевський, С. О. Сорока, Я. В. Ступник, О. М. Шевчук, А. К. Щербакова та ін. Проте формування у світі нових інноваційних підходів щодо вирішення цієї проблеми потребує проведення подальших наукових досліджень, і зокрема, на основі здійснення аналізу практичного зарубіжного досвіду.

Результати дослідження. Необхідно зазначити, що для протидії наркозлочинності в сучасних умовах важливим є врахування багатьох чинників, що впливають на ефективність здійснюваної діяльності у цій сфері, і зокрема, в частині технологічного переоснащення правоохоронних органів, щодо: використання портативних пристроїв – ідентифікаторів наркотиків з можливістю швидкого одержання результату з високим рівнем точності; задіяння штучного інтелекту для здійснення відеоаналітики, пошуку та аналізу інформації в мережі Інтернет (в т.ч в даркнеті), прогнозування наркозлочинності; здійснення відеорозвідки з використанням безпілотних літальних апаратів та ін.

Зокрема, в університеті м. Бата (Великобританія) розроблено портативний пристрій – детектор наркотиків, який миттєво виявляє заборонені наркотики з точністю 95%. Пристрій був розроблений за фінансової підтримки Фонду уряду Великобританії, що займається питаннями удосконалення оборони та безпеки (DASA). Цей ультрапортативний, недорогий пристрій є ефективним у виявленні вуличного наркотику – синтетичного канабіноїду спайсу (Spice), який спочатку був створений для імітації ефектів натурального канабісу, але він виявився набагато «сильнішим» за канабіс, що робить його значно небезпечнішим і непередбачуванішим. Цей наркотик може бути смертельним і часто викликає серйозні побічні ефекти, включаючи психоз, інсульт і судоми. Передбачається, що вказаний пристрій, насамперед, буде сприяти зменшенню потоку спайсу, який контрабандою доставляється до в'язниць. При цьому виявлення спайсу є серйозною проблемою з наявними на даний час технологіями, оскільки цей наркотик, зазвичай, наноситься на поглинаючі фізичні субстанції, зокрема, такі як папір і тканина, або ж він міститься в рідинах для електронних сигарет, що суттєво ускладнює виявлення. Принцип дії пристрою базується на виявленні флуоресцентних властивостей синтетичного канабіноїду. Зокрема, коли пристрій торкається матеріалу, який, ймовірно, містить наркотик, він спочатку ідентифікує матеріал, на якому він знаходиться, а потім безпосередньо перевіряє наявність наркотику. «Сигнал тривоги» для спайсу відображається у вигляді світла світлодіодів, видимого для оператора. Чим більше концентрація спайсу, тим яскравіше світяться світлодіоди. Дослідники працюють над модифікацією пристрою для виявлення всіх синтетичних наркотиків, включаючи бензодіазепіни та опіоїди [4].

Також, компанія Intelligent Fingerprinting, що розташована в м. Кембридж (Великобританія), розробила портативну систему перевірки (скринінгу) на наркотики на основі відбитків пальців [5]. Система базується на неінвазивній портативній технології, яка виявляє метаболіти наркотиків шляхом аналізу найменших слідів поту, зібраних із відбитків пальців. Система скринінгу є двокомпонентною і складається з одноразових картриджів для відбитків пальців (для збору зразків) із захистом від пошкоджень і портативного аналізатора відбитків пальців DSR-Plus. Портативний DSR-Plus – це високочутливий прилад для вимірювання флуоресценції. Процес тестування на наркотики передбачає взяття зразка відбитка пальця шляхом натискання пальцем на невеликий картридж. В подальшому картридж розміщується в портативному аналізаторі відбитків пальців DSR-Plus де зразок аналізується на наявність наркотиків із забезпеченням можливості отримання імовірного позитивного або негативного результату протягом декількох хвилин. Скринінг може здійснюватись за кількома групами наркотиків одночасно (наприклад, опіати, метамфетамін, кокаїн, канабіс та ін.). Однією з головних переваг цієї технології є те, що вона є неінвазивною, оскільки для аналізу потрібен лише зразок відбитка пальця. Крім того, технологія може забезпечити

отримання результату всього за кілька хвилин, що робить її оптимальною для тестування на наркотики безпосередньо на місці проведення слідчих (розшукових) дій [6].

Також, в США використовують високотехнологічні портативні прилади для безпечного та точного тестування невідомих речовин, які поліцейські конфіскують під час рейдів з протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. Використання цих приладів не тільки забезпечує отримання миттєвих результатів, але також удосконалює захист поліцейських від негативного впливу заборонених речовин. При цьому корпорація Thermo Fisher Scientific є одним із провідних постачальників портативних ідентифікаторів наркотиків з використанням лазерного аналізу молекулярних структур, який дозволяє поліцейським сканувати хімічну речовину, не відкриваючи упаковку [7].

Для протидії наркозлочинності також використовується відеоналітика на основі штучного інтелекту. При цьому одним з напрямків використання відеоаналітики є швидка ідентифікація наркобізнесу. Традиційно камери відеоспостереження використовувалися, насамперед, для забезпечення фізичної безпеки, а також для проведення розслідувань і покращення реагування на ситуації в реальному часі. Проте в останні роки поширилась практика, яка доводить, що від мереж відеоспостереження можна отримати набагато більше інформації, доповнивши їх системами відеоаналітики з використанням штучного інтелекту [8].

Зокрема, компанія BriefCam є лідером інноваційних рішень у сфері відеоаналітики на основі штучного інтелекту. Під час аналізу відеоматеріалів за допомогою технології BriefCam Analytics здійснюється розпізнавання об'єктів за встановленими параметрами (розміром, кольором, швидкістю, траєкторією та напрямком руху, часом перебування та ін.) з використанням комп'ютерного зору, в тому числі, в ситуаціях, що містять малопомітні, закам'юфльовані або віддалені об'єкти, при поганому освітленні, за високої активності, наявності фонових відволікаючих факторів тощо [9].

Необхідно зазначити, що використовуючи технологію BriefCam Analytics на практиці, поліцейський відділ м. Хартфорда (США) виявив незаконну торгівлю важкими наркотиками на окремій вулиці менше ніж за 2 хвилини. При цьому встановлена відеокамера здійснювала зйомку вулиці протягом 12 годин. В процесі відеозйомки проводились такі дії: первинний відбір відеоматеріалів; фільтрування за активністю людей; візуалізація загальної активності людей шляхом створення так званої «теплової карти»; визначення на карті місць найбільшої активності людей та спільних траєкторій руху; визначення головної траєкторії руху людей до будинку де відбувалась торгівля наркотиками; виявлення осіб, що становлять оперативний інтерес [10].

Також, в Туреччині розроблено програмне забезпечення з використанням технології штучного інтелекту – ASENSA, яке допомогло турецьким правоохоронцям розкрити сотні злочинів менш ніж за два роки. Зокрема, було вилучено понад 1,7 тонни героїну, 2,5 тонни канабісу, майже півтонни метамфетаміну, близько 200 кілограмів синтетичного наркотику «бонзай», близько 22 кілограмів кокаїну, 734 тис. таблеток каптагону і майже 200 тис. таблеток екстазі. При цьому програмне забезпечення із задіянням штучного інтелекту використовує тисячі фрагментів даних із кримінальної бази даних для виявлення підозрілих дій. Важливим компонентом програмного забезпечення – ASENSA є можливість введення даних про «тактику», яку розробляють злочинці, щоб уникнути виявлення поліцією. Фактично кожен інцидент пов'язаний з наркозлочинністю є інформаційним ресурсом для розширення можливостей штучного інтелекту щодо вирішення поставлених задач. Загалом, база даних формується з великого інформаційного ресурсу, що включає інформацію з поточних і минулих розслідувань, протоколів судових засідань, свідчень очевидців та ін. [11].

Необхідно зазначити, що технології штучного інтелекту також кардинально змінюють можливості моніторингу кримінологічної інформації пов'язаної з наркозлочинністю в так званій «темній» частині мережі Інтернет – даркнеті (Darknet). Удосконалені алгоритми забезпечують складне сканування ключових слів і налаштування користувальницьких параметрів, які ефективно ідентифікують та ізолюють незаконну торгівлю наркотиками. Ці автоматизовані процеси на основі штучного інтелекту збирають значну кількість інформації

щодо ринкових назв та сленгу пов'язаного з наркотиками, особливостей виробництва, доставки та оплати. Здатність штучного інтелекту аналізувати великі бази даних практично в режимі реального часу має вирішальне значення для протидії наркозлочинності та дозволяє швидше та ефективніше реагувати на нові загрози. При цьому основними напрямками застосування штучного інтелекту для протидії наркозлочинності в Darknet є такі:

- пов'язування даних Darknet і Surface Web: інтеграція систем штучного інтелекту виходить за межі темної мережі, пов'язуючи результати з даними з поверхневої мережі (видимої мережі). Це перехресне посилання підвищує якість результатів розслідування. Наприклад, фотографія чи фраза з дарк-мережі можуть з'явитися в загальнодоступних даних, допомагаючи ідентифікувати особу та її зв'язки;

- моніторинг наркоринків Darknet: наркоринки темної мережі створюють значні проблеми через їх недоступність при використанні звичайних пошукових систем в ході проведення заходів з протидії наркозлочинності. Інструменти Advanced Web Intelligence (WEBINT) на базі штучного інтелекту автоматизують процес відстежування торгівлі наркотиками в темній мережі. Комплексний пошук на основі конкретних ключових слів і обробки природної мови дозволяє швидше виявляти та контролювати незаконні транзакції. При цьому штучний інтелект використовує розширені алгоритми для пошуку конкретних ключових слів і шаблонів, автоматизуючи виявлення незаконної діяльності та надаючи оперативну інформацію в реальному часі. Важливо також, що штучний інтелект не лише здійснює відстежування існуючих загроз у сфері протидії наркозлочинності, але й передбачає нові. Зокрема, платформа NPS-MS, розроблена в Університеті Альберти, використовує глибоке навчання для прогнозування хімічного складу нових психоактивних речовин або дизайнерських наркотиків, забезпечуючи в подальшому їх швидку ідентифікацію та в разі необхідності внесення відповідних змін до механізму правового регулювання [12].

Для протидії наркозлочинності також використовується відеорозвідка із задіянням безпілотних літальних апаратів (БПЛА) для виявлення незаконних посівів нарковмісних рослин. Зокрема, БПЛА оснащені тепловізійними камерами, можуть виявляти нарковмісні рослини навіть у випадках їх маскування між посівами інших рослин. Також, за допомогою БПЛА можливим є одержання детальних зображень посівів для формування доказової бази [13]. При цьому в Колумбії БПЛА були використані для знищення насаджень коки шляхом обкурювання листя на низькій висоті за допомогою гербіциду гліфосату [14].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що наркоторгівля це незаконний бізнес, який приносить п'яту частину всіх прибутків від організованої злочинності [15]. Наркотизація населення та пов'язана з нею наркозлочинність складають одну із найбільших проблем сучасної правоохоронної діяльності [16]. Вирішення проблем протидії наркозлочинності потребує постійного оновлення стратегічних підходів у цій сфері з урахуванням: наявного практичного зарубіжного досвіду з цього питання, особливостей криміногенної ситуації та тенденцій у зміні методів злочинної діяльності. Зокрема, для запобігання злочинам у сфері незаконного обігу наркотиків необхідно реалізувати комплекс соціально-економічних, політичних, організаційно-управлінських, виховних, технічних, правових та інших заходів. При цьому серед заходів боротьби зі злочинністю важливе значення мають загальносоціальні заходи, спрямовані на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин та на оздоровлення соціального середовища людини. Загальносоціальне попередження злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків визначається трьома найважливішими складниками, які породжують саме цей вид антисоціальної поведінки, – це економічний, соціальний і моральний [17]. Зокрема, важливим є забезпечення виконання вимог ст. 9 «Особливості національно-патріотичного виховання» Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [18] в якій вказується, що громадянсько-патріотичне виховання, зокрема, здійснюється за таким напрямом, як запобігання проявам негативної поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму, насамперед серед дітей та молоді.

Список використаних джерел:

1. Стратегія державної наркополітики на період до 2030 року (проект). URL: <https://moz.gov.ua/uk/proekt-rozporjadzhennja-kabinetu-ministriv-ukraini-pro-shvalennja-strategii-derzhavnoi-politiki-schodo-narkotikiv-na-period-do-2030-roku->.
2. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/zvit_NPU_2023.pdf
3. Торгало Д. «Двадцятівські» та ще 33 потужні банди: як змінюється боротьба з наркозлочинністю в поліції. URL: https://www.pravda.com.ua/ukr/colu_mns/2024/05/6/7453913/index.amp.
4. Portable device instantly detects illegal drugs with 95% accuracy. URL: <https://www.bath.ac.uk/announcements/portable-device-instantly-detects-illegal-drugs-with-95-accuracy/>.
5. Intelligent Fingerprinting. URL: <https://www.intelligentfingerprinting.com/about-us-2/>.
6. Drug Testing Technology. URL: .
7. Goldmeier L. How Technology is Helping Law Enforcement Combat Rising Drug Abuse. URL: <https://www.briefcam.com/resources/blog/how-technology-can-help-law-enforcement-investigate-and-combat-drug-abuse/>.
8. The Power of AI for Your Video. URL: <https://www.briefcam.com/technology/video-analytics/>.
9. Powerful & Easy to Use Video Analytics. URL: <https://www.briefcam.com/technology/overview/>.
10. BriefCamAnalyticsinAction:IdentifyingaDrugHouse. URL: <https://www.briefcam.com/resources/videos/briefcam-analytics-in-action-identifying-a-drug-house/>.
11. High-tech ai system clamps down on drug crimes in Turkey. URL: <https://www.dailysabah.com/turkey/high-tech-ai-system-clamps-down-on-drug-crimes-in-turkey/news>.
12. Stone M. Artificial Intelligence and the Fight Against Illegal Narcotics. URL: <https://medium.com/@maxstoneSL/artificial-intelligence-and-the-fight-against-illegal-narcotics-5951ec4f7668>.
13. Drones Help Police Bust Illegal Drug Farms. URL: <https://geospatialworld.net/prime/business-and-industry-trends/crop-hunting-drones-help-police-bust-illegal-drug-farms/>.
14. Colombia to use drones to fumigate coca leaf with herbicide. URL: <https://www.reuters.com/article/us-colombia-drugs/colombia-to-use-drones-to-fumigate-coca-leaf-with-herbicide-idUSKBN1JM368/>.
15. Drug Trafficking. URL: <https://www.europol.europa.eu/crime-areas/drug-trafficking>.
16. Гладкова Є. О., Щербакова А. К. Феномен наркозлочинності в сучасній Україні. *Право.ua*. 2022. № 1. С. 79–85. URL: .
17. Дерев'янкін С. Л., Ізбаш К. С. Заходи запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: кримінально-правовий аспект. *Південно український правничий часопис*. 2022. № 3. С. 64. С. 61–65. URL: .
18. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 46. Ст. 116. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.

ГРАБ А. В.,

аспірант кафедри кримінально-правової
політики та кримінального права
(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.351/.352+343.359.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.46>

СПІВВІДНОШЕННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ ЗІ СКЛАДАМИ ІНШИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: У ПОШУКАХ НОВОГО ПОГЛЯДУ НА СТАРУ ПРОБЛЕМУ

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена передусім унікальністю складу кримінального правопорушення «Незаконне збагачення» (ст. 368-5 КК України). За традиційним підходом, співвідношення складів кримінальних правопорушень у науці кримінального права розглядається в межах таких конструкцій, як суміжні склади кримінальних правопорушень і конкуренція кримінально-правових норм. У попередніх доробках науковці розглядали проблематику пропонованого дослідження саме з цих позицій, частіше за все виокремлюючи наявність спільних і розмежувальних ознак із «суміжними» (щодо незаконного збагачення) складами кримінальних правопорушень. Водночас більш ретельний аналіз показує, що деякі з цих складів кримінальних правопорушень, що мали б співвідноситися з незаконним збагаченням в межах згаданих конструкцій, існують, так би мовити, взагалі в окремому кримінально-правовому полі, а деякі – перебувають у новітній конструкції розмежування, яка є притаманною саме незаконному збагаченню та яку автор вважає за доцільне розглядати в контексті дотримання принципу *non bis in idem*.

Завданням наукової роботи є виявлення і систематизація конструкцій (типів) співвідношення складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України, з іншими складами кримінальних правопорушень.

Наведено аргументи на користь положення про відмінність конструкції складу незаконного збагачення від конструкції «вторинного кримінального правопорушення», прикладами якої можуть слугувати статті 209 і 396 КК України, через що заперечується віднесення незаконного збагачення до «вторинних» кримінальних правопорушень.

Доведено, що проблематику відмежування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України, від суміжних складів кримінальних правопорушень можна розділити на три складові: 1) концепція співвідношення в межах принципу *non bis in idem* (приклади – ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 КК України); 2) концепція складів суміжних кримінальних правопорушень за наявності розмежувальної ознаки (приклади – ст. 209 і ст. 212 КК України); 3) концепція, у межах якої склади кримінальних правопорушень не визнаються ні суміжними, ні такими, що мають відношення до принципу *non bis in idem*, ні такими, що перебувають у стані конкуренції кримінально-правових норм (ст. 366-2 і ст. 366-3 КК України).

Ключові слова: незаконне збагачення, склад кримінального правопорушення, суміжні склади кримінальних правопорушень, конкуренція кримінально-правових норм, *non bis in idem*, вторинне кримінальне правопорушення.

Hrab A. V. Correlation of illicit enrichment with other criminal offenses: in search of a new perspective on an old problem

The relevance of the proposed study is primarily due to the uniqueness of the criminal offense of “Illicit enrichment” (Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine). According to the traditional approach, the correlation of *corpus delicti* of criminal offenses in the science of criminal law is considered within the framework of such constructs as related *corpus delicti* of criminal offenses and competition of criminal law provisions. In previous works, scholars have considered the issues of the proposed study from these perspectives, most often highlighting the existence of common and distinguishing features with “related” (to illicit enrichment) *corpus delicti* of criminal offenses. At the same time, a more thorough analysis shows that some of these *corpus delicti* of criminal offenses which should be correlated with illicit enrichment within the framework of the above-mentioned constructions exist, so to speak, in a separate criminal law field, and some of them are included in the newest construction of delimitation which is inherent in illicit enrichment and which the author considers appropriate to consider in the context of compliance with the *non bis in idem* principle.

To identify and systematize the constructions (types) of correlation between the *corpus delicti* of a criminal offense under Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine and other *corpus delicti* of criminal offenses, are the purpose of the research.

The author provides arguments in favor of the provision on the difference between the construction of the *corpus delicti* of illicit enrichment and the construction of a “secondary criminal offense”, examples of which are Articles 209 and 396 of the Criminal Code of Ukraine, and thus denies the attribution of illicit enrichment to “secondary” criminal offenses.

It is proved that the issue of distinguishing the criminal offense under Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine from related criminal offenses can be divided into three components 1) the concept of correlation within the framework of the *non bis in idem* principle (examples are Part 2 of Art. 191, Art. 364, Art. 368 of the Criminal Code of Ukraine); 2) the concept of *corpus delicti* of related criminal offenses in the presence of a distinguishing feature (examples are Art. 209 and Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine); 3) the concept within which *corpus delicti* of criminal offenses are not recognized as either related or related to the principle of *non bis in idem*, or as being in a state of competition of criminal law provisions (Art. 366-2 and Art. 366-3 of the Criminal Code of Ukraine).

Key words: *illicit enrichment, composition of a criminal offence, related compositions of criminal offences, competition of criminal law norms, principle of non bis in idem, secondary crime.*

Вступ. Більшість дослідників розглядають проблематику співвідношення складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України «Незаконне збагачення», зі складами інших кримінальних правопорушень, таким чином: співвідношення незаконного збагачення в контексті наявності у ньому спільних і розмежувальних ознак із суміжними складами кримінальних правопорушень та у межах підходу, згідно з яким заборона, присвячена незаконному збагаченню, перебуває у конкуренції з іншими кримінально-правовими нормами (зокрема, про відповідальність за декларування недостовірної інформації (ст. 366-2 КК України), неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 366-3 КК України), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України), легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України), привласнення, розтрату або заволодіння чужим майном шляхом

зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України)). Через це переважна кількість відповідних теоретичних напрацювань стосуються з'ясування того, які є спільні та відмінні ознаки порівнюваних складів кримінальних правопорушень.

Водночас поглиблений аналіз показує, що деякі з відповідних складів кримінальних правопорушень, що мали б співвідноситися з незаконним збагаченням, взагалі не мають «співвідносних» ознак, існуючи, так би мовити, в окремому кримінально-правовому полі, а деякі – перебувають в новітній конструкції розмежування складів кримінальних правопорушень, яка є притаманною саме незаконному збагаченню та яку автор цих рядків вважає за доцільне розглядати в контексті дотримання принципу *non bis in idem*.

Питання співвідношення складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України «Незаконне збагачення», зі складами інших кримінальних правопорушень висвітлювались передусім у дисертаційних дослідженнях Б. Г. Безгинського, Д. Г. Михайленка, І. В. Панаїда та І. М. Ясінь. Однак ці наукові розвідки, стосуючись різних аспектів кримінально-правової характеристики незаконного збагачення, питання його співвідношення зі складами інших кримінальних правопорушень розкривають фрагментарно.

Постановка завдання. Завданням цієї наукової публікації є виявлення і систематизація конструкцій (типів) співвідношення складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України, з іншими складами кримінальних правопорушень.

Результати дослідження. Перше, на чому варто зосередити увагу, – це з'ясування відповіді на питання, чи є підстави незаконне збагачення відносити до «вторинних кримінальних правопорушень».

А. С. Мікіш характеризує вторинний злочин таким чином: 1) вторинний злочин не є наслідком основного злочину, але залежить від останнього, з'являється лише за його наявності; 2) вторинний злочин завжди слідує за основним діянням; 3) основний злочин за часом має передувати вторинному; 4) вторинне діяння набуває суспільної небезпеки й визнається злочином у зв'язку з попереднім деліктом; 5) вторинне злочинне діяння перебуває у взаємозв'язку саме з початковим кримінально караним діянням, а не з кримінальною відповідальністю особи, яка його вчинила; 6) відповідальність за вторинний злочин настає за наявності основного злочину (виняток – фактична помилка в його наявності) у зв'язку з ним, але незалежно від відповідальності особи, яка його вчинила. Вторинний злочин визначається як передбачене Особливою частиною КК України самостійне, умисне діяння, яке не є співучастю та суспільна небезпека і кримінальна караність якого залежать від наявності до цього основного кримінально караного діяння у поведінці тієї ж або іншої особи [1, с. 146–149, 152–154]. Згаданий дослідник розглядає проблематику вторинного злочину виключно на прикладах ст. 209 і ст. 396 КК України.

О. О. Дудоров і Т. М. Тертиченко, наголошуючи на вторинному характері злочину, передбаченого ст. 209 КК України, вказували на те, що це діяння є кримінально караним через вчинення особою основного (предикатного) злочину, який дозволив отримати доходи, що відмиваються [2, с. 48]. Підтвердженням цієї тези може слугувати законодавче формулювання, вжите у диспозиції ч. 1 ст. 209 КК України, – «майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом». Підкреслюючи вторинний характер відмивання «брудних» доходів, науковці писали про те, що обумовленість його криміналізації пов'язана з наявністю певного зв'язку між самою по собі законною діяльністю у вигляді вчинення фінансових операцій, цивільно-правових або господарсько-правових правочинів, з одного боку, та діянням, яке вже визнане кримінально караним, з іншого; причому цей зв'язок не характеризується як причинний [2, с. 43].

Видається, що перелік ознак поняття «вторинного» кримінального правопорушення необхідно доповнити вказівкою на передбачення на рівні диспозиції статті КК України взаємозв'язку одного кримінального правопорушення з іншим. Так, у ст. 209 КК України йдеться про майно, одержане злочинним шляхом, а ст. 396 КК України у самій своїй назві містить згадку про «приховування злочину». Щодо незаконного збагачення, то у цьому разі, по-перше, мова йде про «незаконно отримані активи», а, по-друге, злочин, який «передусь»

незаконному збагаченню, міг би кваліфікуватись (за умови його викриття й успішного кримінального переслідування), зокрема, за ч. 2 ст. 191, 364 та 368 КК України (проблематика співвідношення відповідних складів кримінальних правопорушень лежить у площині дотримання принципу *non bis in idem*, про що йтиметься нижче).

Цікаво, що у диспозиції ст. 368-5 КК України відсутня безпосередня згадка про отримання злочинним шляхом активів, які є предметом аналізованого кримінального правопорушення. Водночас у назві цієї статті є слово «незаконне», але очевидно, що «незаконне» не означає «злочинне». Звісно, можна презюмувати, що відповідні активи отримані не просто незаконно, а саме у злочинний спосіб, проте формальних підстав для такого твердження чинна редакція ст. 368-5 КК України не містить. Крім цього, згідно з п. 3 примітки ст. 368-5 КК України активи охоплюють з-поміж іншого роботи чи послуги. І якщо щодо майна можна змоделювати ситуацію, коли воно отримане злочинним шляхом, то щодо робіт і послуг це зробити проблематично.

Тобто для інкримінування ст. 368-5 КК України «потребується лише відсутність обґрунтування суттєвого збільшення активів, а не вчинення обвинуваченням інших конкретних злочинів чи правопорушень». Таке розуміння незаконного збагачення було висловлене суддею Конституційного Суду України І. Д. Сліденком в окремій думці стосовно Рішення цього Суду у справі про конституційності ст. 368-2 КК України [3].

Таким чином, незаконне збагачення немає підстав відносити до вторинних кримінальних правопорушень, прикладами яких можуть слугувати делікти, карані за статтями 209 та 396 КК України.

Далі звернемося до питання співвідношення незаконного збагачення зі складами кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 КК України, які більшість дослідників іменували суміжними щодо незаконного збагачення.

За підходом, обстоюваним Л. П. Брич, суміжними складами злочинів є склади, що мають одну або декілька збіжних за змістом (спільних) ознак і характеризуються наявністю розмежувальних ознак. Природа таких ознак викликає необхідність їх розмежовувати, визначати їх суміжність (спільні ознаки), і ті ознаки, що роблять розмежування складів злочинів можливим (розмежувальні ознаки), а також виявляти відмінності цього кримінально-правового поняття від інших. До спільних ознак згадана науковиця відносить пару (групу) ознак різних складів злочинів, кожна з яких є ознакою окремого складу злочину, зміст яких повністю або частково збігається, до розмежувальних – пару (групу) таких, що відрізняються між собою за змістом, однойменних ознак, кожна з яких є ознакою окремого складу злочину, і якісно по різному характеризуючи одну й ту саму властивість, яка визначається відповідними ознаками складу, своєю присутністю виключає можливість наявності в цьому складі цієї іншої ознаки, і навпаки [4, с. 117, 209, 222–224]. Суміжність складів злочинів, яка виникає з моменту поміщення їх у КК України, є статичним явищем [5, с. 279].

Б. Г. Безгинський зробив висновок про те, що склад незаконного збагачення має спільні ознаки зі складами кримінальних правопорушень, передбачених, зокрема, ч. 2 ст. 191 і ст. 368 КК України. Науковець розділяє суміжні до незаконного збагачення склади кримінальних правопорушень за такими ознаками, як об'єкт та об'єктивна сторона, предмет, суб'єкт і суб'єктивна сторона [6, с. 114–115]. Результати дослідження, проведеного О. І. Гузоватим та О. О. Титаренком, засвідчили, що при кваліфікації дій як незаконного збагачення виникають проблемні питання при його відмежуванні від суміжних складів злочинів, передбачених, зокрема, статтями 191, 209, 364, 368 КК України [7, с. 162]. Утім, вчинення цих діянь якраз (передусім) і дає змогу особам незаконно збагачуватись, а тому особливість співвідношення відповідних складів злочинів передбачає звернення до принципу *non bis in idem*.

О. О. Житний пише, що реалізацію принципу *non bis in idem* забезпечують положення ч. 3 ст. 2 КК України, згідно з яким особу не може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за той самий злочин (нараз – те саме кримінальне правопорушення) більше одного разу [8, с. 40]. За підходом Д. Ю. Донцова, значення принципу *non bis in idem* можна

розглянути в трьох аспектах. По-перше, цей принцип відображає латинську аксіому «*peto debet bis vexari pro una et eadem causa*» (ніхто не може піддаватись більше ніж одному обвинуваченню з тієї ж самої причини) і захищає інтереси як окремої особи, так і суспільства загалом. По-друге, якщо кримінальне переслідування щодо особи остаточно завершилося встановленням її вини чи невинуватості, то неприпустимо знову здійснювати переслідування тієї ж особи за ті ж діяння і на підставі тих же самих фактів. Вважається, що обвинувачення щодо особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення може здійснюватися тільки один раз, після чого не може повторюватися. І, по-третє, розглядуваний принцип втілює повагу до судових рішень, які прийняті раніше з того ж питання [9, с. 60].

Проблема кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в аспекті застосування принципу *non bis in idem* вже підіймалася в науці кримінального права. Так, Д. Г. Михайленко з цього приводу відмічав, що встановлення того діяння по службі, яке призвело до незаконного збільшення майнових активів службовця, означатиме зміну кваліфікації зі статті КК України про незаконне збагачення на статтю, яка передбачає інший корупційний злочин. При цьому заборона, присвячена такому (іншому) злочину, у межах концепції багаторубіжного механізму кримінально-правової протидії корупційним злочинам належить до основного рубежу, тоді як норма про незаконне збагачення є елементом завершального рубежу зазначеної протидії [10, с. 179].

І. М. Ясінь стверджує, що норма про незаконне збагачення з кримінально-правовими нормами, передбаченими ст. 191 і ст. 368 КК України, перебуває у конкуренції загальної й спеціальної норми. Водночас співвідношення норми про незаконне збагачення і норми про зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) є потенційною конкуренцією цілого і частини. Ба більше: зловживання владою або службовим становищем з метою одержання неправомірної вигоди є етапом в розвитку незаконного збагачення, а тому не потребує самостійної кваліфікації, що буде узгоджуватись з принципом повноти кримінально-правової кваліфікації і не суперечитиме принципу *non bis in idem* [11, с. 161, 170]. Однак вчинення злочину, передбаченого ст. 364 КК України, є хоч і найімовірнішим, проте лише одним із можливих етапів (шляхів) незаконного збагачення, адже достеменно невідомо, внаслідок вчинення яких саме дій в особи з'явилась можливість збагатитись.

Як вдало зауважує А. А. Вознюк, незаконному збагаченню передую в першу чергу зловживання владою або службовим становищем і прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Водночас перелік предикатних до незаконного збагачення злочинів не є вичерпним, і саме у результаті їх вчинення особа набуває певних активів. Тому у випадку, коли доведено вчинення таких злочинів, застосування статті КК України про незаконне збагачення є нелогічним і протиправним, оскільки одночасне чи паралельне їх застосування, тобто кваліфікація злочину за сукупністю не буде узгоджуватись з принципом *non bis in idem*. Як приклад дослідник наводить ситуацію, коли особа несе кримінальну відповідальність за одержання неправомірної вигоди і незаконне збагачення, яке якраз і сталося за результатами одержання такої вигоди [12, с. 87].

Задля дотримання принципу *non bis in idem* норма про незаконне збагачення має застосовуватись лише тоді, якщо діяння, внаслідок вчинення яких в особи з'явилась можливість збагатитись, так і залишились невиявленими. Саме остання обставина (латентність предикатних до незаконного збагачення діянь) визначатиме, чи підлягає ст. 368-5 КК України застосуванню. Тому правий В. М. Шевчук, коли пише, що коли набуття активів відбувається у спосіб, визначений в КК України як окремий склад злочину, кваліфікувати таку поведінку потрібно не як незаконне збагачення, а як інший корупційний злочин [13, с. 119].

Склади злочинів, що мають спільні (тобто повністю чи частково збіжні за змістом) ознаки можуть співвідноситись як суміжні або як такі, що передбачені конкуруючими нормами [5, с. 263].

Вважаємо, що відмежування незаконного збагачення від інших складів кримінальних правопорушень з урахуванням принципу кримінального права *non bis in idem* становить собою «специфічну» юридичну конструкцію, яка існує окремо від конструкцій «суміжні

склади кримінальних правопорушень» і «конкуренція кримінально-правових норм». Ситуація з правильним розумінням принципу *non bis in idem* у контексті відмежування незаконного збагачення від складів суміжних кримінальних правопорушень є особливою конструкцією, пов'язаною з тим, що існують предикатні кримінальні правопорушення, латентність яких, своєю чергою, і стала основним чинником появи окремої заборони, присвяченої кримінальній відповідальності за незаконне збагачення.

Юридична дефініція поняття предикатного кримінального правопорушення в науці кримінального права пов'язується насамперед зі складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України. Так, В. Л. Гончарук пише: «Попередньо отримані результати дослідження дають можливість зазначити, що чинна редакція ст. 209 КК України закріплює саме юридичну конструкцію, сутнісна характеристика якої вказує на те, що вчиненню легалізації (відмиванню) майна мають передувати будь-які кримінально карані дії, котрі прямо або опосередковано призводять на незаконного його надбання. Саме під такою конструкцією ми розуміємо дефініцію «предикатний злочин»» [14, с. 105–106, 112]. Суть предикатного кримінального правопорушення в межах аналізу ст. 368-5 КК України видається іншою. Адже тут наявна ситуація, коли вчинене одночасно містить ознаки двох складів кримінальних правопорушень, перше з яких передбачене, наприклад, ч. 2 ст. 191, ст. 364 або ст. 368 КК України, а друге – ст. 368-5 КК України.

Як зазначає Л.П. Брич, визначення саме того складу, який відповідає вчиненому злочину, і слід вважати метою і результатом розмежування складів злочинів, здійснюваного в межах кримінально-правової кваліфікації. Отриманий результат лежить в основі вибору норми, що передбачає вчинений злочин, а це є кінцевою метою кримінально-правової кваліфікації. Врешті-решт у разі суперечності між принципом повноти кримінально-правової кваліфікації й принципом недопустимості подвійного ставлення у винуватця, з огляду на те, що всі сумніви повинні тлумачитись на користь особи, дії якої піддаються кваліфікації, перевага має бути надана принципу *non bis in idem* [4, с. 67, 345].

Водночас не виключається ситуація, коли наявною буде сукупність складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368-5 і ч. 2 ст. 191, ст. 364 та 368 КК України. Наприклад, майно, яким особа заволоділа унаслідок вчинення предикатного злочину, не збігається з активами як предметом незаконного збагачення. На підтвердження цієї думки О. О. Дудоров наводив позицію М. І. Хавронюка, викладену у відгуку офіційного опонента на кандидатську дисертацію М. В. Кочерова «Відповідальність за незаконне збагачення (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)»: під час обшуку в житлі службової особи, підозрюваної в одержанні неправомірної вигоди в розмірі 10 тис. доларів США, знайдено ще 100 тис. доларів США невідомого походження чи, наприклад, картини відомих художників, стосовно яких службова особа пояснює, що знайшла їх на дорозі. В іншому разі кваліфікація за вказаною сукупністю означатиме порушення принципу *non bis in idem* і суперечитиме основній ідеї виокремлення досліджуваної кримінально-правової заборони. Дослідник вважає, що сприйняття такого тлумачення кримінального закону дозволяє спростувати висловлювання В. М. Трепака про те, що відповідальність за незаконне збагачення є додатковою (фактично – повторною) відповідальністю за діяння, яке стало джерелом такого збагачення [15, с. 510]. Та важливо розуміти, що у наведеному вище прикладі мова йде про реальну сукупність злочинів. Остання, як пише Л. П. Брич, гіпотетично можлива завжди [4, с. 121].

Тому вважаю, що складі кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 КК України, немає достатніх підстав визнавати суміжними щодо складу незаконного збагачення. В тій ситуації, коли активи, що є предметом незаконного збагачення, отримані незаконно внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 191, ст. 364 і ст. 368 КК України, необхідно констатувати два важливих висновки: 1) оскільки вказані складі кримінальних правопорушень, так би мовити, «передують» незаконному збагаченню, вони не перебувають у стані конкуренції кримінально-правових норм, так само вони не є суміжними складами кримінальних правопорушень; 2) кваліфікація

у випадку, коли вчинене одночасно містить ознаки двох складів кримінальних правопорушень, серед яких перше передбачене, наприклад, ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 КК України, а друге – ст. 368-5 КК України, з огляду на необхідність дотримання принципу *non bis in idem*, має відбуватися виключно за тією статтею КК України, яка передбачає склад предикатного кримінального правопорушення (зокрема, ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 КК України), тобто того правопорушення, внаслідок вчинення якого особа й отримала змогу незаконно збагатитись. Кваліфікація ж за сукупністю можлива лише за наявності реальної сукупності, тобто коли майно, яким особа заволоділа унаслідок вчинення предикатного кримінального правопорушення, не збігається з активами як предметом незаконного збагачення.

Щоб склади кримінальних правопорушень були суміжними, вони повинні мати не лише спільні, а й розмежувальні ознаки, які викликають необхідність їх розмежовувати. Однак у розглядуваних випадках співвідношення складів злочинів спостерігається інша юридична конструкція, яка пов'язана з необхідністю принципу *non bis in idem* та яка полягає в тому, що існують предикатні до незаконного збагачення склади кримінальних правопорушень. Тому мова не йде про суміжність кримінальних правопорушень. Водночас у КК України все ж містяться суміжні до незаконного збагачення склади кримінальних правопорушень.

На думку Л. П. Брич, суміжними складами злочинів є склади, що утворюють пару (групу), кожний з яких має ознаки, які повністю чи частково збігаються за змістом з ознаками іншого складу злочину, що входить у цю пару (групу) (крім загального об'єкта, причинного зв'язку, загальних ознак суб'єкта складу злочину, вини), одночасно кожний з яких містить хоча б одну ознаку, що відрізняється за змістом з відповідними ознаками інших складів з цієї пари (групи), які взаємно виключають можливість наявності одна одної у складах злочинів, яким вони властиві [4, с. 223].

Проаналізувавши склади кримінальних правопорушень, передбачених статтями 209 і 212 КК України, схиляюсь до думки про те, що саме вони є суміжними щодо складу незаконного збагачення.

О. І. Гузоватий та О. О. Титаренко до розмежувальних ознак у парі цих порівнюваних складів кримінальних правопорушень відносять ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторони [7, с. 150]. І. М. Ясінь вважає, що склади відмивання «брудного» майна і незаконного збагачення різняться за об'єктом, а саме: як родовий, так і безпосередній об'єкти вказаних кримінальних правопорушень не володіють спільними ознаками, адже суспільні відносини, які вони регулюють, є різними. Авторка наголошує і на тому, що мета розглядуваних кримінальних правопорушень різняться: за ч. 1 ст. 209 КК України метою є надання правомірного вигляду тим доходам, які були отримані злочинним шляхом [11, с. 165–166]. Метою ж незаконного збагачення є набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, якими вона зможе безпосередньо розпоряджатись або ж вчиняти щодо них дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними. Предмет же розглядуваних складів кримінальних правопорушень є ознакою, що частково збігається.

В контексті співвідношення статей 209 і 368-5 КК України В. І. Осадчий розмірковує: якщо особу притягають до кримінальної відповідальності за те, що вона вчинила предикатне діяння, тобто коли вона отримала в певний спосіб якісь активи, і ці активи є легалізованими або цією особою, або особою, яка не вчиняла предикатне діяння, то така особа підлягає кримінальній відповідальності за ст. 209 КК України. Однак де тут місце для застосування ст. 368-5 КК України? [16, с. 139].

І. В. Панаїд також зауважує, що використаний у диспозиції ст. 368-5 КК України термін «набуття», хоч і не є характерним для кримінального закону, зустрічається і в ст. 209 КК України для виокремлення одного зі способів вчинення діяння, яке становить об'єктивну сторону легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Тому згаданий автор вбачає за доцільне (зادля уникнення колізій) розмежувати обставини, характерні для застосування відповідних норм як за елементами складу, так і за призначенням відповідних норм у системі кримінального закону. При цьому одночасна кваліфікація (ідеальна

сукупність) вчиненого за ст. 209 і ст. 368-5 КК виключаються, хоч одночасна наявність ознак кожної з відповідних кримінально-правових заборон в діях особи не виключена [17, с. 148]. Тобто неможливість застосування вказаних норм в ідеальній сукупності полягає у тому, що дії, передбачені ст. 209 і ст. 368-5 КК України, повністю не охоплюються однією з двох названих кримінально-правових норм, відтак не можуть розцінюватися як одиничне кримінальне правопорушення. Говорити у такому випадку про здатність одного вчинку людини породжувати декілька результатів – некоректно.

Справді, можливою є ситуація, коли дії винної особи підлягатимуть кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст. 209 і ст. 368-5 КК України, за умов, коли предикатним до злочину, караного за ст. 209 КК України, є незаконне збагачення. Обґрунтувати таку сукупність можна доказами, які підтверджують, що після того, як особа незаконно набула активи, нею було вчинено дії, спрямовані на їх легалізацію. Наприклад, особа отримала необґрунтовані доходи і використала фінансові операції або уклала угоди для того, аби приховати ту обставину, що джерело походження активів було незаконним. За такої ситуації винною особою було вчинено два суспільно небезпечних діяння, а тому кваліфікація за вказаною сукупністю принцип *non bis in idem* не порушує.

Отже, до розмежувальних ознак складів злочинів, передбачених статтями 209, 365-8 КК України, належить мета й ознака об'єктивної сторони, а саме діяння, що дає підстави для висновку про те, що відповідні склади кримінальних правопорушень співвідносяться між собою як суміжні.

Далі розглянемо співвідношення складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 212 і ст. 368-5 КК України.

Ми погоджуємося з позицією Л. П. Брич та В. О. Навроцького, на думку яких, якщо з незаконно одержаних доходів чи майна умисно не сплачуються податки, то вчинене не має кваліфікуватися за ст. 212 КК України, а незаконний дохід має бути конфісковано. Кваліфікація за сукупністю норм про ухилення від сплати податків та про злочин, в результаті вчинення якого одержуються незаконні доходи, – це порушення таких принципів кримінально-правової кваліфікації, як недопустимість подвійного інкримінування і законність [18, с. 174–175].

Тому інкримінування особі вчинення відразу двох кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368-5 і ст. 212 КК України, за фактично виявлені у її власності активи, що більше ніж на шість тисяч п'ятсот НМДГ громадян перевищують її законні доходи, буде суперечити принципу *non bis in idem*, не говорячи вже про те, що сторона обвинувачення не зможе довести вину особи за ст. 212 КК України, оскільки відсутні конкретні дії, внаслідок вчинення яких особа намагалася уникнути податкових зобов'язань. Тобто особа, яка обвинувачується у вчиненні незаконного збагачення, не може бути притягнута до відповідальності й за ухилення від сплати податків з незаконно набутих активів, що й становлять предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України.

Головною розмежувальною ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ст. 212 КК України, від незаконного збагачення, є об'єктивна сторона. При цьому вказаний делікт, на відміну від незаконного збагачення, може бути вчинений як у формі бездіяльності, так і завдяки вчиненню іншого кримінального правопорушення. До того ж ухилення від сплати податків, зборів є кримінальним правопорушенням з матеріальним складом.

Зі сказаного слідує, що склади кримінальних правопорушень, передбачених статтями 212 і 368-5 КК України, є суміжними (вони розмежовуються за об'єктивною стороною).

І наостанок зосередимо увагу на питанні співвідношення складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 366-2, 366-3 і 368-5 КК України. Тут доречно нагадати, що у відгуку офіційного опонента на дисертацію О. І. Гузоватого «Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (порівняльне дослідження)», В. А. Мисливий відзначив, що у зв'язку із запровадженням системи електронного декларування і кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК України), актуалізується питання, чи не є достатнім для кримінально-правової протидії незаконному збагаченню

ст. 366-1 КК України (була визнана неконституційною) і чи не варто в такому випадку вважати ст. 368-2 КК України (незаконне збагачення) зайвою або дублюючою нормою?

Попри те, що деякі науковці намагалися розглянути склади кримінальних правопорушень, передбачених статтями 366-2, 366-3 і 368-5 КК України, у площині суміжних, вважаю, що ці склади не є ні суміжними між собою, вони також не пов'язані з проблематикою *non bis in idem* і не перебувають у стані конкуренції кримінально-правових норм. Адже попри певну «співвідносність» ознак цих складів, зміст їхніх об'єктивних сторін відрізняється: за ст. 366-2 КК України – це умисне невнесення у декларації певних відомостей, за ст. 366-3 КК України – це неподання декларацій, а за ст. 368-5 КК України – набуття активів. Статті 366-2 та 366-3 КК України передбачають відповідальність за порушення порядку декларування в Україні, а ст. 368-5 КК України – за набуття незаконних активів, тому норма про незаконне збагачення не є ані зайвою, ані дублюючою. Та чи можливо розглядати склади кримінальних правопорушень, передбачені статтями 366-2 і 366-3 КК України, як предикатні до 368-5 КК України?

О. І. Гузоватий та О. О. Титаренко вказували на те, що діяння, передбачене ст. 366-1 КК України, є не просто предикатним до незаконного збагачення, але й функціонування ст. 368-2 КК України (теж була визнана неконституційною) забезпечувалось існуванням кримінально-правової норми про декларування недостовірної інформації [7, с. 177]. В. В. Шаблистий також висловлював припущення, що декларування недостовірної інформації є, мабуть, предикатним злочином для незаконного збагачення [19, с. 144].

Втім О. О. Дудоров, не виключаючи кваліфікацію скоєного належним суб'єктом за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 366-1 і ст. 368-2 КК України, волів би не називати декларування недостовірної інформації предикатним кримінальним правопорушенням щодо незаконного збагачення. На думку автора, зазвичай стається обернена ситуація, коли саме незаконне збагачення передує в часі декларуванню недостовірної інформації. Тобто, предикатними до ст. 368-2 КК України слід би було називати діяння, які стали джерелом безпідставного набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів [15, с. 510]. Декларування недостовірної інформації (ст. 366-2 КК України) та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 366-3 КК України), – такими діяннями не є.

Висновки. Таким чином, проблематику відмежування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України, від суміжних складів кримінальних правопорушень можна розділити на три складові: 1) концепція співвідношення в межах принципу *non bis in idem* (приклади – ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 КК України); 2) концепція складів суміжних кримінальних правопорушень за наявності розмежувальної ознаки (приклади – ст. 209 і ст. 212 КК України); 3) концепція, у межах якої склади кримінальних правопорушень не визнаються ні суміжними, ні такими, що мають відношення до принципу *non bis in idem*, ні такими, що перебувають у стані конкуренції кримінально-правових норм (ст. 366-2 і ст. 366-3 КК України). Незаконне збагачення немає достатніх підстав відносити до «вторинних» кримінальних правопорушень.

Подальші наукові розвідки мають бути спрямовані на з'ясування того, які кримінальні правопорушення можуть виступати предикатними щодо незаконного збагачення та яким чином можна вибудувати систему їхніх ознак.

Список використаних джерел:

1. Мікіш А. С. Поняття вторинного злочину. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2020. № 53. С. 145–156.
2. Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України : монографія. Київ : Ваіте, 2015. 415 с.
3. Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І. Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депута-

тів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nf01d710-19#Text> (дата звернення: 01.01.2025).

4. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.

5. Брич Л. П. Співвідношення суміжних складів злочинів і складів злочинів, передбачених конкуруючими нормами. *Вісник Львівського університету. Серія юрид.* 2006. Вип. 42. 2006. С. 263–282.

6. Безгинський Б. Г. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ, Національна академія внутрішніх справ, 2022. 195 с.

7. Гузоватий О. І., Титаренко О. О. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні та деяких зарубіжних країнах: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 260 с.

8. Житний О. О. Принцип non bis in idem у кримінальному праві України (симбіоз національного й міжнародного рівнів регламентації). *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1. С. 39–50.

9. Донцов Д. Ю. Принцип non bis in idem у кримінальному праві України. *Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення*. 2023. № 1. С. 59–61.

10. Михайленко Д. Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. 505 с.

11. Ясінь І. М. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2017. 236 с.

12. Вознюк А. А. Незаконне збагачення: пошук оптимальної кримінально-правової норми. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 84–90.

13. Шевчук В. М. Методика розслідування незаконного збагачення: проблеми побудови та застосування. *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* Запоріжжя, 2018. С. 118–120.

14. Гончарук В. Л. Види предикатних злочинів у вітчизняному кримінальному законодавстві. *Наше право*. 2020. № 3. С. 105–115.

15. Дудоров О. О. Кримінально-правові аспекти незаконного збагачення (погляд теоретика в очікуванні судової практики). *Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці)*. Київ: Ваіте, 2017. 872 с.

16. Осадчий В. І. Незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України): короткий огляд. *Dictum factum*. 2020. № 1. С. 133–140.

17. Становлення антикорупційної юстиції в Україні: монографія / під заг. ред. Кравчука О. О., Мойсака С. М. Київ: КПП імені Ігоря Сікорського, Вищий антикорупційний суд. ВАІТЕ, 2024. 340 с.

18. Брич Л. П., Навроцький В. О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні: монографія. / Автор вступ. стат. М. Я. Азаров. Київ: Атіка, 2000. 288 с.

19. Шаблистий В. В. Про викривачів корупції та кримінальне право. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. – 2020. – № 2 (105). С. 141–146.

ГРИЦАЧЕНКО В. В.,

юрист

(м. Запоріжжя)

УДК 351.745.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.47>

МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Визначено, що система оцінки ефективності правоохоронної діяльності повинна базуватися на таких основних характеристиках, як: 1) система збору статистичних даних має бути автоматичною та мінімізувати можливості керівника відповідного підрозділу вплинути на ці результати; 2) статистичні дані повинні стати предметом аналізу аналітичних підрозділів правоохоронних органів та науковців; 3) статистичні дані повинні стати підставою для розробки стратегії забезпечення правопорядку або визначення пріоритетів безпеки, а не єдиним засобом оцінки діяльності відповідного підрозділу; 4) статистичні дані, що стосуються правоохоронної діяльності, мають бути доступними та розміщуватися на відповідних офіційних інформаційних ресурсах правоохоронних органів, за винятком інформації конфіденційного або таємного характеру. У той же час основним показником оцінки правоохоронної діяльності є думка громадян.

Зазначено, що до основних завдань системи оцінювання діяльності працівників Національної поліції відносяться: аналіз сприйняття діяльності цих працівників населенням; дослідження проблем, які виникають в діяльності Національної поліції в розрізі експертної оцінки; визначення реальних потреб правоохоронної діяльності в конкретному населеному пункті та їх забезпечення; визначення потреб та проблем в діяльності працівників Національної поліції методами самооцінки; розробка рекомендацій за результатами оцінювання та їх впровадження.

Обґрунтовано, що сутність математичної моделі полягає у вирахуванні кількісних, а на їх основі й якісних показників елементів оперативно-розшукової протидії злочинам оперативними підрозділами Національної поліції, а саме: оперативно-розшукового запобігання, що включає у себе профілактику, попередження та припинення; стану роботи щодо виявлення латентних злочинів та осіб, що їх вчинили; стану роботи щодо розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування.

З метою розробки математичної моделі необхідно встановити взаємозв'язок між окремими елементами оперативно-розшукової протидії злочинам, а також їх вплив на загальний рівень злочинності.

Наголошено, що при оцінці ефективності діяльності оперативних підрозділів щодо здійснення ними оперативно-розшукової протидії злочинам слід враховувати умови та критерії ефективності такої діяльності.

У роботі запропоновано математичну модель оцінки ефективності оперативно-розшукової протидії злочинам Національною поліцією в сучасних умовах.

За результатами дослідження зроблено висновок, що математична модель оцінки ефективності діяльності оперативних підрозділів Національної поліції – сукупність математичних формул для розрахунку якісних показників окремих елементів оперативно-розшукової протидії злочинам на основі кількісних показників відповідних елементів з урахуванням співвідношення результатів оперативно-розшукової протидії злочинам, які не мають кількісного вираження.

Ключові слова: злочин, оперативно-розшукова протидія, Національна поліція, оперативний підрозділ, оцінка ефективності, умови ефективності, критерії ефективності, статистика, математична модель.

Hrytsachenko V. V. Mathematical model for assessing the effectiveness of operational and investigative counteraction to crimes by the National Police in modern conditions

It is determined that the system for assessing the effectiveness of law enforcement activities should be based on the following main characteristics: 1) the statistical data collection system should be automatic and minimize the ability of the head of the relevant unit to influence these results; 2) statistical data should become the subject of analysis by analytical units of law enforcement agencies and scientists; 3) statistical data should become the basis for developing a law enforcement strategy or determining security priorities, and not the only means of assessing the activities of the relevant unit; 4) statistical data related to law enforcement activities should be available and posted on the relevant official information resources of law enforcement agencies, with the exception of information of a confidential or secret nature. At the same time, the main indicator for assessing law enforcement activities is the opinion of citizens.

It is noted that the main tasks of the system for evaluating the activities of National Police employees include: analysis of the perception of these employees by the population; study of problems that arise in the activities of the National Police in the context of expert assessment; determination of real needs for law enforcement activities in a specific settlement and their provision; determination of needs and problems in the activities of National Police employees using self-assessment methods; development of recommendations based on the results of the assessment and their implementation.

It is substantiated that the essence of the mathematical model consists in calculating quantitative indicators, and on their basis qualitative indicators of the elements of operational and investigative counteraction to crimes by operational units of the National Police, namely: operational and investigative prevention, which includes prevention, warning and cessation; the status of work on identifying latent crimes and persons who committed them; the status of work on searching for persons who are hiding from pre-trial investigation bodies.

In order to develop a mathematical model, it is necessary to establish the relationship between individual elements of operational and investigative counteraction to crimes, as well as their impact on the overall level of crime. It is emphasized that when assessing the effectiveness of the activities of operational units in carrying out their operational and investigative counteraction to crimes, the conditions and criteria for the effectiveness of such activities should be taken into account.

The paper proposes a mathematical model for assessing the effectiveness of operational and investigative counteraction to crimes by the National Police in modern conditions.

Based on the results of the study, it was concluded that the mathematical model for assessing the effectiveness of the activities of operational units of the National Police is a set of mathematical formulas for calculating qualitative indicators of individual elements of operational and investigative counteraction to crimes based on quantitative indicators of the corresponding elements, taking into account the ratio of the results of operational and investigative counteraction to crimes that do not have a quantitative expression.

Key words: crime, operational-search countermeasures, National Police, operational unit, efficiency assessment, efficiency conditions, efficiency criteria, statistics, mathematical model.

Вступ. На сьогодні, враховуючи воєнний стан в країні та відповідно необхідність збереження української державності й життя людей, які проживають в Україні, значної уваги набуває діяльність правоохоронних органів.

За таких умов актуальності набуває й діяльність Національної поліції як правоохоронного органу з погляду на те, що завдання, які покладені на поліцейські підрозділи, та оцінка ефективності їх виконання є факторами, які визначають місце таких підрозділів у забезпеченні безпеки суспільства та держави. Виконання державою покладених на неї функцій розкриває її форму та зміст, а також формує концепцію подальшого розвитку.

Система оцінки ефективності протидії кримінальним правопорушенням, зокрема злочинам, потребує постійного удосконалення у зв'язку з рухом науково-технічного прогресу в частині появи найновітніших засобів обробки надзвичайних обсягів даних.

Проблеми оцінки ефективності протидії кримінальним правопорушенням залишаються доволі актуальними в умовах сьогодення, що відображається у працях дослідників: О. М. Бандурки, В. І. Василичука, В. І. Галагана, В. А. Гузя, В. С. Зеленецького, О. В. Кириченка, Я. Ю. Кондратьєва, Є. Д. Лук'янчикова, І. М. Осики, М. А. Погорецького, С. М. Смокова, Р. Б. Тополевського та ін. Але поза увагою авторів залишилося питання щодо математичної моделі оцінки ефективності оперативно-розшукової протидії злочинам Національною поліцією в сучасних умовах.

Постановка завдання. Визначити математичну модель як складової пріоритетних шляхів удосконалення системи оцінювання ефективності оперативно-розшукової протидії злочинам підрозділами Національної поліції та охарактеризувати її сутність.

Результати дослідження. Одна з основних проблем оцінювання правоохоронної діяльності у минулому – це відповідальність правоохоронних органів, у тому числі й органів внутрішніх справ, за ведення статистики щодо злочинності. А зважаючи на те, що від оцінки за допомогою статистичних показників залежала оцінка якості діяльності підрозділу правоохоронного органу, очевидно, що мали місце два суміжні процеси: з одного боку, маніпулювання статистичними даними (аж до корупційних вчинків за підпис в статистичній картці), а з іншого – створення «правильних» відсотків спотворювала цілі правоохоронної діяльності (відмова у порушенні кримінальних справ за очевидними злочинами або припинення розслідування щодо злочинів, що не мали перспективи на їх розкриття. Це давало змогу покращити показники щодо розкритих злочинів взагалі).

Враховуючи такі негативні тенденції у минулому, під час реформування правоохоронної системи зазначені недоліки у більшості випадків були враховані. Але система оцінки ефективності правоохоронної діяльності потребує постійного удосконалення.

На наш погляд, така система оцінки повинна базуватися на таких основних характеристиках, як:

- 1) система збору статистичних даних має бути автоматичною та мінімізувати можливості керівника відповідного підрозділу вплинути на ці результати;
- 2) статистичні дані повинні стати предметом аналізу аналітичних підрозділів правоохоронних органів та науковців;
- 3) статистичні дані повинні стати підставою для розробки стратегії забезпечення правопорядку або визначення пріоритетів безпеки, а не єдиним засобом оцінки діяльності відповідного підрозділу;
- 4) статистичні дані, що стосуються правоохоронної діяльності, мають бути доступними та розміщуватися на відповідних офіційних інформаційних ресурсах правоохоронних органів, за винятком інформації конфіденційного або таємного характеру.

Статистичні дані виступають лише складовою загальної системи оцінки ефективності поліцейської діяльності. У той же час основним показником оцінки правоохоронної діяльності є думка громадян.

Так, у Законі України від 02.07.2015 р. «Про Національну поліцію» основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів Національної поліції України є рівень довіри населення до поліції, крім цього враховується кількість зареєстрованих

злочинів за певний проміжок часу, що, у свою чергу, мінімізує факти приховування кримінальних правопорушень з боку працівників поліції [1]. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 р. № 58 «Про затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції» об'єктами оцінки є: а) рівень задоволення потреби населення в поліцейських послугах; б) процеси, що відбуваються в системі Національної поліції, та характеристики і результати її діяльності [2].

Крім того, загальні засади оцінки діяльності правоохоронних органів визначені в Указі Президента України від 10.07.2005 р. «Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності», де зазначено, що оцінка діяльності органів прокуратури України, органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів проводиться на підставі показників, які характеризують рівень довіри населення до правоохоронних органів, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, відображають результати їх службової діяльності, реальний стан злочинності в державі та її окремих регіонах і спираються на об'єктивні статистичні дані [3].

У сучасних умовах Єдиний реєстр досудових розслідувань, який веде прокуратура, забезпечує можливість загального ведення електронного обліку з самого моменту надходження повідомлення про вчинене правопорушення. У той же час досвід діяльності працівників поліції свідчить про обмежений характер функціональності збору узагальненої (деперсоналізованої) інформації. Тому досить логічно виявляється необхідність побудови системи збору статистичних даних на основі Єдиного реєстру досудових розслідувань.

У той же час за умов науково-технічного прогресу в частині появи інструментів штучного інтелекту, кримінальна статистика не тільки підвищує своє значення для вироблення заходів щодо протидії злочинності, у тому числі й її запобігання, а також виступає чи найважливішим фундаментом забезпечення роботи новітніх інструментів її обробки.

На наш погляд, для цього потрібно: а) відновити попит на достовірну інформацію про злочинність, як основу здійснення кримінально-правової політики держави; б) використовувати статистику не для оцінки роботи підрозділів правоохоронних органів, а для розширення знань про злочинність; в) забезпечувати співвіднесення статистичних даних із результатами зовнішнього оцінювання правоохоронної діяльності, з необхідністю з'ясовуючи причини позитивної та негативної динаміки кримінальної статистики; г) мінімізувати паперову роботу низових підрозділів щодо подачі статистичних даних, забезпечивши подачу даних в електронній формі; д) забезпечити можливість доступу та математичної обробки даних кримінальної статистики з метою моделювання, пояснення та прогнозування стану кримінальної ситуації в країні.

Тому одним із шляхів переходу від наявної системи статистичних показників, які використовуються для оцінки, в систему для інформації ми бачимо таким чином:

1) показники підрозділів вищого рівня не мають складатися як сума показників підрозділів нижчого рівня, а залежати як від спеціалізації підрозділу, так й від його рівня в ієрархії;

2) забезпечення системи оцінок потребує поступового наближення до бажаного результату, можливо, з урахуванням технологій управління якістю;

3) статистичні показники повинні інтегруватися з показниками зовнішньої оцінки (наприклад, показник «довіри до поліції»), описаними в блоці зовнішнього оцінювання. При цьому варто зазначити, що вага кожного окремого показника може бути підібрана емпірично і може використовуватися як засіб поступової зміни цілеспрямованості поліцейської діяльності певного підрозділу.

У якості орієнтирів, що впливають на оцінку ефективності поліцейської діяльності, недоцільно запроваджувати «негативні» показники за категоріями справ (наприклад, злочинність серед неповнолітніх), що призведе до фальсифікації статистичних даних [4].

До основних завдань системи оцінювання діяльності працівників Національної поліції слід віднести: аналіз сприйняття діяльності цих працівників населенням; дослідження проблем, які виникають в діяльності Національної поліції в розрізі експертної оцінки; визначення реальних потреб правоохоронної діяльності в конкретному населеному пункті

та їх забезпечення; визначення потреб та проблем в діяльності працівників Національної поліції методами самооцінки; розробка рекомендацій за результатами оцінювання та їх впровадження.

У тих випадках, коли визначення ефективності засобів протидії злочинності щодо окремих цілей не піддається конкретизації на рівні кількісно вимірювальних явищ, їх дослідження можливе лише на підставі експертних оцінок та вивчення громадської думки населення.

З урахуванням воєнного стану в країні особливої актуальності набуває система оцінювання роботи оперативних підрозділів Національної поліції. На сьогодні система оцінки ефективності роботи оперативних підрозділів Національної поліції зорієнтована не на оперативно-розшукову протидію кримінальним правопорушенням взагалі, а насамперед на встановлення осіб, що вчинили кримінально протиправні дії. Такий стан речей призводить до штучного викривлення оцінки ефективності діяльності оперативних підрозділів Національної поліції й невиправданого та не ефективного перенесення акцентів в діяльності вказаних підрозділів, що у свою чергу має істотний вплив на оцінку діяльності Національної поліції в цілому.

Одним із пріоритетних напрямів оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням взагалі та злочинам зокрема є оперативно-розшукове запобігання кримінально протиправної діяльності. Як зазначив І. І. Пазиніч та О. В. Кириченко, однією із найважливіших складових механізму регулювання запобіжної діяльності є його організаційно-аналітичне забезпечення, яке має бути пов'язано з отриманням, обробкою, аналізом, використанням та збереженням інформації, що відображає реальні явища та процеси, факти та обставини, що відбуваються у сфері протидії злочинності. Зміст такої інформації складає: інформація про криміногенну обстановку в країні; інформація про злочинність як соціально-правове явище, види злочинності та окремі кримінальні правопорушення, їх кількісні та якісні показники; інформація про причини та умови злочинності, її видів та окремих кримінальних правопорушень; інформація про особу злочинця та інші категорії правопорушників, які можуть стати на кримінально протиправний шлях; інформація про жертв кримінальних правопорушень (потерпілих осіб); інформація про стан та засоби підвищення ефективності запобігання злочинності, її окремим видам та окремим кримінально протиправним проявам [5, с. 162–163].

У зв'язку з цим ми вважаємо, що необхідно обліковувати статистичні дані щодо результатів проведених запобіжних заходів (які фактично виконані й мають певні вагомні результати). А це у свою чергу вимагає наявності математичної моделі оцінки ефективності діяльності оперативних підрозділів щодо здійснення ними оперативно-розшукової протидії злочинам як взагалі, так й запобігання їм зокрема.

Сутність математичної моделі полягає у вирахуванні кількісних, а на їх основі й якісних показників елементів оперативно-розшукової протидії злочинам оперативними підрозділами Національної поліції, а саме: оперативно-розшукового запобігання, що включає у себе профілактику, попередження та припинення; стану роботи щодо виявлення латентних злочинів та осіб, що їх вчинили; стану роботи щодо розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування.

При оцінці ефективності діяльності оперативних підрозділів щодо здійснення ними оперативно-розшукової протидії злочинам слід враховувати умови та критерії ефективності такої діяльності.

До умов ефективності оперативно-розшукової протидії злочинам відносять: 1) правові (правове забезпечення діяльності суб'єктів оперативно-розшукової протидії злочинам); 2) організаційні (наявність сил та засобів оперативно-розшукової діяльності, що використовуються під час запобігання злочинам; організація виявлення латентних злочинів та осіб, що їх вчинили; наявність методики протидії окремим видам злочинів оперативно-розшуковим шляхом); 3) інформаційні (наявність оперативно-значущої інформації, що сприяє отриманню нових знань стратегічного, організаційного, тактичного та прогностичного характеру, які

мають значення для вирішення завдань протидії злочинності); 4) кадрові (кадрове забезпечення оперативних підрозділів правоохоронних органів, у тому числі їх підготовка та підвищення кваліфікації за напрямом роботи) [6, с. 69–70].

А до основних критеріїв оцінки діяльності оперативних підрозділів щодо протидії кримінально протиправним діям віднесено наступні кількісні та якісні показники: 1) кількість зареєстрованих злочинів на території обслуговування та стан правопорядку на території обслуговування; 2) думка громадськості щодо роботи оперативних підрозділів (на підставі аналізу матеріалів соціологічного опитування, засобів масової інформації, правозахисних організацій та інших недержавних установ тощо); 3) кількість виявлених оперативними підрозділами осіб, від яких у зв'язку з їх кримінально протиправною діяльністю в минулому, антигромадським способом життя або поведінкою можна очікувати вчинення злочинів та стан профілактичної роботи з ними; 4) кількість фактів попередження оперативними підрозділами злочинів відносно осіб, які мали намір вчинити злочини; 5) кількість злочинів, припинених працівниками оперативних підрозділів на стадії готування чи замаху; 6) кількість виявлених оперативними підрозділами осіб, що вчинили злочини, «по гарячим слідам» та злочинів минулих років; 7) кількість виявлених латентних злочинів; 8) кількість виявлених організованих груп і злочинних організацій та осіб, що діяли у їх складі; 9) кількість розшуканих оперативними підрозділами осіб, які ухилялися від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду та відбування покарання [7, с. 142–143].

З метою розробки математичної моделі необхідно встановити взаємозв'язок між окремими елементами оперативно-розшукової протидії злочинам, а також їх вплив на загальний рівень злочинності. Вважаємо, що чим ефективніше буде здійснено оперативно-розшукове запобігання, тим повинен бути меншим зафіксований рівень злочинності на обслуговуваній території за обліковий період. Таким чином, співвідношення кількісного вираження оперативно-розшукового запобігання до рівня злочинності буде виступати якісним показником оперативно-розшукового запобігання.

Для того, щоб вирахувати якісний показник оперативно-розшукового запобігання пропонується наступна формула:

$$Z = \frac{P1+P2}{V-P2} \times 100\% ,$$

де P1 – кількість попереджених злочинів; P2 – кількість припинених кримінально протиправних дій; V – кількість виявлених злочинів (за обліковий період на обслуговуваній території).

Однак для об'єктивної оцінки рівня оперативно-розшукового запобігання злочинам до зазначених кількісних показників та якісного розрахунку необхідно додавати аналітичну довідку щодо здійснених оперативними підрозділами профілактичних заходів за той же період на обслуговуваній території, та з урахуванням комплексу зазначених показників планувати напрямки роботи на наступний звітний період.

Ефективність оперативно-розшукової протидії перешкоджанню кримінальному судочинству також пропонується вираховувати за формулою, яка показуватиме коефіцієнт співвідношення кількості попереджених та припинених кримінально протиправних дій до кількості виявлених у цій сфері протидії злочинів:

$$Z = \frac{P1+P2}{V-P2} \times 100\% ,$$

де P1 – кількість попереджених злочинів; P2 – кількість припинених кримінально протиправних дій; V – кількість виявлених злочинів.

До зазначених кількісних показників та якісного розрахунку необхідно додавати аналітичну довідку щодо проведених оперативними підрозділами профілактичних заходів, здійснених в рамках протидії перешкоджанню кримінальному судочинству, та з урахуванням комплексу зазначених показників планувати напрямки роботи на наступний звітний період.

В аналітичних довідках щодо оперативно-розшукового запобігання пропонується зазначати характер та обсяг проведених заходів з оперативно-розшукової профілактики із

зазначенням, на чому ґрунтувався вибір вказаних застосованих заходів, пояснення щодо кількості обсягу проведених профілактичних заходів, пропозиції щодо поліпшення результатів профілактики через підвищення ефективності застосовуваних заходів або через підвищення їх кількості в залежності від обставин.

Крім того, пропонуємо формулу розрахунку якісного показника такого елементу оперативно-розшукової протидії злочинам, як розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суду, слідчого судді та відбування покарання, таким чином:

$$Z = \frac{N}{S} \times 100\% ,$$

де N – кількість розшуканих осіб до кількості оголошених у розшук за звітний період.

Також до зазначених кількісних показників та якісного розрахунку необхідно додавати аналітичну довідку щодо заходів, здійснених в рамках розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суду, слідчого судді та відбування покарання, та з урахуванням комплексу зазначених показників планувати напрями роботи на наступний звітний період.

В аналітичних довідках щодо розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суду, слідчого судді та відбування покарання, пропонується зазначати характер та обсяг проведених заходів із зазначенням, на чому ґрунтувався вибір вказаних застосованих заходів, пояснення щодо кількості обсягу проведених заходів та пропозиції щодо поліпшення результатів розшуку зазначених категорій осіб через підвищення ефективності застосовуваних заходів або через підвищення їх кількості в залежності від обставин, із зазначенням інших чинників, які впливають на результативність розшуку.

Оцінку ефективності таких напрямів оперативно-розшукової протидії злочинам як виявлення латентних злочинів та осіб, що їх вчинили, а також виявлення осіб, які займаються активною кримінально протиправною діяльністю, можливо відобразити в якості кількісних показників. Проте вирахувати якісний показник такої діяльності не виявляється можливим, оскільки неможливо встановити реальний рівень латентної злочинності на тій чи іншій території за певний період, а його розрахунки можуть бути лише обґрунтованими припущеннями. Також неможливо реально оцінити кількість осіб, які займаються кримінально протиправною діяльністю, та яких необхідно встановлювати. Тому оцінювати ефективність зазначених напрямів оперативно-розшукової протидії злочинам пропонується за результатами діяльності, тобто суб'єктивну оцінку ефективності, тобто коли за допомогою суб'єктивних суджень визначається розходження між результатами ефективності та визначенням того, наскільки вкладені зусилля досягають цілей поліцейської діяльності.

Така оцінка може здійснюватися на основі аналітичних довідок оперативних підрозділів щодо виявлення латентних злочинів та осіб, що їх вчинили, а також виявлення осіб, які займаються активною кримінально протиправною діяльністю, де повинні зазначатися такі відомості, як: 1) кількість та результативність проведених заходів; 2) кількість ресурсів, затрачених на проведення зазначених заходів; 3) чим обумовлено проведення тих чи інших заходів; 4) чинники, які впливали на результативність діяльності; 5) планування на наступний звітний період роботи за зазначеними напрямками.

Висновки. Таким чином, сутність математичної моделі оцінки ефективності діяльності оперативних підрозділів Національної поліції полягає у сукупності математичних формул для розрахунку якісних показників окремих елементів оперативно-розшукової протидії злочинам на основі кількісних показників відповідних елементів з урахуванням співвідношення результатів оперативно-розшукової протидії злочинам, які не мають кількісного вираження.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 17.01.2025).
2. Про затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції : постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 № 58. URL:

<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-provedennya-ocinki-rivnya-dovir-naselennya-do-nacionalnoyi-politsiyi> (дата звернення: 17.01.2025).

3. Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності : Указ Президента України від 10.07.2005 № 1119/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119/2005#Text> (дата звернення: 17.01.2025).

4. Тополевський Р. Б. Система оцінки ефективності роботи Національної поліції. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1455530110> (дата звернення : 21.12.2024).

5. Пазиніч І. І., Кириченко О. В. Актуальні проблеми запобіжної діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України. *Сторіччя розшуку: історія, сучасність, перспективи* : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (Одеса, 24 жовт. 2008 р.). Одеса : Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2008. С. 162-163.

6. Кириченко О. В. Умови ефективності оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки. *Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : проблеми теорії та практики* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 27 верес. 2013 р.). Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 68-70.

7. Кириченко О. В. Критерії ефективності діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ щодо протидії злочинам проти громадської безпеки. *Актуальні проблеми публічного та приватного права* : тези допов. IV Міжн. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 25 жовт. 2013 р.). Запоріжжя : КПУ, 2013. С. 141-143.

КОПОТУН І. М.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
головний науковий співробітник
науково дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним
правопорушенням
(Донецький державний університет
внутрішніх справ)

СОКОЛОВ Д. С.,

здобувач
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 343.9.024:336.14

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.48>

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ

У статті здійснена спроба розкрити окремі елементи кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель в Україні.

Відмічено, що в умовах сьогодення злочинність у цій сфері зазначається високим рівнем латентності та безкарності винних у вчиненні кримінальних правопорушень, що обумовлено як об'єктивними тенденціями суспільного розвитку, так і прорахунками в організації та здійсненні запобіжної діяльності контролюючих і правоохоронних органів.

Автором виокремлені основні причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель в Україні. Встановлено, що в загальному комплексі детермінанти злочинності можна поділити на економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, організаційні та управлінські.

Звернута увага, що в останнє десятиліття спостерігається зростання професіоналізму злочинців, підвищення їх технічного оснащення та використання легальних установ для прикриття. Залежно від регіонального поширення та масштабу впливу, детермінанти класифікуються на загальнодержавні, регіональні, місцеві, макросоціальні, мікросоціальні та індивідуальні. Проаналізовано соціальні, професійні, матеріальні, сімейні та інші характеристики, які в комплексі визначають особистість злочинця, що здійснює кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель в Україні.

Наголошено, що створення ефективної системи запобігання злочинності в Україні неможливе без аналізу сучасного стану злочинності та її тенденцій. Доведено, що загальна проблема детермінації злочинності, а також окремих її видів, є взаємопов'язаною і водночас становить одну з ключових тем у кримінології, що має значний вплив на ефективність запобіжних заходів, які вживають правоохоронні органи.

Ключовою причиною, що впливають на ефективність використання бюджету як основного елемента фінансової системи держави, є нецільове використання бюджетних коштів, це включає витрати з бюджету або надання кредитів без визначених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України).

Ключові слова: публічні закупівлі, бюджетна сфера, кримінальні правопорушення, злочинність, кримінологічна характеристика, детермінанти, запобігання.

Kopotun I. M., Sokolov D. S. Criminological characteristics of criminal offenses in the field of public procurement in Ukraine

The article attempts to reveal some elements of the criminological characteristics of criminal offenses in the field of public procurement in Ukraine.

It is noted that in today's conditions, crime in this area is marked by a high level of latency and impunity for those guilty of criminal offenses, which is due to both objective trends of social development and miscalculations in the organization and implementation of preventive activities of controlling and law enforcement agencies.

The scientific article deals with the issue of prevention of criminal offenses in the field of public procurement in Ukraine. It is noted that public procurement is the purchase of goods, works and services by the customer in accordance with the procedure established by law.

The subject of procurement is goods, works or services procured by the customer within the framework of a single procurement procedure or within the scope of simplified procurement, for which participants are allowed to submit tenders or proposals at negotiations.

The main principles on which public procurement should be based include: fairness and equality of participants, transparency, efficiency and economy of the use of public funds, stimulating national production and the labor market, ensuring national security, social justice, regional development, supporting small and medium-sized businesses, environmental protection, etc.

Public procurement procedures are highly complex, which increases the risks of offenses in this field, including corruption and fraud. This, in turn, can lead to negative consequences, such as inappropriate and inefficient use of budget funds, which, in turn, causes a lack of income to the state budget.

Criminal actions encroaching on the budget sphere pose a serious threat to the criminological security of the state. They not only contribute to the development of the shadow economy, but also complicate the performance of the state's social functions.

One of the most vulnerable spheres in Ukraine is public procurement, which suffers from criminal manifestations and corruption. Criminal offenses in the field of public procurement should be considered socially dangerous actions that involve the misuse of public (budget) funds during public procurement.

At the same time, such diversity complicates the control and detection of these criminal offenses by law enforcement and control bodies. Therefore, the main task of these bodies is the eradication of abuses in the process of public procurement, tender procedures and the elimination of schemes that allow to minimize the payment of payments.

As a result of the irrational and inefficient use of budget funds, as well as the failure of the state to fulfill its budget obligations, social problems are worsening. This leads to an increase in the gap between the majority of the population, which is forced to fight for survival, and those who get rich quickly by misappropriating public resources.

The impunity of officials involved in embezzlement of budget funds undermines the authority of the law, and in the public consciousness a sense of defenselessness of citizens is formed both before crime and before the authorities.

In this regard, the sphere of public procurement is increasingly becoming the object of attention of criminals, who have begun to use it as a means of quick and usually impunity for unjust enrichment. This leads to the weakening of socio-legal control over the situation in the country, the growth of ties between state and local self-government bodies and criminal structures, as well as their penetration into the administrative sphere.

Key words: *public procurement, budget, funds, corruption, criminal offenses, prevention.*

Вступ. Аналізуючи виокремлені автором основні причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель в Україні. Встановлено, що в загальному комплексі детермінанти злочинності можна поділити на економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, організаційні та управлінські. Звернута увага, що в останнє десятиліття спостерігається зростання професіоналізму злочинців, підвищення їх технічного оснащення та використання легальних установ для прикриття. Залежно від регіонального поширення та масштабу впливу, детермінанти класифікуються на загальнодержавні, регіональні, місцеві, макросоціальні, мікросоціальні та індивідуальні. Проаналізовано соціальні, професійні, матеріальні, сімейні та інші характеристики, які в комплексі визначають особистість злочинця, що здійснює кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель в Україні.

Наголошено, що створення ефективної системи запобігання злочинності в Україні неможливе без аналізу сучасного стану злочинності та її тенденцій. Доведено, що загальна проблема детермінації злочинності, а також окремих її видів, є взаємопов'язаною і водночас становить одну з ключових тем у кримінології, що має значний вплив на ефективність запобіжних заходів, які вживають правоохоронні органи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України бюджетна система відіграє важливу роль. Відповідно до ч. 1 ст. 95 Конституції України, вона базується на принципах справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами та територіальними громадами. Основною метою цієї системи є забезпечення нової якості економічного, соціального та гуманітарного розвитку, а також інтеграція України до Європейського Союзу. Однією з ключових причин, що впливають на ефективність використання бюджету як основного елемента фінансової системи держави, є нецільове використання бюджетних коштів. Це включає витрати з бюджету або надання кредитів без визначених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України).

Зареєстрований обсяг кримінальних правопорушень, пов'язаних з публічними закупівлями, хоча й демонструє незначне зменшення, все ще залишається на високому рівні. Це свідчить про ступінь суспільної небезпеки, що потребує впровадження системних заходів для запобігання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти кримінологічної характеристики та запобігання злочинності в бюджетній сфері досліджували такі вчені, як: Н. О. Антонюк, Я. В. Василевич, В. І. Василичук, А. А. Вознюк, Н. О. Гуторова, О. Г. Кальман, Д. Ю. Нікітін, М. В. Одуха, О. В. Тихонова, В. П. Хоменко, А. М. Черечарчук, С. С. Чернявський, О. Ю. Шиян, О. Ю. Шостка та інші.

Результати дослідження. Сьогодні економіка розглядається як спосіб життєдіяльності людей і суспільства, що включає відносини між ними, які регулюються правовими нормами. Ці норми сприяють раціональному використанню ресурсів для виробництва різноманітних благ і послуг, а також задоволенню життєвих потреб учасників соціально-економічних відносин. Структура економіки охоплює: державу як регулятора економічних взаємовідносин у суспільстві; людей у ролі виробників, споживачів і управлінців; природу; засоби виробництва; інфраструктуру; предмети споживання; інтелектуальну діяльність та інформацію. З кримінологічної точки зору, всі структурні елементи економіки мають велике значення для дослідження та вирішення завдань запобігання економічній злочинності. Проте основним фактором і структурним елементом економіки є люди, які взаємодіють у різних Тоду головною метою будь-якої економічної діяльності є отримання максимальної кількості ресурсів для задоволення потреб суспільства та його учасників [1, с. 125–126].

Сьогодні однією з ключових проблем української влади є виведення економіки з тіні та подолання криміналізації суспільного життя. Вирішення цих питань безпосередньо впливає на формування громадянського суспільства, створення правової держави, розвиток соціально орієнтованої економіки, а також на досягнення сталого економічного розвитку та сучасних європейських соціальних стандартів для всіх громадян. Одним із пріоритетних напрямків дослідження економічної злочинності в Україні є кримінальні правопорушення

у сфері публічних закупівель, оскільки більшість економічних правопорушень прямо або опосередковано пов'язані з державними бюджетними коштами [2, с. 169–170].

Розглядаючи генезу становлення та розвитку кримінально-правової відповідальності за злочинність у сфері нецільового використання бюджетних коштів на теренах України, можна виокремити такі періоди: перший період – княжа доба IX–XIII ст. – діяло звичаєве право, що сприяло появі данини, казни та відповідальності за казнокрадство; другий період – Литовсько-Польський XIV–XVII ст. – діяло як звичаєве право, так і закон, почало формуватися правове регулювання наповнення, використання та розкрадання казни; третій період – Гетьмансько-імперський XVIII–XIX ст. – діяв закон, визначено кримінальну відповідальність за розкрадання казни; четвертий період – сучасна доба XX ст. – донині – діє закон, прийнято законодавство, яке встановлює кримінальну відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів [3, с. 153–154].

Створення ефективної системи запобігання злочинності в Україні неможливе без аналізу сучасного стану злочинності та її тенденцій. Актуальність і масштабність цього завдання зумовлені, принаймні, двома групами взаємопов'язаних причин. По-перше, в Україні спостерігається високий рівень злочинності, а також постійні реорганізації правоохоронної системи, що негативно впливають на її ефективність. Це зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, зокрема, безперервними реформами правоохоронних органів і судової системи, які призводять до недостатньої ефективності їхньої діяльності. Як наслідок, спостерігається високий рівень латентності злочинності та безкарності осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень. Друга група причин полягає в потребі розробки нової концепції запобігання злочинності, яка враховує високий рівень криміналізації, а також можливості держави і суспільства для спільної ефективної та системної протидії кримінальним проявам. Це також передбачає усунення помилок і недоліків попередніх концептуальних підходів до організації запобігання злочинності, її забезпечення та практичної реалізації. Таким чином, «вивчення та кримінологічний аналіз детермінант злочинності, її кількісних та якісних показників» на сучасному етапі розвитку українського суспільства є необхідною умовою для реалізації кримінологічного забезпечення запобігання злочинності в Україні [4, с. 225–226].

У рамках аналізу кількісних показників слід окремо звернути увагу на високу латентність цього типу кримінальних правопорушень. Вивчаючи експертні оцінки, можна стверджувати, що найбільш поширеною є так звана природна латентність. Її причинами є високий рівень професіоналізму злочинців, а також відсутність конкретного потерпілого, який був би зацікавлений у притягненні винного до кримінальної відповідальності. Окрім того, досить поширеною є штучна латентність, зокрема в діяльності спеціалізованих суб'єктів, які протидіють злочинності, тобто правоохоронних органів. Причини цього можуть бути різноманітними: корупція, демонстрація вдавано високого рівня ефективності запобіжних заходів тощо. Серед наведених причин особливо значущою є корупція в правоохоронних органах. Позитивна динаміка корупційних правопорушень серед їхнього персоналу побічно свідчить про зростання штучної латентності у сфері службового підроблення в їхній діяльності. Корупція в Україні має свої специфічні риси і суттєво відрізняється від корупційних явищ у розвинених країнах. Без розуміння цих особливостей неможливо розробити ефективні та системні заходи для її запобігання та протидії. Сучасна корупція характеризується кризовим типом, оскільки вона зумовлена кризою в українському суспільстві, а не лише недоліками кримінальної юстиції. Це явище здатне поглиблювати кризу, нівелюючи будь-які політичні, економічні, правові та соціальні реформи в Україні. Корупція – неправомірна вигода в органах державної влади, зрощення бізнесу з політикою й організованою злочинною діяльністю на державному рівні визнано однією із загроз національним інтересам і національній безпеці України [5, с. 70–71].

Висока латентність кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, а також здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без визначених бюджетних призначень або з їх перевищенням, пояснюється тим, що такі кримінальні правопорушення

залишаються непоміченими до моменту, поки уповноважені контролюючі органи не розпочнуть перевірку офіційних документів на їх достовірність. У цьому контексті важливо підкреслити кримінологічно значущі аспекти мораторію на проведення перевірок суб'єктів-розпорядників коштів контролюючими органами.

Як відомо, одним із складових кримінологічної характеристики злочинності є визначення її детермінуючих факторів. Важливо зазначити, що кримінологи підкреслюють, що питання детермінації злочинності в цілому, а також окремих її видів і конкретних кримінальних правопорушень, є однією з ключових проблем кримінології. На нашу думку, значущість цієї проблеми полягає в тому, що без її вирішення практично неможливо забезпечити ефективне запобігання злочинності. У системі суспільних відносин криміногенні та антикриміногенні явища і процеси взаємопов'язані та співвідносяться як діалектичні протилежності. Вони одночасно впливають на суспільну свідомість, але відображаються, сприймаються та оцінюються колективним розумом по-різному. Внаслідок цього криміногенні явища і процеси закономірно визначають вибір протиправного шляху досягнення цілей лише певної частини людей, насамперед тих, хто має антисуспільну спрямованість свідомості [6, с. 77–78].

Отже, загальна проблема детермінації злочинності, а також окремих її видів, є взаємопов'язаною і водночас становить одну з ключових тем у кримінології, що має значний вплив на ефективність запобіжних заходів, які вживають правоохоронні органи. При аналізі поняття причин злочинності через призму філософського вчення про причинність, поряд із терміном «причина», що викликає певний наслідок, важливо враховувати також поняття «умова». Умова не є безпосередньою причиною наслідку, але вона сприяє реалізації причини, так би мовити, відкриває можливості для вчинення кримінального правопорушення. Окрім термінів «причина» та «умова», у кримінології використовується поняття «детермінанти», яке охоплює обидва зазначені аспекти. Як зазначає В. П. Хоменко, «причини і умови є складовими елементами процесу детермінації, який, окрім них, включає ще й наслідок» [7, с. 125–126]. Загальнофілософське поняття детермінізму відображає залежність певних явищ у їхньому існуванні, а також їхню трансформацію під впливом різних чинників, тобто інших явищ. Це відношення детермінації пов'язане з уявленням про закономірний характер існування та змін у дійсності, адже саме поняття закономірності підтверджує думку, що «все, що існує і все, що виникає у світі, зумовлено певними стійкими та активними чинниками» [8, с. 40–41].

Проблема причинності в кримінології є важливою не лише для теоретичних досліджень, а й для практичних заходів. Вона дозволяє реалізовувати комплексні системні заходи щодо запобігання злочинності, залучаючи не тільки правоохоронні органи, а й економічні, соціальні та інші ресурси, якими може розпоряджатися суспільство і держава. Водночас, спираючись на філософське осмислення цих понять, слід зазначити, що в кримінології важко провести чітке розмежування між причинами та умовами. Причини можна визначити як «процеси і явища, які безпосередньо призводять до злочинності». Умови ж не є безпосередніми причинами злочинності, але «створюють умови» для їх дії, полегшуючи виникнення суспільно небезпечних наслідків. Умовами можуть бути різноманітні «недоліки в управлінні та організації» в діяльності різних секторів економіки та державного апарату [9, с. 171–172].

Детермінанти злочинності можна класифікувати на кілька категорій: загальнодержавні, регіональні, місцеві, макросоціальні та мікросоціальні. Водночас, з огляду на механізм їхнього впливу на злочинність, їх можна розділити на загальні, що впливають на криміногенну ситуацію в цілому, та спеціальні, які мають специфічні сфери впливу. Зазначене дозволяє визначити соціально-економічні, нормативно-правові та організаційно-управлінські чинники впливу детермінант на злочинність [10, с. 163–164].

Соціально-економічні детермінанти. Соціально-економічні фактори в системі кримінологічних детермінант економічної злочинності є ключовими, оскільки вони впливають на злочинну поведінку не лише окремих осіб, а й на криміногенну ситуацію в суспільстві загалом. Ці чинники представляють собою комплекс історично змінних негативних явищ

в економічному житті, які, з одного боку, формують певний рівень економіко-правової свідомості населення, а з іншого – створюють умови в сфері виробництва, розподілу та обміну матеріальних благ, що сприяють задоволенню життєвих потреб людей через злочинні дії.

Нормативно-правові детермінанти. Правові норми, які регулюють економічні відносини, можуть негативно впливати на криміногенну ситуацію, якщо вони не відповідають цілям соціально-економічного розвитку суспільства та вимогам об'єктивних економічних законів. З кримінологічної перспективи це є ключовим аспектом для розуміння правових факторів, що детермінують економічну злочинність.

Організаційно-управлінські детермінанти. До організаційно-управлінських факторів, які сприяють виникненню економічних злочинів, відносяться недоліки в роботі механізму державного управління економічними процесами та формуванні його апарату. Це також включає виконання контрольно-розпорядчих функцій без врахування їх економічної доцільності та завдань, спрямованих на запобігання економічній злочинності. Наявність цієї групи детермінант, насамперед, пов'язана з недоліками в діяльності правоохоронних і контролюючих органів, зокрема в аспектах їх структурної організації, виконання основних і додаткових функцій, підготовки та розстановки кадрів тощо. На сьогоднішній день не існує чіткого механізму взаємодії між правоохоронними органами, контролюючими установами та елементами економічної системи [11, с. 274–275].

До кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, можна віднести і характеристику осіб, які вчинили нецільове використання бюджетних коштів, яка дає змогу визначити соціально-демографічну структуру осіб, їх освітній та віковий ценз, індивідуалізувати мотив вчинення кримінального правопорушення. Аналізуючи статистику та дослідження науковців, можна зробити висновок, що зазвичай це службова особа, віком від 27 років до 55 років, має вищу освіту, наділена правом розпоряджатися бюджетними коштами з безперервним трудовим стажем вище 5 років. Більшість із них не були раніше засудженими, що свідчить про відсутність глибокого кримінального ураження та стійкої антисоціальної спрямованості цих осіб. Вчинення кримінального правопорушення здійснюється групою осіб з рольовими функціями та професійними навичками. Переважна більшість злочинців є одруженими, з невеликими легальними доходами. Здебільшого такі особи діють з корисливим мотивом. Характерним є підвищене відчуття незалежності від правової системи, орієнтація на задоволення своїх власних потреб за допомогою будь-яких засобів та з чітким усвідомленням протиправності своїх дій [12, с. 195–196].

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що сьогодні однією з основних проблем, з якими стикається українська влада, є виведення економіки з тіні та подолання криміналізації суспільного життя. Розв'язання цих питань має безпосередній вплив на формування громадянського суспільства, створення правової держави, розвиток соціально орієнтованої економіки, а також на досягнення сталого економічного розвитку та сучасних європейських соціальних стандартів для всіх громадян. Одним із пріоритетних напрямків дослідження економічної злочинності в Україні є кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель, оскільки більшість економічних злочинів прямо або опосередковано пов'язані з державними бюджетними коштами.

Наголошено, що розробка ефективної системи запобігання злочинності в Україні неможлива без детального аналізу сучасного стану злочинності та її тенденцій. Актуальність і масштабність цього завдання обумовлені, принаймні, двома групами взаємопов'язаних причин. По-перше, в Україні спостерігається високий рівень злочинності, а також постійні реорганізації правоохоронної системи, які негативно впливають на її ефективність. Це викликано як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами, зокрема, безперервними реформами правоохоронних органів і судової системи, що призводять до недостатньої результативності їхньої роботи. Як наслідок, спостерігається високий рівень латентності злочинності та безкарності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Друга група причин полягає в необхідності створення нової концепції запобігання злочинності, яка враховує високий рівень криміналізації, а також можливості держави і суспільства для спільної

та ефективної системної протидії кримінальним проявам. Це також передбачає виправлення помилок і недоліків попередніх концептуальних підходів до організації запобігання злочинності, її забезпечення та практичної реалізації. Отже, «дослідження та кримінологічний аналіз детермінант злочинності, її кількісних і якісних показників» на сучасному етапі розвитку українського суспільства є необхідною умовою для реалізації кримінологічного забезпечення запобігання злочинності в Україні.

Відомо, що одним із елементів кримінологічної характеристики злочинності є визначення її детермінуючих факторів. Кримінологи підкреслюють, що питання детермінації злочинності в цілому, а також окремих її видів і конкретних правопорушень, є однією з основних проблем кримінології. На нашу думку, важливість цієї проблеми полягає в тому, що без її вирішення практично неможливо забезпечити ефективне запобігання злочинності. До кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель також слід включити також характеристику осіб, які вчинили нецільове використання бюджетних коштів. Це дозволяє визначити соціально-демографічну структуру таких осіб, їхній освітній рівень та вікову категорію, а також індивідуалізувати мотиви вчинення кримінального правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Нікітін Д. Ю. Кримінологічна характеристика та запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2021. 289 с.
2. Шиян О. Ю. Проблема нецільового використання бюджетних коштів з корисливих мотивів. *Юридична наука*. 2017. № 5 (71). С. 168–177.
3. Чередарчук А.М. Кримінально-правове забезпечення охорони публічних закупок: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Івано-Франківськ, 2021. 206 с.
4. Кримінологія: підручник / за заг. ред. І.Г. Богатирьова, В.В. Топчія. Київ: ВД Дакор. 2018. 352 с.
5. Шостко О. Ю. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 69–78.
6. Чернявський С. С., Василичук В. І., Вознюк А. А. Розслідування нецільового використання бюджетних коштів : метод. реком. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 89 с.
7. Хоменко В. П. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 120–131.
8. Антонюк Н. О. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою : монографія. Львів, 2008. 216 с.
9. Тихонова О. В. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про бюджетну систему України: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2009. 220 с.
10. Одуха М. В. Поняття та зміст публічного адміністрування публічних закупівель в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2022. Вип. 26. С. 162–171.
11. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08. Х., 2004. 431 с.
12. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія. Х., 2001. 384 с.

КУРАНДА Д. М.,

здобувач

(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 343.985.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.49>**ДЕЯКІ ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ «ФОНОВИХ ЯВИЩ»
У СФЕРІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ І ПРОБАЦІЇ УКРАЇНИ**

У даній науковій статті здійснено аналіз історико-правових джерел, пов'язаних з розвитком «фонових явищ» у кримінально-виконавчій діяльності України впродовж 1991–2024 років, визначено їх вплив на детермінаційний комплекс причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у процесі виконання – відбування покарань у виді позбавлення волі на певний строк, а також констатовано у зв'язку з цим те, що без комплексного та постійного реагування відповідних суб'єктів запобігання злочинам на зазначені суспільно шкідливі явища досить складно ефективно реалізовувати визначені у кримінально-виконавчому законодавстві завдання та досягати його мети (ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК)).

Зокрема, встановлено, що впродовж досліджуваного у даній роботі періоду це питання до прийняття у 2003 році нового КВК регулювалось відомчими нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України (ч. 1 ст. 11 зазначеного вище Кодексу). А це, у свою чергу, призвело до розвитку негативних тенденцій, що стосувались впливу «фонових явищ» на пенітенціарну злочинність, позаяк закритість (непублічність) вказаних правових джерел не дозволяла активно залучати до запобіжної діяльності інших, крім спеціально-кримінологічних, суб'єктів запобігання злочинам та, одночасно, знижувалась ефективність їх впливу на процес нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінант, які сприяють розвитку «фонових явищ» у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України впродовж тривалого історичного періоду її функціонування (1991–2024 рр.).

Доведено вплив зазначених соціально шкідливих явищ на формування та реалізацію індивідуальної злочинної поведінки засуджених у місцях позбавлення волі (кримінально-виконавчих установах закритого типу та в слідчих ізоляторах (СІЗО)), а також обґрунтована необхідність активізації наукових досліджень з означеної проблематики в умовах сьогоденних реформ у галузі кримінально-виконавчої діяльності.

Ключові слова: тенденція, розвиток, формування, реалізація, «фонові явища», сфера виконання кримінальних покарань і пробації; запобігання кримінальним правопорушенням, історико-правовий метод.

Kuranda D. N. Some historical and legal trends in the development of "background phenomena" in the field of execution of criminal sentences and probation in Ukraine

This scientific article analyzes historical and legal sources related to the development of "background phenomena" in the criminal enforcement activity of Ukraine during 1991–2024, determines their influence on the determinant complex of causes and conditions that contribute to the commission of criminal offenses in

the process of execution – serving sentences in the form of imprisonment for a certain period, and also states in this regard that without a comprehensive and constant response of the relevant crime prevention subjects to the aforementioned socially harmful phenomena, it is quite difficult to effectively implement the tasks defined in the criminal enforcement legislation and achieve its goal (Article 1 of the Criminal Enforcement Code (CEC)).

In particular, it was established that during the period studied in this work, before the adoption of the new Code of Criminal Procedure in 2003, this issue was regulated by departmental regulatory legal acts of the central executive body that implements state policy in the field of execution of criminal sentences and probation of Ukraine (Part 1, Article 11 of the above-mentioned Code). And this, in turn, led to the development of negative trends related to the influence of "background phenomena" on penitentiary crime, since the secrecy (non-publicity) of the indicated legal sources did not allow to actively involve other, except for specially criminological, subjects of crime prevention in preventive activities and, at the same time, the effectiveness of their influence on the process of neutralization, blocking, elimination, etc. of determinants that contribute to the development of "background phenomena" in the field of execution of criminal sentences and probation of Ukraine during the long historical period of its functioning (1991–2024).

The influence of the above-mentioned socially harmful phenomena on the formation and implementation of individual criminal behavior of convicts in places of deprivation of liberty (closed-type penal institutions and pre-trial detention centers (SIZO)) is proven, and the need to intensify scientific research on the above-mentioned issues in the context of current reforms in the field of penal enforcement is substantiated.

Key words: *trend, development, formation, implementation, "background phenomena"; sphere of execution of criminal sentences and probation, prevention of criminal offenses, historical and legal method.*

Постановка проблеми. Результати вивчення кримінально-виконавчої практики [1] та наукової літератури [2, с. 103–104] свідчить про те, що у структурі детермінант, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, включаючи й у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України, чільне місце займають так звані «фонові явища» у силу їх негативного впливу на формування та реалізацію протиправної поведінки суб'єктів злочинів [3, с. 520–523].

З огляду на це та з використанням, у першу чергу, історико-правового методу дослідження зазначених суспільно шкідливих явищ, досить важливо визначити як у часи незалежності функціонування кримінально-виконавчої системи України (1991–2024 рр.) набули свого розвитку «фонові явища» та яким чином на них реагували відповідні суб'єкти запобіжної діяльності.

Крім цього, активізація наукових досліджень з означеної проблематики зумовлена необхідністю більш ефективного реагування на існуючий у сфері виконання кримінальних покарань і пробації детермінаційний комплекс причин і умов, що сприяють пенітенціарній та рецидивній злочинності в Україні, які здійснюються у межах сьогоденних державних реформ у цій галузі суспільних відносин (зокрема, у Концепції (2017 р.) [4] та у Стратегії (2022 р.) реформування пенітенціарної системи України [5]).

Враховуючи зазначені обставини, метою цієї наукової статті є обґрунтування за результатами історико-правового аналізу необхідності підвищення ефективності запобіжної діяльності, спрямованої на нейтралізацію, блокування, усунення тощо впливу «фонових явищ» на формування і реалізацію детермінаційного комплексу причин і умов, які сприяють пенітенціарній та рецидивній злочинності.

У свою чергу, *основним завданням* даної роботи є визначення тих негативних тенденцій, що склались впродовж 1991–2024 рр. та пов'язані з розвитком «фонових явищ» у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України та їх впливом на соціально-правову природу індивідуальної протиправної поведінки у місцях позбавлення волі.

Стан досліджень. Результати вивчення наукової літератури свідчать про те, що розробкою проблем, пов'язаних зі з'ясуванням соціально-правової природи «фонових явищ», їх ролі та місця у змісті злочинності, включаючи й пенітенціарну, досить предметно займаються наступні учені, а саме: О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Л. М. Давиденко, О. М. Джу́жа, В. М. Дрьомін, О. О. Книженко, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. Є. Користін, О. М. Костенко, О. М. Литвак, В. А. Мисливий, А. А. Музика, А. Х. Степанюк, Є. Л. Стрельцов В. О. Туляков, В. І. Шакун, О. О. Юхно, О. Н. Ярмиш та інші.

Проте, ні зазначені науковці, ні інші дослідники (Ю. В. Александров, С. М. Алфьоров, Л. В. Багрій-Шахматов, В. О. Глушков, Т. А. Денисова, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, ін.) комплексних розробок, що стосуються особливостей соціально-правової природи, ролі та місця «фонових явищ» в механізмі злочинної поведінки осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, досі не здійснили, що виступає додатковим аргументом щодо необхідності активізації доктринальних пошуків з означеної проблематики.

Поряд з цим, варто зазначити, що досі у контексті історико-правового генезису розвитку «фонових явищ» та їх впливу на процес виконання – відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, на науковому рівні розроблені не в повній мірі, що й стало вирішальним при виборі теми цієї наукової статті та визначення її актуальності, теоретичної і практичної значущості.

Виклад основних положень. Результати застосування у ході даного дослідження історико-правового методу пізнання змісту предмета цієї статті, а також методу аналізу документів [6, с. 44–51] дозволили визначити наступні негативні тенденції, що сформувались у період 1991–2024 рр. та впливають на ефективність запобіжної діяльності у сфері виконання – відбування кримінальних покарань і пробації України та пов'язані з впливом «фонових явищ» на кримінологічно значущі показники пенітенціарної злочинності, а саме:

1. 1991–1998 роки, коли органи та установи виконання покарань функціонували у складі системи МВС України.

У цей період рівень злочинності у розрахунку на 1 тис. засуджених склав 3,9 випадки [7, с. 1], а рецидивної злочинності – 24,6% у загальній структурі всіх зареєстрованих зазначених суспільно небезпечних і карних діянь [8, с. 67].

Цікавим у сенсі предмета даного дослідження є такий факт: спроби центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань (а, ці функції до 1998 року виконувало МВС України, коли у квітні того ж року був створений Державний департамент України з питань виконання покарань (ДДУ ПВП) [9]), знизити рівень впливу «фонових явищ» (наркотичних речовин, спиртних напоїв, грошей і цінностей, т. ін.) на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі призвели до низки надзвичайних подій у виправних колоніях, серед яких необхідно виокремити наступні із них:

а) групі (масові та багаточисельні за кількістю) відмови засуджених від роботи та прийому їжі (у 13 УВП у цілому в Україні);

б) кількість вилучених у цих осіб наркотичних засобів (як елементів «фонових явищ») збільшилась у 6,9 разів (з 436,9 грамів у 1990 році до 2 кг 964 г – у 1991 році); спиртних напоїв – у 3,4 рази (відповідно, з 117,3 до 398,9 літрів); грошей – на 64,2% [7, с. 2];

в) у виховних колоніях злочинність у розрахунку на 1 тис. засуджених зросла на 58,8% (з 17 до 27 злочинів у порівнянні 1990–1991 рр.), ін. [7, с. 2].

Аналогічні випадки періодично мали місце й у 1992–1998 рр., що свідчить про неналежне реагування на «фонові явища» з боку МВС України у сфері виконання покарань при тому, що у її структурі були створені та функціонували на той час підрозділи по боротьбі

з організованою злочинністю (закон України «Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю»), з незаконним обігом наркотичних речовин (Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними»), а також щодо забезпечення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі [10], які мали б з оперативними підрозділами органів та УВП (ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») здійснювати системні та комплексні заходи щодо нейтралізації, блокування, усунення тощо негативного впливу «фонових явищ» на пенітенціарну злочинність.

Показовим у цьому сенсі можна назвати 1998 рік (останній період перебування кримінально-виконавчої системи у складі МВС України [9]), впродовж якого було зафіксовано таку «роль» зазначених суспільно шкідливих явищ у СІЗО та виправних колоніях, як:

- 1) рівень злочинності у цих УВП у розрахунку на 1 тис. осіб склав 2,6 випадки;
- 2) в охороняємих зонах зазначених установ було вилучено 1139,7 літрів спиртних напоїв; 58 тис. 853 гривні; 17 тис. 869 доларів США; 12 кг 031 г наркотичних речовин; т. ін.;
- 3) з 1991 по 1998 рр. у низці УВП дерев'яні огорожі охорони не були замінені на бетонні, а інші інженерно-технічні засоби охорони і нагляду (ІТЗО) потребували негайного ремонту та заміни;

4) персонал тільки служб нагляду і безпеки УВП допустив 1285 порушень службової дисципліни, у тому числі – 217 випадків недозволених зв'язків із засудженими та 16 – пов'язаних з порушенням кримінальних справ;

5) у звітному періоді 10 осіб з числа персоналу колоній були об'єктами фізичного нападу з боку засуджених, 4 з яких отримали при цьому тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості [11, с. 20–24];

6) у 1998 році закінчилась публікація у відкритих джерелах інформаційних бюлетенів з питань оперативно-службової діяльності органів і УВП [11].

Таким чином, у першому періоді функціонування органів і УВП у системі МВС України (1991–1998 рр.) основні негативні тенденції, що були пов'язані з впливом «фонових явищ» на пенітенціарну злочинність, знайшли своє відображення та відтворились у кількісно-якісних кримінологічно значущих показниках.

2. 1999–2010 рр., коли після повного виведення органів і УВП з підпорядкування МВС України у 1999 році [12], у 2010 році ДДУПВП фактично втратив свою функцію, як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань України [13].

І, навіть при тому, що у 2003 році був прийнятий новий КВК та Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та низка державних програм щодо реформування органів і УВП [14], суттєвим чином запобіжна діяльність з питань ліквідації, нейтралізації, блокування тощо детермінант злочинності, пов'язаних з впливом на неї «фонових явищ» не знизилась. Так, у 1999 році (першому звітному періоді після набуття «самостійності» ДДУПВП у системі органів державної виконавчої влади) були зареєстровані наступні прояви «фонових явищ» у місцях позбавлення волі:

- а) персоналом ДКВС України було вчинено 14 злочинів;
- б) протягом звітного періоду в колоніях було вчинено злочинів з участю засуджених на 5,93% більше, ніж у 1998 році;
- в) у місцях позбавлення волі було вилучено 60 тис. грн.; 9 тис. 235 доларів США; 738,4 літри спиртних напоїв; 8 кг 244 грами наркотичних речовин; т. ін. [14, с. 11, 19].

Як встановлено в ході даного дослідження за вказаний історичний період суттєвих змін, що стосувалися б зменшення впливу на формування та реалізацію протиправної поведінки у процесі виконання – відбування покарань засудженими до позбавлення волі, не відбулось. Так, у 2010 році (останньому звітному періоді самостійного функціонування ДДУПВП, як центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань [13]), мали місце наступні результати детермінації «фоновими явищами» пенітенціарної злочинності:

а) рівень даного виду злочинності у розрахунку на 1 тис. осіб склав 2,75 випадки (у 1998 році (початку управління органами і УВП з боку ДДУПВП) – 2,6 випадки [11]);

б) в охороняємих зонах було вилучено 37 тис. 192 грн. (у 1998 р. – більше 58 тис.); 10,05 літрів спиртних напоїв (у 1998 р. – майже 399 літрів); наркотичних засобів – 682 грами (у 1998 р. – 2694 грами); т. ін.;

в) у структурі пенітенціарної злочинності, як і в попередні роки, більше 33% склали злочини, що пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, та майже 40% – за злочини, які стосуються злісної непокори адміністрації УВП (ст. 391 КК); ін. [15, с. 3–7].

Отже, і в II період «фонові явища» у сфері виконання покарань України й надалі продовжували набувати свого розвитку та впливати на кримінологічно значущі показники пенітенціарної злочинності (стан, рівень, структура, динаміка, т. ін.) [16, с. 65–78].

3. 2011–2012 рр., коли у сфері виконання покарань України створилось своєрідне «двовладдя» з питань діяльності органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у зазначеній галузі суспільних відносин, а саме – з одного боку, згідно відповідного Положення це здійснювала Державна пенітенціарна служба (ДПтС) України [17], а з іншого, Міністерство юстиції України [13], що, звичайно, не могло не позначитись на ефективності запобігання та протидії впливу «фонових явищ» на пенітенціарну злочинність, у зв'язку з чим основні кримінологічно значущі показники з означених питань значно погіршились [18, с. 5–9].

У 2012 році на законодавчому рівні Міністерство юстиції України стало центральним органом виконавчої влади у зазначеній галузі суспільної діяльності [19], хоча паралельно (на підставі Положення [17]) виконання цих повноважень здійснювало й ДПтС України, що теж знижувало ефективність запобіжної діяльності, спрямованої на нейтралізацію негативного впливу «фонових явищ» на пенітенціарну злочинність [18].

4. 2013–2016 рр. – період остаточного оформлення Міністерства юстиції України як центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері кримінальних покарань і пробації [20]. При цьому слід зазначити, що така «управлінська» модифікація майже нічого не змінила, позаяк у 2016 році вплив «фонових явищ» у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України та на формування пенітенціарної злочинності мав наступний вигляд:

а) рівень злочинності засуджених на 1 тис. осіб склав 4,9 випадки (при 3,9 – у 1991 році та 2,75 – у 2010 році);

б) в охороняємих зонах УВП було вилучено майже 10 тис. грн.; 55 літрів спиртних напоїв; 164 грами наркотичних засобів;

в) у більше 10% СІЗО і УВП фактичне управління здійснювала не адміністрація цих установ, а злочинні авторитети (ч. 4 ст. 255 КК);

г) кількість кримінальних правопорушень, вчинених персоналом ДКВС України перевершила більше 100 випадків (у 1991 р. – 19; у 2010 р. – 54 [21]);

г) інші кримінологічно значущі показники.

Таким чином, слід констатувати, що і в даному досліджуваному періоді вплив «фонових явищ» на пенітенціарну злочинність не зменшився.

5. 2017 рік – по теперішній час.

Цей період характеризується активними реформами, що стосуються процесу виконання покарань, до яких слід віднести:

а) ліквідацію територіальних органів управління ДПтС України та утворення у зв'язку з цим територіальних органів Міністерства юстиції України [22], а також відміна відповідного Положення про ДПтС України [23];

б) Концепцію реформування цієї системи 2017 року [4];

в) Стратегія реформування пенітенціарної системи України [5]; ін.

При цьому варто зазначити, що у ході спеціальних наукових пошуків, предметом яких була пенітенціарна злочинність [24] та кримінальні правопорушення, які в процесі виконання – відбування покарань вчиняються персоналом ДКВС України [25], встановлено, що

практично незмінними залишилися кримінологічно значущі показники негативного впливу на «фонові явища» у сфері виконання кримінальних покарань і пробації.

Висновок. Таким чином, проведений аналіз та результати періодизації, що пов'язані з детермінацією «фоновими явищами» вчинення кримінальних правопорушень у галузі кримінально-виконавчої діяльності, з одного боку, свідчать про вкрай низький рівень запобіжної діяльності, яка стосується їх впливу на формування і реалізацію злочинної поведінки відповідних суб'єктів, а з іншого боку, обумовлює необхідність активізації комплексних зусиль на всіх рівнях, включаючи й науковий, що спрямовані на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінаційного комплексу причин і умов з означеної проблематики.

Список використаних джерел:

1. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році. Інформ. бюл. Київ: Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.
2. Фіалко М. І. Фонові явища та детермінанти злочинності: співвідношення та взаємозалежність термінів. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія*: зб. тез. доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 квітня 2018 року). Харків: ХНУВС, 2018. С. 103-104.
3. Кримінологія: підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джужи. Київ: «Освіта України», 2020. 611 с.
4. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 6543-р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.
5. Про Схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.
6. Основи методології наукових досліджень: навч. посіб. для студ. і курсантів / за ред. П. С. Прибутька. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 156 с.
7. Деякі показники діяльності установ кримінально-виконавчої системи МВС України у 1991 році: інформ. бюлетень. Київ: ГУВП МВС України, 1992. 28 с.
8. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 288 с.
9. Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань: Указ Президента України від 22.04.1998 № 344/98. *Урядовий кур'єр*. № 82-83. С. 3.
10. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 № 264-ВР. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.
11. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1998 році: Інформ. бюл. Київ: ДДУПВП, 199. № 4. 83 с.
12. Про виведення Державного департаменту України з питань виконання покарань з підпорядкування МВС України: Указ Президента України від 12.03.1999. *Офіційний вісник України*. 1999. № 11. Ст. 415.
13. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 94. Ст. 3334.
14. Оперативно-службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1999 році: Інформ. бюл. Київ: ДДУПВП, 2000. № 4. 84 с.
15. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 році: : Інформ. бюл. Київ: ДПтС України, 2011. 48 с.
16. Кримінологія: підручник / за заг. ред. Б. М. Головкина. Харків: Право, 2020. 384 с.
17. Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України: Указ Президента України від 06.04.2011 № 394/2011. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.
18. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2013 році: : Інформ. бюл. Київ: ДПтС України, 2014. 56 с.

19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства юстиції України, Міністерства культури України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, а також Державного космічного агентства України: Закон України від 16.10.2012 № 5461-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 № 1492-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

21. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній: монографія / за заг. ред. д.ю.н., проф. В. В. Коваленка. Київ: Атіка-Н, 2011. 367 с.

22. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18.05.2016. № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

23. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2017 № 294. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

24. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

25. Кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія. Вид. 3-є, доповн. і випр. / за заг. ред. д.ю.н., проф., заслуженого юриста України В. В. Топчія. Луцьк: Вид-во «Терен», 2023. 418 с.

ТКАЧЕНКО А. О.,

членкиня Асоціації правників України,
викладач кафедри права
(Дніпровський гуманітарний
університет)

ТКАЧЕНКО П. І.,

аспірант кафедри кримінально-правових
дисциплін
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ Міністерства
внутрішніх справ України)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.50>

ЗЛОЧИННІСТЬ МОЛОДІЖНИХ ФУТБОЛЬНИХ УГРУПОВАНЬ: КРИМІНОЛОГІЧНІ НАРИСИ

Футбольні матчі в усьому світі нерідко супроводжуються інцидентами, пов'язаними з протиправною поведінкою окремих груп вболівальників. Об'єктами таких дій можуть ставати не лише глядачі, а й футбольні клуби, команди, окремі гравці, судді та тренери. Внаслідок цього відбуваються масові заворушення, групові порушення громадського порядку, акти вандалізму та інші протиправні дії, які здійснюють футбольні хулігани. Подібні прояви агресії нерідко виходять за межі простого порушення дисципліни та набувають злочинні форми, спрямовані проти громадського порядку та безпеки. Такі діяння можуть завдавати значної матеріальної шкоди, створювати небезпеку для життя та здоров'я людей, а також сприяти загальному зростанню рівня злочинності серед молоді, у тому числі серед неповнолітніх.

Окрему загрозу становить те, що акти футбольного хуліганства часто відзначаються організованістю та високим рівнем згуртованості учасників. Деякі групи футбольних фанатів мають ієрархічну структуру, чітку систему взаємодії та спільні правила поведінки, що робить їх схожими на організовані злочинні угруповання. Такі групи можуть використовувати футбольні матчі як привід для прояву агресії, а в деяких випадках навіть для досягнення певних злочинних цілей.

Зростання рівня протиправної активності футбольних хуліганів суттєво впливає на стан правопорядку, сприяє поширенню почуття страху серед населення та може створювати реальні загрози громадській безпеці. Крім того, неконтрольовані масові заворушення, що виникають під час та після футбольних матчів, стають серйозним викликом для правоохоронного блоку, оскільки їхнє припинення вимагає залучення значних ресурсів та координації дій.

Важливим аспектом проблеми є недостатня ефективність існуючих методів боротьби з проявами футбольного хуліганства. Попри численні заходи з боку правоохоронних органів, наявність законодавчих норм та встановлених правил поведінки під час спортивних заходів, не завжди вдається запобігти вказаному виду протиправної діяльності. Це свідчить про необхідність більш детального вивчення цього явища із використанням сучасних надбань кримінологічної науки.

Загалом, зростаюча активність футбольних хуліганів вимагає комплексного підходу з боку держави, правоохоронних органів та громадськості. Необхідно

не лише вдосконалювати правові механізми покарання за подібні злочини, а й працювати над профілактикою та запобіганням їхньому виникненню. Водночас, з метою виокремлення ефективних заходів запобігання злочинам, що вчиняються представниками молодіжних футбольних угруповань варто дослідити дану проблему із використанням сучасного кримінологічного інструментарію.

Ключові слова: молодіжні футбольні угруповання, футбольне хуліганство, масові заворушення, громадська безпека, кримінологічна характеристика.

Tkachenko A. O., Tkachenko P. I. Criminality of youth football gangs: criminological essays

Football matches around the world are often accompanied by incidents related to the illegal behavior of certain groups of fans. Not only spectators, but also football clubs, teams, individual players, referees and coaches can become the objects of such actions. As a result, mass riots, group violations of public order, acts of vandalism and other illegal actions committed by football hooligans occur. Such manifestations of aggression often go beyond simple violations of discipline and take on criminal forms directed against public order and security. Such actions can cause significant material damage, create a danger to the life and health of people, and also contribute to the general increase in the level of crime among young people, including minors.

A separate threat is that acts of football hooliganism are often characterized by organization and a high level of cohesion of the participants. Some groups of football fans have a hierarchical structure, a clear system of interaction and common rules of conduct, which makes them similar to organized criminal groups. Such groups can use football matches as a pretext for aggression, and in some cases even to achieve certain criminal goals.

The increase in the level of illegal activity of football hooligans significantly affects the state of law and order, contributes to the spread of a sense of fear among the population and can create real threats to public safety. In addition, uncontrolled mass riots that occur during and after football matches are becoming a serious challenge for the law enforcement bloc, since their cessation requires the involvement of significant resources and coordination of actions.

An important aspect of the problem is the insufficient effectiveness of existing methods of combating football hooliganism. Despite numerous measures taken by law enforcement agencies, the presence of legislative norms and established rules of conduct during sporting events, it is not always possible to prevent acts of aggression and violence. This indicates the need for a more detailed study of this phenomenon using modern criminological science.

In general, the growing activity of football hooligans requires a comprehensive approach from the state, law enforcement agencies and the public. It is necessary not only to improve the legal mechanisms for punishing such crimes, but also to work on prevention and prevention of their occurrence. At the same time, in order to identify effective measures to prevent crimes committed by representatives of youth football groups, it is worth investigating this problem using criminological tools.

Key words: youth football groups, football hooliganism, mass riots, public safety, criminological characteristics.

Вступ. На початку XXI століття спостерігається активізація молодіжних рухів. Соціально-економічні та політичні зміни в країні, а також інтеграція в глобальну спільноту спричинили трансформацію усталених моральних цінностей, норм і традицій. Безперервні суспільні зміни, поряд із недостатньою увагою державних органів до організації дозвілля, зайнятості та відпочинку молоді, сприяли зростанню радикальних течій. Це, у свою чергу,

почало знаходити свій вияв у протиправній діяльності неформальних угруповань, зокрема в сфері спортивного фанатизму. Пік радикальних футбольних угруповань припадає на 2015 рік, де на профілактичному обліку перебуває понад 900 активних учасників таких угруповань, які неодноразово вчиняли правопорушення. Відзначається тенденція до зростання масштабів протиправної діяльності футбольних фанатів, їх об'єднання в неформальні групи кримінального характеру, а також формування специфічної кримінальної субкультури, що стає одним із ключових криміногенних чинників злочинності [10, с. 1].

Нині, ситуація на загальнодержавному рівні перебуває в межах норми, однак, варто враховувати запроваджений правовий режим – воєнного стану, який в більшості випадків унеможливує проведення широкомасштабних футбольних матчів, а разом з тим й обмежує виїзд представників молодіжних футбольних угруповань за кордон. Однак, з огляду на тенденції минулих років варто підкреслити, що на разі, проблематика потребує своєчасного, комплексного, кримінологічного дослідження з метою систематизації даних для подальшої розробки ефективних заходів протидії та запобігання, а також профілактики злочинності, що вчиняється членами молодіжних футбольних угруповань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню актуальних проблем злочинності, що вчиняється представниками молодіжних футбольних угруповань з точки зору кримінально-правової науки приділили увагу такі видатні, вітчизняні вчені, як М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, Н. В. Верлос, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. В. Кириченко, О. В. Мельковський, Ю. В. Пирожкова, М. М. Рудик, В. В. Сташис, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. І. Шакур, та ін.

Водночас, кримінологічні дослідження, присвячені актуальним проблемам кримінальних правопорушень, що скоєні членами молодіжних футбольних угруповань практично відсутні. Це зумовлює необхідність проведення аналізу кримінологічних аспектів цього явища, дослідження особистості футбольних хуліганів, виявлення факторів, що сприяють їхній протиправній поведінці, що в подальшому може бути використано задля розробки ефективних заходів запобігання таким протиправним, кримінально-карним діям.

Постановка завдання. Метою статті є кримінологічне дослідження злочинності, що вчиняється членами молодіжних футбольних угруповань, визначення наслідків, наведення прикладів, окреслення криміногенних чинників, що продукують вказаний вид злочинності. Дослідження злочинності молодіжних футбольних угруповань як загрози національній та міжнародній безпеці.

Результати дослідження. Футбольна підтримка або «вболівання» за улюблену команду зародилася разом із появою самого футболу. Так само давнім є і явище футбольного фанатизму, яке проявляється як «активне вболівання» або навіть «хуліганство». Уже в середині XIX століття, ще до створення офіційних правил гри, бійки між вболівальниками та футболістами були звичайним явищем. Відсутність чітких норм поведінки на полі часто ставала причиною конфліктів під час гри. Після того як футбол відокремився від регбі, усі грубі прийоми залишилися в останньому.

До 2022 року в Україні простежувались певні ознаки збільшення інтенсивності протиправних дій вчинених учасниками молодіжних футбольних угруповань. Такі угруповання набули характеру організованості, поєднувалися кримінальною спрямованістю, набутими антисоціальними установками, створюючи особливе різноманіття кримінальної субкультури, що посідає провідне місце в детермінації. Збільшення молодіжних футбольних угруповань відбувалось за рахунок напливу неповнолітніх учасників, яких поєднували вище окреслені криміногенні чинники та кримінальна мотивація.

Щодо кримінологічної складової, варто зауважити, що до найпоширеніших проявів протиправної поведінки футбольних фанатів належать жорстокі напади на вболівальників команди-суперника, хуліганські дії на стадіонах, а також групові акти вандалізму після завершення матчів. Водночас, на відміну від учасників кримінальних угруповань, поведінка спортивних фанатів має іншу психологічну основу. Спочатку вона обумовлена потребою виразити емоції, викликані захопленням від спортивного видовища. Проте згодом фанатизм

може трансформуватися в агресію та виходити з-під контролю. У таких випадках починають діяти механізми, пов'язані з феноменом психології натовпу. Дослідники стверджують, що в багатьох країнах, певна частка вболівальників відвідує стадіони з метою учинення психологічного тиску на перебіг матчу, провокування конфліктів між групами фанатів протилежних команд або спрямування агресії на правоохоронців, які забезпечують охорону громадського порядку [1, с. 196].

Так, дії представників молодіжних футбольних угруповань часто переходять за межі дозволеного та набувають характер хуліганського загострення, порушуючи кримінально-правові приписи. Протиправні дії фанатів виражаються у вчиненні окремих кримінальних правопорушень, зокрема умисному нанесенні тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, групове порушення громадського порядку, масові заворушення, заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, хуліганство, носіння, зберігання, передача вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу, тощо.

Злочини, скоєні футбольними вболівальниками, мають як очевидні, так і приховані наслідки. До очевидних належать демонстративні та зухвалі порушення громадського порядку, акти вандалізму в громадських місцях (зазвичай на стадіонах і прилеглих територіях), значні матеріальні, фізичні та моральні збитки, завдані громадянам, а також інші дії, що викликають обґрунтований страх перед неконтрольованою поведінкою агресивного натовпу. Водночас, приховані наслідки включають прояви організованої єдності, ієрархічної структури, згуртованості та стійкості серед учасників таких злочинів. Це може стати основою для формування організованих злочинних угруповань. Крім того, така рухома маса вболівальників може бути використана в інтересах організованої злочинності але зовсім за іншим напрямком протиправності [1, с. 196; 2, с. 189].

Злочинність молодіжних футбольних угруповань – це різновид організованої, радикально налаштованої, насильницької злочинності неповнолітніх та молоді, яка вчиняється із урахуванням специфічної футбольної мотивації [1, с. 196].

Способи організації футбольного хуліганства характерні для організованих фанатських угруповань, таких як українські «хулз» та «ультрас». Вони активно беруть участь у сутичках як між собою, так і з представниками правоохоронних органів. У процесі підготовки до таких зіткнень можуть виготовляти запальні суміші, використовувати піротехнічні засоби, озброюватися холодною або вогнепальною зброєю, а також створювати спеціальні предмети, призначені для нанесення тілесних ушкоджень [11, с. 436].

Специфічними рисами, які вирізняють злочинність молодіжних футбольних угруповань, як різновиду організованої, радикально налаштованої злочинності від інших є насамперед:

- безпосередній взаємозв'язок злочинів із часом та місцем проведення футбольних матчів;
- безпосередній взаємозв'язок злочинів із видатними датами, які пов'язані із історичним перебігом становлення та розвитку футболу;
- антисоціальні установки, спрямовані на порушення громадського порядку;
- груповий і насильницький характер;
- характерною рисою є умисна форма вини – злочини вчиняються з чітким наміром та усвідомленням суспільно небезпечного характеру діяння, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання.

Варто звернути увагу на той факт, що проведення тою чи іншою футбольною командою та/або клубом матчу «вдома» обумовлює вболівальників, зокрема представників молодіжного футбольного угруповання перебувати на території окремо взятого міста чи області, де так би мовити походять витоки команди. У разі заїзду групи так званих вболівальників команди-суперника, в більшості випадків, мають місце ознаки порушення громадського порядку, вчинення насильницьких злочинів, хуліганський дій, тощо. При цьому, варто підкреслити, що не завжди ініціаторами масових заворушень є місцеві представники

молодіжного футбольного угруповання. Ініціаторами можуть стати «гості», які за попередньою змовою, заздалегідь спланували злочинні дії.

Організація футбольного матчу на території інших обласних центрів України де збираються різні за регіональним походженням молодіжні футбольні угруповання, провокуючи сутички, влаштовуючи криваві бійки, скоюючи злочини проти життя та здоров'я особи, проти громадського порядку та моральності, створюють загрозу національній безпеці.

Серед прикладів злочинності молодіжних футбольних угруповань можливо навести наступні, а саме 11 грудня 2014 року у Києві, на розі вулиць Хрещатик і Прорізна сталася масова бійка футбольних фанатів Дніпропетровського футбольного клубу «Дніпра» і французького «Сент-Етьєна». За даними правоохоронців на місці події знайшли гільзи від травматичної зброї, а також повідомлено про постраждалих із ножовими пораненнями [5].

20 серпня 2015 року у Києві за день до матчу кваліфікаційного раунду Ліги Європи між луганською «Зорею» і польською «Легією» сталася бійка між українськими фанатами київського «Динамо» та польськими футбольними фанатами. З обох сторін у бійці брало участь приблизно по 50 чоловік. За даними слідства в результаті сутички присутні постраждали із ножовими пораненнями [6].

6 листопада 2019 року пізно ввечері у центрі Львова на Галицькій площі сталася масова бійка футбольних фанатів, у результаті чого травмовано двох поліцейських. За даними правоохоронців в бійці брали участь близько 100 осіб – футбольних фанатів з України, Франції та Німеччини. У відділ поліції було доставлено 12 осіб, з яких четверо львів'ян віком від 20–22 років, усі інші особи – іноземці [7].

9 травня 2018 року, перед фінальним матчем Кубка України Динамо – Шахтар під час спільного маршу українських фанатів, серед яких були як мінімум вболівальники Динамо, Шахтаря та Дніпра, відбулася їхня бійка зі співробітниками поліції. Марш був присвячений протесту вболівальників проти паспортного контролю на стадіонах. За інформацією із відкритих джерел, бійка сталася через те, що на підході до Дніпро-Арени один із правоохоронців намагався затримати учасника маршу, а саме одного з лідерів фан-руху Динамо, за використання піротехніки. Фанати спробували відбити одного зі своїх, після чого почалися масові зіткнення. За інформацією засобів масової інформації, у ході зіткнень фанати використовували підручні засоби, а також петарди, димові шашки та навіть коктейлі Молотова. Серед правоохоронців є постраждалі, одному із поліцейських за бронежилет закинули невідомий піротехнічний засіб. Правоохоронець отримав опіки передпліччя та шиї, через що порушено кримінальне провадження [12].

Водночас, український футбол не обмежується проведенням матчів на теренах Батьківщини, а має місце й серед учасників міжнародних футбольних змагань, турнірів де разом із улюбленою командою виїжджають й фанати, зокрема такі, що мають приналежність до молодіжного футбольного угруповання. З огляду на вищенаведені результати кримінологічних досліджень, маючи на меті створення безладу, провокування сутичок, учинення психологічного тиску на перебіг матчу, провокування конфліктів між групами фанатів протилежних, іноземних команд, тощо. Варто зауважити, що поширення протиправних дій, що вчиняються представниками молодіжних футбольних угруповань за межами країни становить загрозу міжнародній безпеці.

Саме так, 12 червня 2016 року напередодні матчу Євро-2016 в центрі французького міста Лілля група агресивних німецьких вболівальників у кількості близько 25 осіб здійснила напад на українських футбольних вболівальників [8].

На цьому сутички між футбольними хуліганами не зупинилися та вже 21 червня 2016 року у Марселі відбулась масована сутичка між вболівальниками збірних Польщі та України напередодні матчу команд на Євро-2016 [9].

Кримінологічна характеристика молодіжних футбольних угруповань побудована на результатах попередніх наукових досліджень, соціологічних опитувань, вивчення матеріалів кримінальних справ минулих років. Так, членами радикально налаштованих молодіжних футбольних угруповань переважно є особи чоловічої статі, віком від 18 до 25 років, із

середнім або середньо-спеціальним освітнім рівнем, в більшості випадків студенти технікумів та коледжів. Однак, варто зауважити, що серед учасників молодіжних футбольних угруповань також присутні особи, вікова категорія яких коливається від 16 до 20 років, звичайно в більшості переважають молодики, однак подекуди фіксується присутність осіб жіночої статі, які активно приймають участь в радикально налаштованому угрупованні.

Щодо детермінації злочинності молодіжних футбольних угруповань. Так, результати раніше проведених кримінологічних та соціологічних досліджень дають можливість стверджувати, що відверта ворожнеча та протистояння правоохоронцям є бодай ключовою причиною вчинення представниками вищевказаного угруповання кримінальних правопорушень. Також, варто звернути увагу на заздалегідь обдуманий умисел вчинення футбольними хуліганами масових заворушень, кривавих бійок, сутичок та інших кримінально-караних діянь. Основною кваліфікуючою ознакою заздалегідь обдуманого умислу є те, що умисел вчинити злочин і конкретна його реалізація відокремлені певним проміжком часу, протягом якого суб'єкт кримінального правопорушення обмірковує план вчинення злочину, спосіб і засоби його скоєння, місце, час, обстановку, тощо [3, с. 57].

Наприклад, один із учасників відволікатиме увагу стюардів та правоохоронців, які забезпечують охорону громадського порядку під час проведення матчу, а інший буде кидати запальні, піротехнічні засоби на футбольне поле, що здебільшого користується популярністю серед представників українських футбольних вболівальників. В даному, конкретному випадку має місце чітка розробка плану злочину, підбір учасників та розподіл між ними ролей. Що також може кваліфікуватись, як заздалегідь обдуманий умисел. Крім того, членами молодіжних футбольних угруповань можуть здійснюватися інші заходи щодо підготовки до вчинення протиправних дій під час проведення футбольного матчу. Зокрема, представник окремо взятого молодіжного футбольного угруповання, із заздалегідь обдуманим умислом, здійснює придбання білету поближче до гостьових трибун з метою вчинення хуліганських дій та провокування масових заворушень під час матчу. При цьому, не виключенням є той факт, що вказаний «вболівальник» виконує заздалегідь визначену організатором та/або організаторами йому роль під час попереднього планування протиправної діяльності.

Саме так, окрема частка членів молодіжних футбольних угруповань, які мають радикальне налаштування та тверді антисоціальні установки заздалегідь планують масові заворушення під час та після футбольних матчів, а також провокують інших учасників цього ж угруповання до вчинення протиправних дій. Такі криміногенні чинники продукують формування негативних психологічних установок особистості, при цьому створюючи так би мовити загальний фон поширення злочинності неповнолітніх [4, с. 74].

Висновки. Отже, зважаючи на вищевикладене можливо стверджувати, що злочинність молодіжних футбольних угруповань – це певний різновид організованої, радикально налаштованої, насильницької злочинності неповнолітніх та молоді, яка вчиняється із урахуванням специфічної футбольної мотивації. З огляду на вищенаведені приклади злочинних, хуліганських дій представників молодіжних футбольних угруповань як на території України так і за її межами можливо стверджувати, що протиправна діяльність членів таких угруповань створює загрозу національній та міжнародній безпеці.

Кримінологічна характеристика злочинності, що вчиняється членами молодіжних футбольних угруповань становить підґрунтя для подальших наукових досліджень з метою виокремлення причин та умов, що продукують злочинність, а також розроблення заходів профілактики і запобігання.

Список використаних джерел:

1. Гусак Т.П. Кримінологічна характеристика злочинів, скоєних футбольними вболівальниками, та їх попередження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. – 2014. – № 25. С. 195–198.
2. Рудик М.М. Запобігання злочинам, що вчиняються молодіжними футбольними угрупованнями в Україні: монографія. Київ, 2019. 288 с.

3. Ткаченко, П. Кримінально-правова характеристика заздалегідь обдуманого умислу самовільного залишення військової частини або місця служби. *Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ»*, (December 9, 2022; Cambridge, UK), 56–58.

4. Олійничук Р.П. Кримінально-правова характеристика групового порушення громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Олійничук Роман Петрович ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011. – 251 с.

5. У Києві сталася масова бійка футбольних фанатів. Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/u-kyievi-stalasia-masova-bijka-futbolnykh-fanativ>. (Дата звернення: 30.01.2025 року).

6. У Києві між фанатами «Дніпра» і «Сент-Етьєна» сталася жорстока масова бійка. ТСН.ua. URL: <https://tsn.ua/prosport/u-kiyevi-mizh-fanatami-dnipra-i-sent-etyena-stalasya-zhorstoka-masova-biyka-396978.html>. (Дата звернення: 30.01.2025 року).

7. У центрі Львова сталася масова бійка футбольних фанатів, постраждало двоє поліцейських (відео). LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2019/11/07/441601_tsentre_lvova_proizoshla_massovaya.html. (Дата звернення: 30.01.2025 року).

8. Німецькі фанати напали на українських вболівальників у Франції. Футбол 24. URL: <https://football24.ua/n321587>. (Дата звернення: 01.02.2025 року).

9. З'явилося нове шокуєче відео бійки між польськими й українськими фанатами. Футбол 24. URL: <https://football24.ua/n323262>. (Дата звернення: 01.02.2025 року).

10. Рудик М.М. Запобігання злочинам, що вчиняються молодіжними футбольними угрупованнями в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Микола Миколайович Рудик ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – 18 с.

11. Верлос Н.В., Пирожкова Ю.В., Мельковський О.В. Способи вчинення хуліганства футбольними вболівальниками як елемент криміналістичної характеристики злочину. *Юридичний науковий електронний журнал*. – 2023. – № 1. С. 434–437.

12. Динамо – Шахтар: стали відомі причина та подробиці бійки фанатів із поліцією. Футбол 24. URL: <https://football24.ua/n461007>. (Дата звернення: 01.02.2025 року).

ХИЛЬЧЕНКО (МАКАРЕНКО) А. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.24.001.11

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.51>

ЩОДО ДЕЯКИХ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Стаття присвячена вивченню основних принципів у кримінальному правозастосуванні. Досліджується зміст цих принципів, їхня конкретизація, співвідношення та прояв щодо інституту призначення покарання. Виділені такі основні принципи призначення покарання: законності, справедливості, пропорційності та індивідуалізації. Аналізується взаємозв'язок принципу пропорційності з принципом індивідуалізації та справедливості у призначенні покарання. Виділяється статична та динамічна компонента кожного із названих принципів. Доведено, що принципи призначення покарання спрацьовують не самі по собі, а лише у тісному взаємозв'язку одне з одним. При цьому, будучи елементами теоретико правової парадигми призначення покарання, чітке дотримання одного з принципів є запорукою виконання всіх інших. Принцип пропорційності призначення кримінально-правової міри необхідно віднести до самостійного принципу кримінального правозастосування. Принцип індивідуалізації покарання забезпечується через врахування критеріїв пропорційного та справедливого покарання. Справедливе покарання базується на врахуванні принципу гуманізму у пенологічній практиці. Зміст принципу пропорційності на правозастосовному рівні кримінального права розкривається через врахування таких вимог: необхідності покарання, його достатності, мети покарання чи іншого заходу кримінально-правового впливу. Зміст принципу справедливості складається з двох компонентів: 1) призначення покарання, відповідного тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особи діяча (пропорційність у покаранні); 2) гуманне ставлення до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (принцип гуманізму). При визначенні правової природи індивідуалізації покарання необхідно керуватися плюралістичним методом та розуміти, що індивідуалізація є багатоаспектним явищем.

Ключові слова: призначення покарання, пропорційність покарання, справедливість покарання, індивідуалізація покарання, принципи кримінального права.

Khylchenko (Makarenko) A. S. Some basic principles of sentencing

The article is devoted to the study of the basic principles in criminal law sentencing process. The author investigates the content of these principles, their specification, correlation and application to specific institution of sentencing. The following basic principles of punishment are defined: legality, justice, proportionality and individualization. It is analyzed the correlation of proportionality with the principle of individualization and justice of punishment. The static and dynamic component of each of the principles is highlighted in the article. It is proved that the principles of sentencing do not work on their own, but only in close relationship with each other. At the same time, being elements of the theoretical model of sentencing, strict adherence to one of the principles is the key to the fulfillment of all others. It has been proved that the principle of proportionality of the criminal law measures should be

attributed to an independent principle of the enforcement of criminal law. The principle of individualization of punishment is ensured by taking into account the criteria of proportional and fair punishment. Fair punishment is based on consideration of the principle of humanism in penological practice. The content of the principle of proportionality at the law enforcement level of criminal law is revealed by taking into account the following requirements: the necessity of punishment, its sufficiency, the aim of punishment or other criminal law measures. The content of the principle of justice consists of two components: 1) the imposition of punishment corresponding to the severity of the criminal offense and the guilty person (proportionality in punishment); 2) humane attitude to the person who committed a criminal offense (the principle of humanism). It is necessary to be guided by a pluralistic method in determining the legal nature of the individualization of punishment. Obviously to understand that individualization is a multidimensional phenomenon.

Key words: *sentencing process, proportionality of punishment, justice of punishment, individualization of punishment, principles of criminal law.*

Вступ. Сучасні реалії воєнних викликів зумовлюють необхідність переосмислення принципів кримінального правозастосування. Їхня проблематика, виділення таких принципів, конкретизація змісту, співвідношення із суміжними категоріями (правила/критерії/вказівки щодо призначення покарання, методи кримінально-правової політики) є однією із дискусійних тем у доктрині кримінального права. Принципи призначення покарання – це основні керівні ідеї, які визначають усю діяльність суду із застосування покарання. Можливо саме таке розуміння даних принципів дає змогу точно визначити їхнє коло, зміст та співвідношення між собою.

Постановка завдання. Для досягнення законодавчо визначеної мети покарання/інших заходів кримінально-правового впливу, підвищення ефективності протидії кримінальним правопорушенням у суддівській діяльності є необхідним точне дотримання конкретних принципів. Звідси визначення системи принципів призначення покарання, розкриття їхнього актуального змісту, з'ясування ступеня їхнього впливу на формування внутрішнього переконання як важливого прояву правосвідомості суддів і як основи для прийняття того чи іншого рішення є завжди необхідним. Метою цього дослідження є сформування нового бачення змісту принципів індивідуалізації та справедливості призначення покарання, освітлення їхнього співвідношення з принципом пропорційності. У рамках цієї статті не розглядається система всіх принципів (загально-правових та спеціально-правових), які пронизують «пеналізаційне право».

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Кажучи про принципи призначення покарання, на нашу думку, необхідно вести мову про принцип законності, справедливості, пропорційності та індивідуалізації покарання. Це ті основні принципи, які є керівними ідеями у суддівській діяльності та які зумовлюють зміст правил призначення покарання, побудову системи покарань та формування кримінально-правових санкцій. Хоча Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не містить прямої вказівки на застосування конкретних принципів, не розкриває їхнього змісту, але робити про них висновки є можливим, виходячи із тлумачення загальних засад та інших правил призначення покарання. Цьому й слугує традиційно активна наукова розробка, а також безпосередня апробація судовою практикою.

Кримінально-правовий аналіз покарання та його призначення дає змогу розробки теоретико-методологічних засад застосування покарання. Такі засади (основи) повинні стати парадигмою призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу. Видається, структурними елементами такої парадигми у першу чергу є принципи та критерії призначення покарання. Критерії призначення покарання вимагають значної доктринальної розробки та практичної апробації. Вони не є самими нормативними правилами призначення

покарання, а є конкретною «розшифровкою» змісту таких правил. Принципи призначення покарання – це динамічне явище, тому освітлення актуального бачення змісту того або іншого принципу є раціональним та значимим для практики кримінального правозастосування.

Усталеним стало визначення індивідуалізації покарання як конкретизації судом виду і розміру міри державного примусу, який призначається особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, в залежності від особливостей даного правопорушення і його суб'єкту. А зміст цього принципу зводиться до врахування вимог, закріплених у п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України. Але принцип індивідуалізації покарання закріплений у ряді норм КК. Так, індивідуалізацію покарання передбачають норми про відповідальність і покарання співучасників у вчиненні кримінального правопорушення (ст. ст. 29, 30 КК, ч. 5 ст. 68 КК). Для індивідуалізації важливим являється з'ясування питання про стадію вчинення кримінального правопорушення (ст. ст. 16, 68 КК). Інститут обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (ст. 66 та 67 КК), також являються засобом індивідуалізації покарання. Велике значення для індивідуалізації покарання має конструкція санкцій норм Особливої частини КК як альтернативних та відносно – визначених.

З'ясування принципу індивідуалізації покарання прямо ув'язане з існуванням суддівського розсуду у праві. Нами у кандидатському дослідженні [1] було розроблене поняття суддівського розсуду, його підстав та причин існування. При цьому, неодноразово ці висновки були прийняті судовою практикою та наведені у відповідних рішеннях [2].

Індивідуалізація покарання – це принцип інституту призначення покарання, відповідно до якого суд, на основі оцінки ряду загальних і спеціальних критеріїв, зазначених у законі, визначає особі, яка вчинила злочин, справедливий міру покарання, спрямовану на досягнення цілей виправлення засудженого і приватної превенції, а також сприяє досягненню інших цілей, поставлених перед покаранням [3, с. 127]. На нашу думку, при визначенні правової природи індивідуалізації покарання необхідно керуватися плюралістичним методом та розуміти, що індивідуалізація є багатоаспектним явищем: це не суто індивідуалістичний підхід до обрання міри покарання, це є метод кримінально-правової політики, на якому базується побудова кримінально-правових санкцій, це керівна ідея, (принцип), що пронизує кримінальний закон та практику його застосування. У методології та методиці визначення покарання це є базисом, на якому формуються конкретні правила (норми) та критерії призначення покарання. Безсумнівно, повне вивчення поняття принципу індивідуалізації покарання є неможливим без розкриття співвідношення з іншими основними принципами призначення покарання, вірніше, без визнання факту їхнього (принципів) тісного взаємозв'язку та взаємовпливу.

Так, принцип індивідуалізації покарання забезпечується через врахування критеріїв пропорційного та справедливого покарання. Справедливе покарання базується на врахуванні принципу гуманізму у пенологічній практиці. Зміст принципу пропорційності на правозастосовному рівні кримінального права розкривається через врахування таких вимог: необхідності покарання, його достатності, мети покарання чи іншого заходу кримінально-правового впливу. З одного боку, взаємна реалізація принципів (законного, пропорційного та справедливого покарання) на етапі індивідуалізації покарання передбачає застосування такої міри кримінально-правового впливу, яке є співрозмірною тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особі діяча, а також з врахуванням системи покарань і конструкції санкцій кримінального закону. А з іншого, ці принципи повинні сприяти досягненню цілей покарання чи цілей іншого заходу кримінально-правового впливу.

Розробники проєкту нового КК України пропонують нормативно закріпити принципи кримінального права, передбачивши наступні: законності, юридичної визначеності, рівності, пропорційності, індивідуальності, гуманізму, однократності застосування кримінально-правових засобів та принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Пропорційність визначається, у тому числі, через позицію, що кримінально-правові засоби встановлюються відповідно до ступеня тяжкості кримінального правопорушення та застосовуються з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення й особи винного [4]. Звідси принципи пропорційності та індивідуалізації покарання ототожнюються.

Ми не отожднюємо принцип пропорційності та індивідуалізації покарання. Вони тісно взаємопов'язані, але їхній зміст не зовсім ідентичний. Принцип пропорційності є вихідним від принципу індивідуалізації. Детальний зміст принципу пропорційності та його співвідношення з принципом індивідуалізації покарання нами наведено у попередніх статтях [5]. Додаємо тільки, що ці два принципи у методології призначення покарання реалізуються за допомогою різних інструментів. Підтвердження самостійності цих принципів проявляється і в судовій практиці [6]. Зменшення цінності індивідуалізації покарання саме як принципу є необґрунтованим та дисонує з результатами багаторічної судової практики, у тому числі і Європейського суду з прав людини [до прикладу, справа «Murtagh v. the Netherlands» 26.04.2016].

Як нами було зазначено, необхідним є вивчення принципу індивідуалізації призначення покарання, як і будь-якого іншого принципу, не лише у статичному, але і в динамічному аспекті. З метою унормування правозастосовної практики видається доцільним сформування чітких критеріїв врахування принципу індивідуалізації. Такі критерії можуть бути і повинні бути розроблені крізь призму засад (правил) призначення покарання як більш конкретні вказівки/«інструкції» щодо того що потрібно розуміти під конкретним положенням закону. Крім цього, такі критерії, що можуть бути стандартизовані, є доцільним закріпити у самому кримінальному законі. Є вчені, які розуміння критеріїв індивідуалізації покарання зводять до врахування положень, закріплених у п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України [7]. Ми вважаємо, що критеріями індивідуалізації призначення покарання повинні бути конкретніші обставини, багато з яких вироблені казуїстично.

Так, судова практика також напрацювала значну базу, яка дає змогу простежити особливості врахування принципу індивідуалізації покарання в динамічному аспекті. Наприклад, постанова ВС від 30 жовтня 2018 року у справі № 559/1037/16-к, провадження № 51-3612км18 щодо особливостей врахування обставин, що пом'якшують покарання [8], постанова ВС від 20 листопада 2018 року, справа № 234/10174/16-к щодо тривалої неправомірної поведінки потерпілого [9], постанова ВС від 20 червня 2018 року у справі № 566/606/15-к, (провадження № 51-1272зпв18) про визнання як обставини, що обтяжує покарання «настання тяжких наслідків» [10], постанова ККС ВС від 24.01.2024 у справі № 346/1286/23 (провадження № 51-6449км23) щодо вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій [11], постанова ККС ВС від 27.04.2023 у справі № 725/2953/22 щодо вчинення крадіжки в умовах воєнного стану в населеному пункті, в якому фактично не велися активні бойові дії як обставини, яка обтяжує покарання (ст. 67 КК) [12], ККС ВС від 29 січня 2024 року у справі № 183/184/23 – щодо критеріїв караності колабораційної діяльності, яка полягала в обійманні посади, що передбачає впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти у період воєнного стану [13] тощо. Саме динамізм принципу індивідуалізації покарання повинен проявитися у розробці та апробації додаткових критеріїв, що відповідатиме концепту кримінально-правової політики на певний час. Такими, наприклад, нині можуть бути визнані поширеність кримінального правопорушення, його вид та значна суспільна небезпека, зокрема, у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України; врахування судом досудової доповіді служби пробації; позиції потерпілого та у цілому особи потерпілого. Статична компонента індивідуалізації саме як принципу призначення покарання проявляється у врахуванні критеріїв пропорційності покарання (необхідності та достатності). Мета покарання як складова принципу пропорційності, зміст якого нами був розроблений, відноситься до динамічної компоненти.

Хоча КК України не містить прямої вказівки на необхідність призначення саме справедливих покарання, однак такий висновок витікає із кримінально-правового змісту покарання та його мети, загальних засад та спеціальних правил призначення покарання, форм диференціації кримінальної відповідальності та видів індивідуалізації покарання. Як мінімум, відповідно до ч. 2 ст. 65 КК України особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження вчинення нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа

передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень. Як видається, у цьому законодавчому положенні сформульований та конкретизований принцип саме справедливості покарання. Обов'язково, справедливість призначення покарання повинна у визначатися з точки зору врахування інтересів усіх суб'єктів кримінально – правових відносин (особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, держави, потерпілого, третіх осіб) і, таким чином, бути врахованою серед принципів призначення покарання [14; 15]. Ми вважаємо, зміст принципу справедливості складається з двох компонентів: 1) призначення покарання, відповідного тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особі діяча (пропорційність у покаранні); 2) гуманне ставлення до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (принцип гуманізму). Лише таке розуміння принципу справедливості забезпечить мінімізацію абсолютизації пропорційності як відповідності між діянням та відплатою у кримінальному праві. При цьому, як і щодо принципу індивідуалізації, тлумачення принципу справедливості повинно розглядатися через статичну компоненту у частині необхідності та достатності як критеріїв пропорційності у покаранні; та динамічну – через врахування принципу гуманізму. Розуміння та розкриття останнього можливе лише крізь призму мети покарання.

Висновки. При визначенні правової природи індивідуалізації покарання необхідно керуватися плюралістичним методом та розуміти, що індивідуалізація є багатоаспектним явищем. Зміст принципу індивідуалізації, як і принципу справедливості та пропорційності, повинен розглядатися як у статичному, так і динамічному аспектах. Спостерігається тісна взаємодія та взаємовплив основних принципів призначення покарання (індивідуалізації, пропорційності, справедливості, законності). Будучи основними принципами, вони справляють не самі по собі, а лише у тісному взаємозв'язку одне з одним. При цьому, будучи елементами теоретико правової парадигми призначення покарання, чітке дотримання одного з принципів є запорукою виконання всіх інших. Принцип пропорційності призначення кримінально-правової міри необхідно віднести до самостійного принципу кримінального правозастосування. Принцип індивідуалізації покарання забезпечується через врахування критеріїв пропорційного та справедливого покарання. Передумовою призначення справедливої міри кримінально-правового впливу є побудова кримінально-правових санкцій на засадах індивідуалізації. Зміст принципу справедливості складається з двох компонентів: 1) призначення покарання, відповідного тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особі діяча (пропорційність у покаранні); 2) гуманне ставлення до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (принцип гуманізму). Динамізм принципу індивідуалізації покарання повинен проявитися у розробці та апробації додаткових критеріїв, що відповідатиме концепту кримінально-правової політики на певний час. Статична компонента індивідуалізації саме як принципу призначення покарання проявляється у врахуванні критеріїв пропорційного покарання (необхідності та достатності).

Список використаних джерел:

1. Макаренко А. С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. С. Макаренко; кер. роботи В. О. Туляков; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 20 с.
2. Постанова Верховного Суду від 22 березня 2018 року у справі № 207/5011/14-к, провадження № 51-1985 км 18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73001386> (дата звернення: 08.01.2025).
3. Іскендеров Ф. Дуалізм правового визначення ознак індивідуалізації покарання: компаративний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. № 7. 2017. С. 126-129.
4. Текст проекту нового Кримінального кодексу України/Draft of the new Criminal Code of Ukraine. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (дата звернення: 08.01.2025).

5. Хильченко (Макаренко) А.С. Принцип пропорційності при призначенні покарання та звільненні від його відбування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7/2024. с. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/90>
6. Постанова ККС ВС від 08.04.2021, справа № 748/963/20, провадження № 51-134км21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96281953> (дата звернення: 08.01.2025)
7. Бережнюк В. М. Поняття та загальні критерії індивідуалізації покарання при призначенні покарання за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В. М. Бережнюк. Львів, 2021. 225 с.
8. Постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2018 року у справі № 559/1037/16-к, провадження № 51-3612км18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77654034> (дата звернення: 08.01.2025).
9. Постанова ККС ВС від 20 листопада 2018 року у справі № 234/10174/16-к, провадження № 51-1345км18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78044732> (дата звернення: 08.01.2025).
10. Постанова ККС ВС від 20.06.2018 у справі № 566/606/15-к, провадження № 51-1272зпв18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74842734> (дата звернення: 08.01.2025).
11. Постанова ККС ВС від 24.01.2024 у справі № 346/1286/23, провадження № 51-6449км23. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/116607237> (дата звернення: 08.01.2025).
12. Постанова ККС ВС від 27.04.2023 у справі. URL: № 725/2953/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110569387> (дата звернення: 08.01.2025)
13. Постанова ККС ВС від 29 січня 2024 року у справі № 183/184/23. провадження № 51-5942км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705036> (дата звернення: 08.01.2025).
14. Пеналізаційна практика у європейському кримінальному дискурсі: навчальний посібник/ Туляков Вячеслав Олексійович, Іскендеров Фірдовсі Шошан-огли, Хильченко Анастасія Сергіївна. Одеса: Гельветика, 2020. 116 с.
15. Кримінальна політика у сфері покарань = Criminal Policy in the Sphere of Sentencing / Б. М. Головкін, В. О. Туляков, В. М. Бурдін, М. В. Романов, І. З. Сень, А. С. Хильченко (Макаренко); тех. ред. Ю. Д. Батан ; за ред. Б. Головкіна, Г. Шмельцер. Одеса: Гельветика, 2022. 209 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.24889> (дата звернення: 08.01.2025).

ЩИРСЬКА В. С.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології*(Одеський державний університет
внутрішніх справ)***ЯРОШ В. В.,**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології*(Одеський державний університет
внутрішніх справ)*

УДК 343.51/53:343.2/.7(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.52>

ПІДРОБЛЕННЯ ЯК СПОСІБ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню підроблення як способу вчинення кримінального правопорушення, його суб'єктивних та об'єктивних ознак має важливе теоретичне та практичне значення. Зокрема, воно дозволить глибше та повніше з'ясувати окремі аспекти загального вчення про склад кримінального правопорушення, передусім, про об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення. Це є важливим для правозастосовної практики, де виникає багато питань, пов'язаних з кваліфікацією підроблень, вирішення конкуренції кримінально-правових норм, відмежування суміжних кримінальних правопорушень та кримінально протиправних діянь від некримінальних правопорушень. Відсутність науково обґрунтованих рекомендацій щодо кваліфікації кримінального правопорушення, способом вчинення яких є підроблення, призводить до складнощів у правозастосувальній діяльності, а іноді – і до помилок. В даному випадку загальне вчення про спосіб вчинення кримінального правопорушення буде «загальним», підроблення як спосіб вчинення кримінального правопорушення – «особливим», а підроблення як спосіб вчинення конкретного кримінального правопорушення – «одиничним». Викладене свідчить про актуальність та проведення комплексного теоретичного дослідження підроблення як способу вчинення кримінального правопорушення на рівні його родового поняття і визначення на цій основі пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства та рекомендацій щодо застосування положень КК при кваліфікації кримінальних правопорушень, способом вчинення яких є підроблення. Підроблення детермінується певними обставинами об'єктивного та суб'єктивного характеру. Але, якими б не були детермінанти, вони створюють не неминучість, а лише сприятливі умови вчинення підроблення. Вони виступають лише сукупністю обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру, що роблять можливим вчинити кримінальне протиправне діяння у спосіб підроблення.

Ключові слова: спосіб вчинення кримінального правопорушення, суб'єктивних та об'єктивних ознак, обґрунтованих рекомендацій щодо кваліфікації кримінального правопорушення, предмет кримінального правопорушення.

Shchyrskya V. S., Yarosh V. V. Forgery as a method of committing a criminal offense

The article is devoted to the study of forgery as a way of committing a criminal offense, its subjective and objective features have important theoretical and practical significance. In particular, it will allow a deeper and more complete elucidation of certain aspects of the general doctrine on the composition of a criminal offense, first of all, on the objective side of the composition of a criminal offense. This is important for law enforcement practice, where many questions arise related to the qualification of forgeries, the resolution of competing criminal law norms, the demarcation of related criminal offenses and criminally illegal acts from non-criminal offenses. The lack of scientifically based recommendations on the qualification of a criminal offense, the method of committing of which is forgery, leads to difficulties in law enforcement activities, and sometimes to mistakes. In this case, the general doctrine of the method of committing a criminal offense will be "general", forgery as a method of committing a criminal offense will be "special", and forgery as a method of committing a specific criminal offense will be "single". The above testifies to the relevance and conduct of a comprehensive theoretical study of forgery as a method of committing a criminal offense at the level of its generic concept and the definition on this basis of proposals for the improvement of criminal legislation and recommendations for the application of the provisions of the Criminal Code in the qualification of criminal offenses, the method of commission of which is forgery. Counterfeiting is determined by certain circumstances of an objective and subjective nature. But, no matter what the determinants are, they do not create inevitability, but only favorable conditions for committing counterfeiting. They act only as a set of circumstances of an objective and subjective nature, which make it possible to commit a criminal offense in the form of forgery.

Key words: *method of committing a criminal offense, subjective and objective signs, substantiated recommendations regarding the qualification of a criminal offense, subject of a criminal offense.*

Спосіб кримінального правопорушення підлягає встановленню при розслідуванні не тільки підроблення документів та їх використання, але й будь-якого вчиненого кримінального правопорушення, оскільки це стосується об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення і входить до предмету доказування. Саме спосіб кримінального правопорушення має суттєве значення для аналізування кримінально-правової норми, які розміщені у різних розділах Особливої частини Кримінального кодексу України. Дослідження підроблення як способу вчинення кримінального правопорушення, його суб'єктивних та об'єктивних ознак має важливе теоретичне та практичне значення.

Підроблення розглядалось лише як спосіб вчинення конкретних кримінальних правопорушень при дослідженні окремих складів, а також в контексті дослідження способу як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Водночас за межами цих досліджень залишилися розгляд підроблення на рівні родового поняття, визначення його правової сутності, характеристика об'єктивних та суб'єктивних ознак підроблення. Викладене свідчить про актуальність та проведення комплексного теоретичного дослідження підроблення як способу вчинення кримінального правопорушення на рівні його родового поняття і визначення на цій основі пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства та рекомендацій щодо застосування положень КК при кваліфікації кримінальних правопорушень, способом вчинення яких є підроблення.

В даному випадку загальне вчення про спосіб вчинення кримінального правопорушення буде «загальним», підроблення як спосіб вчинення кримінального правопорушення – «особливим», а підроблення як спосіб вчинення конкретного кримінального

правопорушення – «одиничним». Підrobлення являє собою поширений спосіб вчинення суспільно небезпечних діянь, який має свої індивідуальні ознаки, що відрізняють його від інших способів вчинення кримінальних правопорушень. У КК передбачено чимало кримінальних правопорушень, що можуть вчинятися шляхом підrobлення. Підrobлення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів (ст. 223-1); виготовлення, збут та використання підrobлених недержавних цінних паперів (крім державних цінних паперів) (ст. 224); умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції (ст. 227); знищення, підrobка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290); незаконне виготовлення, підrobлення, використання чи збут підrobлених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (ст. 318); підrobлення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підrobлених документів (ст. 358); службове підrobлення (ст. 366); ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409) [1].

Визнання підrobлення «наскрізним» способом тягне за собою певні наслідки. Так, з'ясування обсягу та змісту вказаних способів, їх об'єктивних та суб'єктивних ознак має важливе значення як для правильного застосування кримінального закону (кваліфікації кримінального правопорушення, розмежування суміжних кримінальних правопорушень і т. п.), так і для призначення покарання, адекватного вчиненому [6, с. 27]. У літературі при дослідженні окремих «наскрізних» способів зазначається, що на практиці нерідко зустрічаються ускладнення при застосуванні окремих норм Особливої частини КК, які передбачають даний спосіб як одну з обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення [5, с. 1]. Не є винятком з цього і підrobлення. Варто лише згадати складнощі, які виникають на практиці при кваліфікації підrobлення, в якому підrobлений документ використовується самим підrobлювачем (частини 1, 2 та 3 ст. 358 КК) [1], при розв'язанні конкуренції загальної норми (ст. 358 КК) та спеціальних норм (ст. 220-1 ст. 220-2 КК), коли підrobлення у спеціальних нормах вчиняється повторно або за попередньою змовою групою осіб (кваліфікувати такі дії за ч. 2 ст. 358 КК або за спеціальними нормами) [4, с. 907], при відмежуванні загального підrobлення документів (ст. 358 КК) від підrobлення, вчиненого службовою особою (ст. 366 КК) [8, 12].

Зокрема підrobлення, як самостійних кримінальних правопорушень є неприйнятним. По-перше, це може призвести до ототожнення способу з об'єктивною стороною кримінального правопорушення. Але спосіб вчинення кримінального правопорушення з нею цілком не співпадає. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це сукупність ознак, що характеризують зовнішню сторону кримінального правопорушення і діяння, поряд з наслідками, способами, засобами та іншими ознаками є складовою частиною об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення [9, с. 78-79]. Спосіб же вчинення кримінального правопорушення – це сукупність окремих рис самої дії (бездіяльності), за допомогою якого досягається кримінально протиправних результатів. Спосіб вчинення кримінального правопорушення є основною та важливою характеристикою кримінально протиправного діяння [9].

У диспозиціях статей Особливої частини передбачаються ознаки, які індивідуалізують конкретний склад кримінального правопорушення та відрізняють цей склад від інших складів кримінального правопорушення. У складі кримінального правопорушення, передбаченому у ст. 366 КК, вказівка на такий спосіб вчинення як підrobлення, відрізняє його від складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 КК. Не слід забувати, що склад кримінального правопорушення – це більш широке та розгорнуте поняття, ніж диспозиція статті Особливої частини КК. І, по-друге, визнаючи підrobлення кримінально караним, законодавець має за мету саме захист тих об'єктів кримінально-правової охорони, шкода яким завдається кримінально протиправними посяганнями, способом вчинення яких є підrobлення.

Підrobлення може виступати у якості внутрішнього змісту кримінально протиправної дії, засвідчувати операційну своєрідність виконання дії. Наприклад, дії по постановленню

суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали, постанови (ст. 375 КК) співпадають за змістом зі способом вчинення кримінального правопорушення – підроблення. Така ж сама ситуація спостерігається із підробленням грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199 КК); виготовлення, збут та використання підроблених цінних паперів (крім державних цінних паперів) (ст. 224 КК); підробкою номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК); підробленням документів, печаток, штампів та бланків (ст. 358 КК); службовим підробленням (ст. 366 КК) та ін. Причому, у даних випадках взаємозв'язок способу вчинення кримінального правопорушення та дії настільки тісний, що спосіб за суттю співпадає з дією. Однак, це не означає, що дія тотожна способу, поглинає його, або, навпаки, спосіб виключає дію. Дія є самостійним соціально-правовим явищем, яке завжди характеризується відповідним способом його вчинення. А спосіб завжди зберігає своє функціональне призначення, характеризує дію з точки зору порядку, послідовності прийомів і рухів, які застосовуються при вчиненні кримінального правопорушення, і виступає у якості однієї з найважливішої ознаки, яка утворює зміст дії [6, с. 34].

У деяких складах кримінального правопорушення підроблення виступає у якості дії «допоміжного» характеру, що забезпечує вчинення «основної» дії. Наприклад, підроблення при ухиленні від військової служби (ст. 409 КК). В свою чергу спосіб виступає невід'ємною умовою вчинення основної дії. За таких умов спосіб та основна дія знаходяться в нерозривному зв'язку, і їх сполучення утворює, так би мовити, сукупну дію як ознаку об'єктивної сторони відповідного конкретного складу кримінального правопорушення. Невчинення будь-якої з них свідчить про відсутність складеної дії, а, отже, і об'єктивної сторони відповідного складу кримінального правопорушення. Отже, не може бути вчинене ухилення від військової служби (ч. 1 ст. 409 КК) окрім, як шляхом самокалічення, симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману. По-перше, вона враховує найбільш імовірні та найбільш поширені варіанти певної кримінально протиправної поведінки, і, по-друге, істотно впливає на кваліфікацію. З наведеного вище прикладів, законодавець у диспозиції врахував поширеність ухилення від військової служби саме шляхом підроблення документів, не забувши при цьому переглянути покарання за дане правопорушення у бік посилення. І якщо при ухиленні від військової служби шляхом підроблення документів дії винної особи слід кваліфікувати за ст. 409 КК (сукупність кримінальних правопорушень, передбачених статтями 409 та 358 КК, в такому випадку відсутня), то, наприклад, при ухиленні від сплати податків вчиненого шляхом службового підроблення або підроблення документів, дії винного повинні кваліфікуватися за сукупністю, а саме за ст. 212 та ст. 366 або 358 КК відповідно.

Отже, для правильного зрозуміння сутності конкретного підроблення, а, в кінцевому рахунку, і для правильної кваліфікації, необхідно визначити як спосіб вчинення кримінального правопорушення – підроблення співвідноситься зі кримінально протиправною дією. Виступає він у якості внутрішнього змісту злочинної дії або у якості дії «допоміжного» характеру, що забезпечує вчинення «основної» дії. Підроблення може бути прямо зазначений у диспозиції статті Особливої частини КК (статті 199, 290, 318, 358, 366, 409 КК тощо), або однозначно випливати з їх змісту і бути встановленим шляхом тлумачення тексту закону (ч. 2 ст. 223-1, ст. 176 КК тощо).

При прямому зазначенні у тексті диспозиції статті може окремо вказуватися на караності певного підроблення. Наприклад, «підробка документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків ...» (ч. 1 ст. 200 КК), «... підроблення ... документів, які дають право на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів ...» (ч. 1 ст. 318 КК) тощо. За таких обставин, в нормі йдеться про той випадок, коли підроблення як спосіб вчинення кримінального правопорушення виступає у якості внутрішнього змісту кримінально протиправної дії, засвідчує операційну своєрідність виконання дії. Якщо ж підроблення виступає у якості способу вчинення іншої «основної» дії, у якості дії «допоміжного» характеру, в диспозиції вказівка на підроблення як спосіб вчинення кримінального правопорушення робиться, зокрема, через слово «шляхом». Так,

у ч. 1 ст. 409 КК передбачена відповідальність за ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби «шляхом ... підроблення документів ...».

Пряме зазначення на підроблення як спосіб вчинення кримінального правопорушення робиться за допомогою синонімічних термінів «підлог» (виборчих документів – ч. 2 ст. 158 КК), «підроблення» (документів референдуму – ч. 3 ст. 160 КК), «фальсифікація» (документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність – ст. 220-2 КК), «підробка» (ідентифікаційного номера, номерів двигуна, шасі або кузова – ст. 290 КК).

Можливість вчинення певних кримінальних правопорушень у спосіб підроблення може однозначно впливати зі змісту статті. У деяких нормах Особливої частини загалом не вміщуються вказівки на спосіб дії злочинця або вони даються в загальній формі, але, не дивлячись на це, у багатьох з цих випадків конкретний зміст способу може бути розкритий шляхом теоретичного аналізу відповідного складу [11, с. 62]. Як приклад, можна навести ст. 176 КК, яка передбачає відповідальність за порушення авторського і суміжних прав. Основним нормативно-правовим актом, де знаходять свій опис можливі види порушень авторських і суміжних прав, є Закон України «Про авторське право і суміжні права». Серед зазначених у ньому порушень є і підроблення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав чи особи, яка здійснює таке управління. Отже, такі дії і будуть складати один з можливих шляхів вчинення дій статті 176 КК.

Об'єкт, що охороняється кримінальним законом, може бути заподіяна не будь-якими, а тільки певними діями, характер яких визначається особливостями самого об'єкту. Визначаючи дії, об'єкт тим самим визначає і можливий спосіб вчинення цих дій. Найбільш поширеною точкою зору є визнання суспільних відносин загальним об'єктом усіх кримінальних правопорушень. Дані відносини являють собою цілісну систему, елементами якої є суб'єкти суспільних відносин, предмет суспільних відносин та соціальні зв'язки між учасниками суспільних відносин. Особливості елементів суспільних відносин, що піддаються впливу, певною мірою обумовлюють і особливості способу вчинення кримінального правопорушення. Суб'єкт обирає і відповідний спосіб вчинення кримінального правопорушення, адже відмінність елементів суспільних відносин не може не обумовлювати і відмінний характер злочинної дії та способів їх вчинення [7, с. 60].

Однією з характеристик підроблення є те, що при будь-якому підробленні здійснюється вплив на матеріальні речі. Неможливо здійснити підроблення без впливу на речі матеріального світу за допомогою певних засобів. Кожний засіб вміщує у собі певну програму дій, що можна з ним робити та чого можна досягти використовуючи його. І підроблення передбачає використання не будь-яких засобів, а лише тих, які можуть завдати видозмінюючий вплив на предмет підроблення. Тобто, тих засобів, у програмі яких закладена можливість вчинити за їх допомогою підроблення. Причому, можливість вчинити підроблення може вміщуватися у програмі як простих засобів (наприклад, кульова ручка), так і більш складних (наприклад, копіювально-розмножувальна техніка).

Напевно, найбільш небезпечною буде підробка за умови використання засобів, які використовувались і при виготовленні речі, що підроблюється. Це впливає з того, що підроблені речі завжди підробляються заради використання або збуту. А така мета, в свою чергу, вимагає, щоб підроблена річ сприймалася потерпілим за справжню. За таких умов дана річ повинна мати певну схожість з оригіналом, річчю, що імітується. В іншому випадку, у разі неякісної або недовершеної підробки, такі дії, за певних обставин, можуть бути визнані шахрайськими, але ніяк не підробленням. Останнє особливо стосується часткового підроблення. Це пояснюється тим, що при частковому підробленні впливу піддається вже вироблена справжня річ. Таке виготовлення було зроблено за допомогою певних засобів. І при повторному впливі на річ, при її частковому підробленні, виготовлення підробки у розумінні предмета підроблення (а не шахрайських дій) буде більш небезпечним при користуванні підроблювачем саме тими ж засобами виробництва, що використовувались і при первинному виготовленні, або ж приблизно такими. Адже за таких обставин сліди «вторгнення» у первинну форму речі, що підроблюється, виявити більш складніше.

Об'єктивна обстановка вчинення кримінального правопорушення. Вибір підроблення як можливого способу вчинення того чи іншого кримінального правопорушення відбувається не довільно, а залежить від об'єктивної обстановки вчинення кримінального правопорушення. По-перше, як загальні об'єктивні умови, що існують у певному соціумі (наприклад, у державі), і роблять більш імовірним вчинення певних кримінально протиправних діянь. Так, умовами, які провокують вчинення різного роду підроблень, можуть бути бюрократичні перепони, зарегульованість певних суспільних відносин тощо. І, по-друге, як об'єктивні умови вчинення конкретного підроблення. Так, можливість доступу до засобів вчинення підроблення робить можливим вчинити кримінальне правопорушення у спосіб підроблення. Проілюструвати вплив обстановки вчинення кримінального правопорушення на вибір способу вчинення кримінального правопорушення можна на такому прикладі. Особа, що страждає на наркотичну залежність, з метою отримання наркотичного засобу здійснює їх викрадення з медичної установи (ст. 308 КК). Але, за наявності певних засобів, особа мала б змогу отримати наркотичні засоби шляхом підроблення документів, які дають право на отримання цих засобів, та подальшого їх використання (ст. 318 КК) [1].

До обставин суб'єктивного характеру, що детермінують такий спосіб вчинення як підроблення, можна віднести мотиви, мету його вчинення та особливості суб'єкта підроблення. Вибір особою прийомів та методів, які будуть нею застосовуватися при підробленні, може бути зумовлений мотивом та метою. Відомо, що будь-якій активній поведінці людини передують потреби. На підставі потреби у особи формується мотив. Мотив, у свою чергу, призводить до усвідомлення мети – того бажаного результату, до якого прагне особа при вчиненні злочинного діяння.

Суб'єкт підроблення, можна виокремити два аспекти: по-перше, вчинення окремих різновидів кримінально караних підроблень можливе лише за умови наявності на стороні підроблювача певних додаткових ознак, у порівнянні з тими загальними, що висуваються до суб'єкта злочину у Загальній частині КК України (ч. 1 ст. 18, статті 19 та 22). Так, суб'єктом вчинення у спосіб підроблення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 409 КК, може бути лише військовослужбовець. І, по-друге, детермінантами будуть виступати також морально-вольові, психологічні характеристики особи. Нехтування особою соціальними та моральними цінностями, психологічна готовність особи вчинити протиправне діяння при зустрічі життєвих складнощів, життя за принципом «для досягнення мети усі засоби гарні» обумовлюють внутрішню готовність вчинити злочин, і обрати для цього будь-який засіб, у тому числі і підроблення.

Таким чином, підроблення детермінується певними обставинами об'єктивного та суб'єктивного характеру. Але, якими б не були детермінанти, вони створюють не неминучість, а лише сприятливі умови вчинення підроблення. Вони виступають лише сукупністю обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру, що роблять можливим вчинити кримінальне протиправне діяння у спосіб підроблення. Сукупність цих обставин обумовлює лише можливість вибору правопорушником саме підроблення як способу вчинення кримінального правопорушення. Але цей вибір може бути і не таким, і може навіть йти у розріз зі сприятливими обставинами об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітн. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405> (дата звернення: 04.04.2024). Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітн. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405> (дата звернення: 04.04.2024).
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Сайт Офісу генерального прокурора. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 28.03.2024).

3. Новітні кримінально-правові дослідження – 2024 : Альманах наукових праць / за ред. д.ю.н., професора О. Козаченка, доктора філософії (PhD) в галузі права, доцента О. Мусиченко. – Миколаїв : МННП НУ «ОЮА», 2024. – 183 с.
4. Воловик В.І. Введення в філософію. Посібник. – Запоріжжя: Просвіта, 1999. – 176 с.
5. Анісімов Г.М. Зловживання довірою як спосіб вчинення злочину: поняття та кримінально-правове значення: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України. – Харків, 2003. – 21 с.
6. Панов Н.І. Спосіб вчинення злочину і кримінальна відповідальність. – Харків: «Вища школа», 1982. – 162 с.
7. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. ISBN 978-966-458-427-9 Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.
8. Тучков С.С. Урахування особливостей суб'єкта при кваліфікації злочинів, способом вчинення яких є підроблення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми взаємодії судових та правоохоронних органів у процесі реалізації завдань кримінального судочинства». 28–29 травня 2004 року м. Запоріжжя: У 2 ч. – Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 2004. – Ч. 1. – С. 162–165.
9. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. – К.: Юринком Інтер, 2000. – 272 с.
10. Словник іншомовних слів / Укладачі С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 664 с.
11. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навч. посібник. – Харків, УкрЮА, 1994. – 76 с.
12. Котковський В.С., Дробчак А.Л. Юридичний аналіз підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців. Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) Одеса: Гельветика, 2020. Т. 3. С. 164–166.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БИГУНЕЦЬ І. М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права

(Приватний вищий навчальний заклад

«Європейський університет»)

УДК 343.121.4:343.131.5:343.132

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.53>

**ПОВНОВАЖЕННЯ ЗАХИСНИКА ЯК СУБ'ЄКТА ДОКАЗУВАННЯ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ**

Незважаючи на значний обсяг наукових напрацювань з проблем діяльності захисника під час досудового розслідування, більшість актуальних питань залишаються предметом гострих дискусій, а окремі з них, зокрема, пов'язані з участю захисника у процедурах проведення слідчих (розшукових) дій, не дістали належного висвітлення у науковій літературі. Викладене підтверджує актуальність, теоретичну і практичну цінність обраної тематики дослідження, у якому здійснено спробу визначення проблеми нормативного регулювання та реалізації повноважень захисника на досудовому розслідуванні, що потребують першочергового вирішення. Здійснено юридичний аналіз процедур, пов'язаних зі збиранням та перевіркою доказів за участю захисника на стадії досудового розслідування. Надано пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства України, спрямованих на вдосконалення процесуального порядку проведення окремих слідчих (розшукових) дій та на можливість реалізації захисником й іншими учасниками кримінального провадження своїх прав і законних інтересів. Зроблено висновок, що процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій має певну специфіку, обумовлену обмеженням прав і свобод учасників кримінального провадження. Неабияке значення в дотриманні таких прав, як і в доказовій діяльності, має діяльність захисника. Аналіз положень КПК України, які регулюють процесуальний порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій, засвідчує, що вони часто мають нечітку термінологічну визначеність, спричиняють недоліки правозастосування в діяльності слідчих, прокурорів й оперативних працівників, обмежують процесуальні можливості адвоката, який захищає (представляє) інтереси учасників кримінального провадження. Використання захисниками відповідних систематизованих й узагальнених знань під час проведення слідчих (розшукових) дій, а також внесення відповідних законодавчих змін до чинного законодавства України сприятиме досягненню завдань кримінального провадження, а також завдань, які покладено на захисника у зв'язку з реалізацією функції захисту під час досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження, процесуальні дії, кримінальне судочинство, докази.

Bihunets I. M. Powers of the defender as a subject of proof during investigative (search) actions

Despite the significant volume of scientific work on the problems of the defense attorney's activities during the pre-trial investigation, most of the current issues remain

the subject of heated discussions, and some of them, in particular, those related to the defense attorney's participation in the procedures for conducting investigative (search) actions, have not received proper coverage in the scientific literature. The above confirms the relevance, theoretical and practical value of the chosen research topic, in which an attempt is made to determine the problems of regulatory regulation and the exercise of the defense attorney's powers during the pre-trial investigation, which require a priority solution. A legal analysis of the procedures related to the collection and verification of evidence with the participation of the defense attorney at the stage of the pre-trial investigation has been carried out. Proposals are made to amend the current legislation of Ukraine aimed at improving the procedural order for conducting certain investigative (search) actions and at enabling the defense attorney and other participants in criminal proceedings to exercise their rights and legitimate interests. It is concluded that the procedural procedure for conducting investigative (search) actions has a certain specificity, due to the restriction of the rights and freedoms of the participants in criminal proceedings. The activities of the defense attorney are of great importance in observing such rights, as well as in evidentiary activities. An analysis of the provisions of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, which regulate the procedural procedure for conducting individual investigative (search) actions, shows that they often have vague terminological definitions, cause shortcomings in law enforcement in the activities of investigators, prosecutors and operational officers, and limit the procedural capabilities of the lawyer who protects (represents) the interests of the participants in criminal proceedings. The use by defense attorneys of relevant systematized and generalized knowledge during the conduct of investigative (search) actions, as well as the introduction of relevant legislative amendments to the current legislation of Ukraine, will contribute to the achievement of the tasks of criminal proceedings, as well as the tasks assigned to the defense attorney in connection with the implementation of the protection function during the pre-trial investigation.

Key words: *criminal proceedings, procedural actions, criminal justice, evidence.*

Постановка проблеми. Надання кваліфікованої юридичної допомоги є однією з основних гарантій особи в кримінальному провадженні. Водночас слід урахувати, що рівень належного виконання захисником покладених на нього законодавцем обов'язків буде безпосередньо залежати від позиції його клієнта, а також його знань, умінь і навичок під час здійснення окремих процедур, спрямованих на збирання та перевірку доказів у кримінальному провадженні.

Попри стрімкий розвиток наукової думки й законодавства в напрямі нормативного врегулювання питань забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження під час ініціювання та проведення окремих слідчих (розшукових) дій, серед практиків і науковців тривають дискусії щодо гарантій їх реалізації.

Науковці та практики часто акцентують увагу на забезпеченні рівноправності в збиранні й дослідженні доказів у змагальному кримінальному провадженні, оскільки лише через рівні можливості сторін забезпечується реалізація принципу змагальності. Проте, на відміну від суб'єктів, що належать до сторони обвинувачення, діяльність захисника щодо збирання доказів у кримінальному провадженні та процесуальне оформлення її результатів законом майже не регламентовані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як стверджує В.Т. Нор, під час досудового розслідування захисник перебуває в нерівному становищі, порівняно зі стороною обвинувачення, оскільки позбавлений права здійснювати слідчі (розшукові) дії [1, с. 631]. Також у доктрині обстоюють позицію щодо розширення засад змагальності в досудовому провадженні шляхом законодавчого закріплення права безпосереднього звернення сторони

захисту до слідчого судді з клопотанням про дачу дозволу на проведення слідчих дій та порядку його реалізації [2, с. 42]. Такий порядок вирішення клопотань сторони захисту вважаємо контраверсійним, оскільки слідчі судді не мають доступу до всіх матеріалів кримінального провадження, що знаходяться в розпорядженні слідчого, прокурора, і це не дає змоги об'єктивно оцінити необхідність проведення процесуальної дії, про яку клопоче сторона захисту. Раціонально видається позиція щодо встановлення обов'язку слідчого, прокурора задовольняти клопотання підозрюваного, захисника про проведення процесуальних дій з метою знаходження матеріалу захисту [3, с. 82; 4, с. 12].

Зазначимо, що на законодавчому рівні дотримання прав сторони захисту гарантоване: 1) правом подавати клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, НСРД та інших процесуальних дій, брати участь у їх проведенні (п. 1 ч. 6 ст. 223 КПК України), що забезпечується можливістю оскарження до слідчого судді відмови слідчого або прокурора в задоволенні клопотання; 2) безпосередністю дослідження доказів судом.

Аналізуючи проблему розширення доказових можливостей сторони захисту й забезпечення належної процесуальної регламентації порядку їх реалізації під час проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, науковці висловлюють різні пропозиції з цього приводу. Зокрема, пропонують визначений у ч. 1 ст. 220 КПК України строк розгляду клопотань сторони захисту, потерпілого та його представника чи законного представника про виконання будь-яких процесуальних дій обмежити 24 годинами з метою забезпечення оперативності отримання відомостей, речей та документів, що можуть бути використані як докази, й запобігання можливості їх знищення [5, с. 163].

Мета статті. Проведення слідчих (розшукових) дій та НСРД є основним способом збирання, дослідження і використання доказів у кримінальному провадженні. Належне проведення зазначених процесуальних дій та оформлення/фіксація отриманих даних є надзвичайно важливою складовою кримінального провадження. Постає об'єктивна необхідність напрацювати практичні рекомендації щодо підвищення ефективності діяльності захисника зі збирання та перевірки доказів, що допоможе уникати помилок як під час розроблення стратегії захисту, так і під час проведення слідчих (розшукових) дій. Доцільно визначити роль захисника судді в процесі пізнання обставин кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій шляхом здійснення регламентованого кримінальним процесуальним законом комплексу пізнавально-засвідчувальних і перевірочних операцій.

Виклад основного матеріалу. В умовах сформованої вітчизняної системи кримінального процесуального доказування слід визнати об'єктивну неможливість наділення сторони захисту, зокрема захисника, правом самостійного проведення повного комплексу процесуальних дій, спрямованих на формування доказів у кримінальному провадженні. Процес збирання та перевірки доказів захисником під час досудового розслідування шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій є формою його участі як представника сторони захисту в кримінальному провадженні за допомогою відповідних процедур звернення до уповноважених суб'єктів досудового розслідування чи слідчого судді з офіційним проханням (клопотанням), унаслідок яких можливо отримати важливі докази, необхідні для виправдання підозрюваного, зменшення обсягу та/або характеру підозри, зміни кваліфікації статті. Будь-яка інформація, отримана під час проведення слідчих процесуальних дій, може виявитися для слідчих ключовим елементом для отримання більш серйозних доказів [6, с. 194].

Досліджуючи проблемні питання участі захисника як суб'єкта доказування в досудовому розслідуванні кримінальних проваджень під час проведення слідчих (розшукових) дій, необхідно розглянути загальні питання залучення захисника до участі в слідчих (розшукових) діях.

Сторона захисту, а також потерпілий під час збирання доказів не наділені правом проводити слідчі (розшукові) дії, НСРД та інші процесуальні дії, оскільки це виключна компетенція слідчого та прокурора, проте закон надає їм право ініціювати проведення таких дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які мають бути розглянуті в строк не більше ніж три дні з моменту подання (ч. 3 ст. 93 КПК України) [7].

Під час досудового розслідування сторона захисту бере участь у доказуванні шляхом звернення з клопотаннями про проведення слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій та участі в таких діях, під час яких має право ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, які заносять до протоколу (ч. 6 ст. 223 КПК України) [7].

Окремо слід наголосити на тому, що під час проведення досудового розслідування діє як слідчий, так і захисник, що породжує змагальний кримінальний процес (ст. 22 КПК України), адже захисник теж уповноважений збирати докази (ч. 3 ст. 93 КПК України). Незважаючи на те, що їх основна діяльність спрямована на вирішення завдань кримінального провадження, що передбачені у ст. 2 КПК України, їх повноваження у кримінальному провадженні відрізняються. У слідчого – встановити всі ті обставини у кримінальному провадженні, що підлягають доказуванню, а у захисника – забезпечити захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, щодо якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягується до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення [8]. Так, методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів у кримінальному провадженні слідчого та захисника має як спільні, так і відмінні ознаки та способи реалізації поставлених завдань [9, с. 194, 197]. Ключовими відмінностями є: власне суб'єкти; коло повноважень суб'єктів під час збирання доказів; зміст відповідних знань, умінь та навичок та ін. Натомість, спільною є загальна мета – забезпечення досягнення завдань кримінального провадження [9, с. 194, 197].

Поділяємо позицію О.В. Бауліна та В.І. Лебеда, згідно з якою сторона захисту завжди має співпрацювати зі слідчим з метою визначення питань, які потрібно з'ясувати під час проведення слідчої (розшукової) дії, послідовності їх з'ясування, вибору засобів і прийомів, які будуть для цього використані. Головне, щоб це максимально сприяло захисту особи, яка має в цьому потребу [10, с. 383–384].

Насамперед йдеться про слідчі (розшукові) дії, у яких бере участь підозрюваний (його допит, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання тощо), а також інші дії, під час проведення яких права та законні інтереси підозрюваного можуть бути обмежені або порушені (ч. 3 ст. 223 КПК України). Щодо проведення інших слідчих (розшукових) дій КПК визначає, що слідчий, прокурор уживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені; для участі в проведенні обшуку може бути запрошений підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження (ч. 1 ст. 236 КПК України), особи, у присутності яких здійснюється обшук, під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку (ч. 8 ст. 236 КПК України). За такими самими правилами повинен бути проведений і огляд (ч. 2 ст. 237 цього Кодексу) [7].

Захисник також має право самостійно заявити клопотання про проведення відповідних слідчих (розшукових) дій. У цьому випадку слідчий, який проводитиме відповідну слідчу (розшукову) дію, зобов'язаний забезпечити присутність захисника, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній (ч. 6 ст. 223 КПК України). Захисник, у свою чергу, зобов'язаний своєчасно з'явитися для участі в проведенні відповідних слідчих (розшукових) дій [7].

Слідчу (розшукову) дію може бути відкладено, якщо захисник з об'єктивних причин не може з'явитися у визначений слідчим, прокурором день і час. Слід зауважити, що КПК України не встановлює строк, на який може бути відкладено проведення відповідної слідчої (розшукової) дії внаслідок неявки захисника. У кожному конкретному випадку це питання вирішує слідчий, прокурор відповідно до результатів з'ясування причин неявки захисника, а також можливості його заміни іншим.

Участь захисника в провадженні відповідних слідчих (розшукових) дій має вкрай важливе значення, оскільки, з одного боку, він надає під час проведення таких дій правову допомогу підзахисному, а з іншого – забезпечує дотримання вимог КПК України щодо порядку проведення відповідних слідчих (розшукових) дій та підвищує ефективність отримання допустимих і належних доказів.

Зокрема, захисник має право брати участь у проведенні допиту й інших процесуальних дій, які здійснюються за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту – такі самі побачення без обмеження кількості й тривалості. Встановлено лише одне обмеження щодо конфіденційності під час допиту підозрюваного, обвинуваченого із захисником: згідно з ч. 5 ст. 46 КПК України, «такі зустрічі можуть відбуватися під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування та підслуховування» [7]. Вважаємо, що з тактичних міркувань захисник повинен обговорити з підзахисним можливість відмови від участі в допиті. Надзвичайно важливим є знання та вміння застосування адвокатом тактичних прийомів, спрямованих на встановлення належного контакту не тільки з підзахисним, а й з уповноваженою особою, яка проводить таку слідчу (розшукову) дію [11, с. 178]. Слід враховувати думку Ю.М. Чорноуса, що тактичний прийом є носієм психологічного впливу, знати відповідні засади. Реалізація психологічного впливу в кримінальному провадженні полягає в застосуванні тактичних прийомів чи їх комплексів (тактичних комбінацій). Тобто психологічний вплив, за умови дотримання критеріїв допустимості, характеризує діяльність з розслідування, запобігання кримінальним правопорушенням і судовому розгляду кримінальних проваджень (справ) [12, с. 18].

Окрім того, згідно зі ст. 239 КПК України, огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, здійснюють за постановою прокурора. Під час ексгумації судово-медичний експерт може вилучити зразки тканини органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень. Також у разі необхідності труп може бути доставлений до експертного закладу для проведення експертизи, а із поховання можуть вилучатися речі, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення [7]. З огляду на те, що проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, не є обов'язком уповноважених осіб, марними щодо оскарження під час досудового розслідування виявляться й намагання адвоката, який представляє інтереси близьких родичів або родичів покійного. На наше переконання, регламентування в ст. 239 КПК України права близьких і родичів покійного, їхнього представника бути присутніми під час ексгумації за рішенням слідчого, прокурора не лише розширить процесуальні можливості цих осіб, а й стане додатковою гарантією приватного й сімейного життя.

З огляду на вищезазначене, адвокату слід використовувати весь наданий КПК України «арсенал» на захист законних прав й інтересів клієнта. Наразі він частково усічений, однак може бути реалізований цілком після направлення обвинувального акта з матеріалами кримінального провадження до суду.

Висновки. Таким чином, процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій має певну специфіку, обумовлену обмеженням прав і свобод учасників кримінального провадження. Неабияке значення в дотриманні таких прав, як і в доказовій діяльності, має діяльність захисника. Аналіз положень КПК України, які регулюють процесуальний порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій, засвідчує, що вони часто мають нечітку термінологічну визначеність, спричиняють недоліки правозастосування в діяльності слідчих, прокурорів й оперативних працівників, обмежують процесуальні можливості адвоката, який захищає (представляє) інтереси учасників кримінального провадження. Використання захисниками відповідних систематизованих й узагальнених знань під час проведення слідчих (розшукових) дій, а також внесення відповідних законодавчих змін до чинного законодавства України сприятиме досягненню завдань кримінального провадження, а також завдань, які покладено на захисника у зв'язку з реалізацією функції захисту під час досудового розслідування.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С. Професійні права адвоката і гарантії адвокатської діяльності у контексті прецедентного права Європейського суду з прав людини. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст*, за ред. О. Л. Жуковської. Київ: ВІПОЛ, 2004. 960 с.
2. Костюченко О.Ю. Окремі питання вдосконалення змагальної процедури доказування під час досудового розслідування кримінального правопорушення. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 37-43.
3. Ковальчук С.О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Івано-Франківськ, 2007. 226 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. за заг. ред. С. В. Ківалова, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченка. Харків: Одісей, 2013. 1104 с.
5. Стоянов М.М., Чіпера О.В. Деякі аспекти участі адвоката в доказуванні у кримінальному провадженні за новим КПК України. Митна справа. 2013. № 2. Ч. 2. Кн. 2. С. 160-167.
6. Васюта Ю.В. Міжнародний кримінальний суд: аспекти взаємодії зі спільними слідчими групами під час розслідування міжнародних злочинів. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України: матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.)* [редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 193-196.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 липня 2012 р. № 5076-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
9. Чорноус Ю.М., Дульський О.Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів у кримінальному провадженні. *Нове українське право*, Вип. 4, 2023. С. 191-198. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.25>.
10. Адвокатський іспит: підготовчий курс: навч. посіб. / за заг. ред. О.В. Бауліна, В.І. Лебеда, П.С. Матвєєва, М.А. Пожидаєвої. Київ: Правова єдність, 2013. 736 с.
11. Дудко О.В. Помилки адвоката під час проведення допиту на досудовому розслідуванні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 173-178.
12. Чорноус Ю.М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 13-22.

БОРОВИК А. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
віце-президент з наукової роботи
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.54>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ (СЗЧ): ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

У статті здійснено узагальнення проблем законодавчого регулювання та судової практики кримінальна відповідальність за СЗЧ. Кримінальна відповідальність за СЗЧ відіграє важливу роль у забезпеченні дисципліни, боєздатності і належного функціонування Збройних Сил України та виконує охоронну, превентивну, каральну, відновлювальну, регулятивну та ресоціалізаційну функцію в системі забезпечення правопорядку. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини та дезертирство має глибоку історію, що бере початок із давніх цивілізацій, де такі дії сприймалися як зрада правителя та каралися смертю, вигнанням або каторжними роботами. У подальші історичні періоди, особливо в часи світових воєн, заходи відповідальності були не менш жорсткими, включаючи публічні страти, штрафні батальйони, репресії проти родин дезертирів та позбавлення волі, що свідчить про прагнення держав зберігати дисципліну та боєздатність армії будь-якими методами. Правова відповідальність за СЗЧ в Україні регулюється Кримінальним кодексом та Кодексом про адміністративні правопорушення, які зазнали змін після початку повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році, зокрема, нові законодавчі акти посилили покарання за СЗЧ, обмежили можливість умовних строків та угод зі слідством, але водночас передбачили механізми звільнення від кримінальної відповідальності для військовослужбовців, які добровільно повертаються до служби. Верховний Суд, враховуючи недоліки судової практики у сфері притягнення до кримінальної відповідальності за СЗЧ, у постанові від 21.08.2024 р. (справа № 126/1813/23) та 19.09.2023 р. (справа № 688/2893/22) наголосив на відсутності прямої заборони на звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням та важливості врахування особи обвинуваченого й співмірності діяння під час ухвалення рішень. Ст. 407 КК України передбачає покарання у формі тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до 2 р., позбавлення волі від 2 р. до 3 р., від 2 р. до 5 р., від 3 р. до 7 р., від 5 р. до 10 р., штрафу від 1 тис. до 4 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, службового обмеження на строк до 2 р. Основними недоліками притягнення до кримінальної відповідальності за СЗЧ в Україні є недосконалість законодавчого регулювання, формальний підхід до оцінки обставин правопорушення, суворість санкцій без розмежування мотивів вчинення СЗЧ, складнощі у доказуванні через бойові дії, перевантаженість судових і слідчих органів, відсутність ефективних механізмів реабілітації, корупційний фактор, недосконалість військової юстиції через відсутність військових судів, а також соціальний резонанс і політичний вплив на правосуддя.

Ключові слова: *судова практика, самовільне залишення військової частини або місця служби, військові злочини, злочинність в армії, військова злочинність, злочинність в умовах воєнного стану, злочинність у військовій сфері, запобігання злочинності.*

Borovyk A. V. Criminal liability for authorized leaving of a unit or place of service (SZCH): problems of legislative regulation and judicial practice

The article summarizes the problems of legislative regulation and judicial practice of criminal liability for SZCH. Criminal liability for SZCH plays an important role in ensuring discipline, combat readiness and proper functioning of the Armed Forces of Ukraine and performs a protective, preventive, punitive, restorative, regulatory and resocialization function in the law enforcement system. Criminal liability for unauthorized abandonment of a unit and desertion has a deep history, originating from ancient civilizations, where such actions were perceived as treason to the ruler and were punished by death, exile or hard labor. In subsequent historical periods, especially during the world wars, the measures of responsibility were no less harsh, including public executions, penalty battalions, repressions against the families of deserters and imprisonment, which indicates the desire of states to maintain discipline and combat readiness of the army by any means. Legal responsibility for SZCH in Ukraine is regulated by the Criminal Code and the Code of Administrative Offenses, which underwent changes after the start of the full-scale invasion of the Russian Federation in 2022, in particular, new legislative acts strengthened the punishment for SZCH, limited the possibility of conditional terms and agreements with the investigation, but at the same time provided for mechanisms for exemption from criminal liability for servicemen who voluntarily return to service. The Supreme Court, taking into account the shortcomings of judicial practice in the field of criminal prosecution for SZCH, in its resolutions of 08/21/2024 (case No. 126/1813/23) and 09/19/2023 (case No. 688/2893/22) emphasized the absence of a direct ban on the release of a convicted person from serving a sentence with probation and the importance of taking into account the identity of the accused and the proportionality of the act when making decisions. Article 407 of the Criminal Code of Ukraine provides for punishment in the form of detention in a disciplinary battalion for a term of up to 2 years, imprisonment from 2 to 3 years, from 2 to 5 years, from 3 to 7 years, from 5 to 10 years, a fine from 1 thousand to 4 thousand tax-free minimum incomes of citizens, service restriction for a term of up to 2 years. The main shortcomings of criminal liability for desertion in Ukraine are the imperfection of legislative regulation, the formal approach to assessing the circumstances of the offense, the severity of sanctions without distinguishing the motives for committing desertion, the difficulties in proving due to hostilities, the overload of judicial and investigative bodies, the lack of effective rehabilitation mechanisms, the corruption factor, the imperfection of military justice due to the lack of military courts, as well as social resonance and political influence on justice.

Key words: *State Bureau of Investigation, war crimes, crime in the army, military crime, crime under martial law, crime in the military sphere, crime prevention.*

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність, як найбільш суворий вид правової відповідальності «передбачає державний осуд особи, котра здійснила протиправний проступок, оскільки вирок виноситься від імені держави, вона покладається лише судом і лише звинувачувальним вироком, що вступив у законну дію» [1, с. 192]. Кримінальна відповідальність відіграє важливу роль у функціонуванні правової системи та забезпеченні правопорядку виконуючи охоронну, превентивну, каральну, відновлювальну, регулятивну та ресоціалізаційну функцію. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби (далі – СЗЧ), яка передбачена ст. 407 КК України, відіграє важливу роль у забезпеченні дисципліни, боєздатності та належного функціонування Збройних Сил України, адже караність самовільного залишення військової частини або місця служби забезпечує правовий механізм реагування на порушення військових обов’язків та підтримує

законність у діяльності Збройних Сил, сприяє усвідомленню військовослужбовцями їхньої відповідальності перед державою, підрозділом і колегами. У відповідності до показників судової статистики в Україні у 2021 р. у судах першої інстанції було винесено обвинувальних вироків за вчинення СЗЧ по відношенню до 1816 осіб, виправдовувальних – по відношенню до 2 осіб, у 2022 р – до 1398 осіб, виправдовувальних вироків – до 3 осіб, у 2023 р. – до 2014 осіб, виправдовувальних вироків – до жодної особи [2].

Аналіз останніх досліджень. Дослідження здійснювалося на основі дослідження наукових та публіцистичних публікацій щодо кримінальної відповідальності за СЗЧ, судових рішень, постанов Верховного суду, дайджестів судової практики, положень нормативно-правових актів.

Мета статті полягає в узагальненні проблем законодавчого регулювання та судової практики кримінальна відповідальність за СЗЧ.

Виклад основного матеріалу. Кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини та місце служби і дезертирство має тривалу історію. Зокрема, у наступні історичні періоди формами відповідальності за СЗЧ та дезертирство були:

1. Стародавній світ (у період від появи перших цивілізацій (близько 3000 р. до н.е.) до падіння Західної Римської імперії у 476 р. н.е.): у Стародавньому Єгипті військовослужбовці вважалися особистими слугами фараона, тому самовільне залишення служби або втеча з бою вважалися зрадою фараону та каралися смертю, вигнанням або каторжними роботами у каменоломнях; у Стародавньому Китаю військова дисципліна була жорсткою та вважалася ключовим фактором перемоги, тому втеча з армії сприймалася як зрада імператора і каралася смертю або вигнанням родини дезертира; у Стародавній Греції у спартанському війську самовільне залишення військової частини вважалося найбільшою ганьбою, дезертири втрачали громадянські права і могли бути засудженні до рабства, вважалося, що загинути в бою було почесніше, ніж втекти; у Давньому Римі дезертирство у воєнний час суворо каралося, наприклад, шляхом застосування децимації (страта кожного 10 воїна за жеребкуванням), розп'яттям або побиттям палицями, в мирний час – публічним биттям, вигнанням з армії, тавруванням [19, с. 189].

2. У Середньовіччі (у період від падіння Західної Римської імперії (476 р. н.е.) до кінця XV ст. – початок XVI ст.) військові традиції різнилися залежно від регіону, політичного устрою та типу армії, проте самовільне залишення місця служби вважалося тяжким злочином і часто прирівнювалося до дезертирства або зради, а покарання варіювалися від соціальної ізоляції до смертної кари. Наприклад, у Візантійській імперії (V–XV ст.) покарання за самовільне залишення війська полягало у конфіскації майна, відсічення правої руки або осліпленні, у воєнний час застосовувалася страда через розп'яття або повішення; у Франкській державі та Священній Римській імперії (V–XV ст.) самовільне залишення війська лицарем означало втрату всіх земель і привілеїв, простолюдином – каралося тюремним ув'язненням або смертю [3].

3. У період Нового часу (від кінця XV – початку XVI ст. до кінця XVIII – початку XIX ст.) військові структури стали більш централізованими, а армії професійнішими, тому, наприклад, в країнах Західної Європи дезертирство вважалося тяжким злочином та каралося публічним бичуванням, тавруванням, побиттям різками або шомполами, засиланням на каторгу, а у воєнний час – стратою без суду перед строєм [18, с. 44].

4. Під час Першої світової війни (1914–1918 рр.) самовільне залишення військової частини чи місця служби було серйозним злочином у всіх воюючих арміях, через окопну війну, важкі умови та масові втрати дезертирство стало поширеним явищем, що змусило командування впроваджувати жорсткі заходи для підтримання дисципліни. Видами відповідальності за СЗЧ та дезертирство у цей період стали: у Франції тривалі тюремні ув'язнення, штрафні батальйони, «Les Fusillés pour l'exemple» (розстріляні для прикладу); в Британській імперії застосовувалося Field General Court Martial, заміна розстрілу на каторжні роботи; в Німеччині – направлення до штрафних підрозділів ув'язнення у військових таборах [3].

5. Під час Другої світової війни самовільне залишення військової частини або дезертирство вважалося одним із найтяжчих військових злочинів, проте, носило масовий характер

в силу психологічного та фізичного виснаження, жакливиx умов боїв та воєнних поразок. Зокрема, в СРСР 1,5 млн. випадків, Німеччина – 100 тис., США – 40 тис. Видами відповідальності за СЗЧ у цей період стали: у нацистській Німеччині публічні розстріли, відправка у штрафні батальйони та табори для військових злочинців, репресії проти родин дезертирів; в СРСР застосувалися загороджувальні загони НКВС, штрафні батальйони, масові розстріли, відправлення до ГУЛАГу (до 10 р. каторги), репресії проти родин дезертирів; у США – позбавлення волі, військових пільг та громадських прав; у Великобританії – дисциплінарні покарання, позбавлення волі до 10 р. [3].

На сучасному етапі СЗЧ залишається серйозним військовим злочином, проте, підходи до кримінальної відповідальності за вчинення даного кримінального правопорушення значно змінилися у порівнянні із попередніми історичними етапами, зокрема, найпоширенішим видом відповідальності за СВЧ в демократичних країнах стало звільнення зі служби без права поновлення або позбавлення волі [22, с. 18].

Правова відповідальність за СЗЧ в Україні застосовується у відповідності до ст. 407 Кримінального кодексу України «Самовільне залишення військової частини або місця служби» та ст. 172-11 Кодексу про адміністративні правопорушення «Самовільне залишення військової частини або місця служби», які зазнали наступних змін з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України 24.02.2022:

1. Проект Закону України від 08.12.2022 №8271: підвищення розміру адміністративних штрафів за СЗЧ, скасування угоди зі слідством, заборона винесення вироків не пов'язаних з позбавленням волі та призначення умовних строків військовослужбовцям, при цьому не передбачалося обмежень щодо застосування у визначених випадках амністії або помилування [4; 21, с. 114]. Положення даного закону негативно було сприйнято рядовим складом військовослужбовців, правозахисниками та активістами. Наприклад, у відповідності до його норм відсутність військовослужбовця у військовій частині понад 2 години є підставою для притягнення його до кримінальної відповідальності. Дана норма порушує конституційні норми щодо рівності усіх громадян перед законом, оскільки обтяжує кримінальну відповідальність для військовослужбовців рядового складу, а для командування залишає можливість притягнення до адміністративної відповідальності за схожі діяння [5]. Такий підхід до кримінальної відповідальності за СЗЧ в т.ч. фактично створив умови в яких цивільні кримінальні справи стали «менш загрозливі», ніж військові злочини.

2. Проект Закону про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України (щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень) від 28.11.2022 № 8235 вніс корективи до ч. 5 ст. 407 КК України у відповідності до якої кримінальним правопорушенням визнається «самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а так само ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану» [6], тобто СЗЧ терміном до 3-х діб, не тягне за собою настання кримінальної відповідальності [16, с. 114].

3. Закон № 3902-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» (законопроект № 11322) у відповідності до якого було внесено зміни до ч. 5 ст. 401 КК України «особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби» [7]. При цьому у відповідності до змін внесених до Кримінального процесуального кодексу України «у разі наявності

підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченої частиною п'ятою статті 401 Кримінального кодексу України, прокурор або суд повинен також отримати письмову згоду командира (начальника) військової частини (установи) про можливість продовження проходження військової служби таким підозрюваним або обвинуваченим» [8] (ч. 2 ст. 286 КПК України, ст.ст. 287, 288, 616 КПК України). У випадку прийняття рішення про закриття кримінального провадження суд зобов'язує військову частину (установу) поновити військовослужбовця на посаді, а його – з'явитися у 72-годинний термін за місцем служби. Також, відповідні зміни було внесено до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та унормовано порядок призупинення військової служби у випадку СЗЧ, продовження військової служби та дії контракту військовослужбовців, яким призначено такі види кримінальної відповідальності, як тримання у дисциплінарному батальйоні, службове обмеження і застосування штрафу [9].

На даний момент ст. 407 КК України передбачає покарання у формі тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до 2 р., позбавлення волі від 2 р. до 3 р., від 2 р. до 5 р., від 3 р. до 7 р., від 5 р. до 10 р., штрафу від 1 тис. до 4 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, службове обмеження на строк до 2 р. [10].

На нашу думку, в сфері притягнення до кримінальної відповідальності за СЗЧ можна виділити такі основні недоліки:

- недосконалість законодавчого регулювання, що зумовлює проблеми кваліфікації протиправного діяння;
- формальний підхід до оцінки обставин вчинення кримінального правопорушення;
- «суворість» санкцій та відсутність розмежування вчинення СЗЧ з легковажних причин та умисних мотивів;
- складнощі у доказуванні, оскільки існує обмежений доступ до доказової бази через ведення бойових дій, неможливість допиту очевидців і т.д.;
- недостатня ефективність слідства та судової практики в силу перевантаженості судових і слідчих органів;
- відсутність ефективних механізмів реабілітації осіб, які вчинили СЗЧ;
- корупційний фактор щодо уникнення відповідальності за СЗЧ та вибірковості правосуддя;
- недосконалість військової юстиції, оскільки військовій суди в Україні відсутні, а цивільні суди часто розглядають справи без урахування всіх військових реалій, що може призвести до необґрунтованих вироків;
- соціальний резонанс, використання політичних мотивів при розгляді справ по СЗЧ, що може впливати на об'єктивність правосуддя, низький рівень довіри до судової системи та безкарності за протизаконні діяння, тощо [17, с. 135].

Наприклад, формальне застосування кримінальної відповідальності за СЗЧ може призводити до несправедливих вироків та порушення прав військовослужбовців, особливо якщо вони вчинили правопорушення під впливом обставин, що не залежать від їхньої волі (наприклад, наказ командира зайняти позицію без належного забезпечення та підготовки, що фактично прирікало солдатів на знищення) [20, с. 75]. Тому, при призначенні кримінальної відповідальності за СЗЧ судам необхідно враховувати обставини, що призвели до вчинення даного правопорушення, зокрема: психологічний стан військовослужбовця – наявність посттравматичного стресового розладу (ПТСР), емоційного або фізичного виснаження, депресивних розладів; умови проходження служби – тривала відсутність ротації, неналежне матеріальне чи медичне забезпечення; сімейні обставини – хвороба чи смерть близьких родичів, необхідність догляду за членами сім'ї; незаконні дії командування – порушення статутних вимог, зловживання владою, відмови у наданні законної відпустки; наявність загрози життю чи здоров'ю – випадки невинуватого ризику або відсутності належного командування в бойових умовах; мотиви дій – чи мала особа намір ухилитися від виконання військових обов'язків, чи діяла під впливом страху або паніки; попередня характеристика особи – дисциплінованість, сумлінність у службі, наявність нагород або дисциплінарних стягнень та ін. [15, с. 142].

Слід зауважити, що під час воєнного стану у 2022–2023 рр. часто судова практика не враховувала дані обставини, чим порушувала принцип індивідуалізації покарання та справедливості судового розгляду. Зокрема, ігнорування психологічного стану військовослужбовця, умов проходження служби та сімейних обставин при визначенні виду відповідальності за СЗЧ суперечить положенням Конституції України (ст. 61 «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» [12]), ч. 1 ст. 65 КК України (суд призначає покарання «враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання» [10]) та ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує право на справедливий судовий розгляд [13]. Серед реальних кейсів порушення принципів індивідуалізації покарання та справедливості судового розгляду у судовій практиці по СЗЧ можна відмітити наприклад, наступну судову справу: за відсутності військовослужбовця у лютому 2023 року три доби, 1 годину і 15 хв. суд першої інстанції виніс вирок у відповідності до якого до засудженої особи було застосовано кримінальне покарання у формі позбавлення волі терміном на 5 р., в касаційному провадженні Верховним Судом залишено в силі вирок суду першої інстанції у цій справі [3].

Враховуючи зауважені недоліки судової практики в сфері притягнення до кримінальної відповідальності за СЗЧ Верховний Суд у відповідних постановках закріпив наступні пояснення: Постанова ВС від 21.08.2024 у справі № 126/1813/23 визначає «на час учинення правопорушення редакція вказаної норми не містила прямої заборони на звільнення засудженої особи від відбування покарання з випробуванням за діяння, передбачені ч. 5 ст. 407 КК України»; Постанова ВС від 19.09.2023 у справі № 688/2893/22 визначає, що «під час ухвалення рішення судом важливо враховувати особу обвинуваченого та співмірність діяння в кожній конкретній справі» [14].

Висновки. Кримінальна відповідальність за СЗЧ відіграє важливу роль у забезпеченні дисципліни, боєздатності і належного функціонування Збройних Сил України та виконує охоронну, превентивну, каральну, відновлювальну, регулятивну та ресоціалізаційну функцію в системі забезпечення правопорядку. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини та дезертирство має глибоку історію, що бере початок із давніх цивілізацій, де такі дії сприймалися як зрада правителя та каралися смертю, вигнанням або каторжними роботами. У подальші історичні періоди, особливо в часи світових воєн, заходи відповідальності були не менш жорсткими, включаючи публічні страти, штрафні батальйони, репресії проти родин дезертирів та позбавлення волі, що свідчить про прагнення держав зберігати дисципліну та боєздатність армії будь-якими методами. Правова відповідальність за СЗЧ в Україні регулюється Кримінальним кодексом та Кодексом України про адміністративні правопорушення, які зазнали змін після початку повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році, зокрема, нові законодавчі акти посилили покарання за СЗЧ, обмежили можливість умовних строків та угод зі слідством, але водночас передбачили механізми звільнення від кримінальної відповідальності для військовослужбовців, які добровільно повертаються до служби. Верховний Суд, враховуючи недоліки судової практики у сфері притягнення до кримінальної відповідальності за СЗЧ, у постановках від 21.08.2024 (справа № 126/1813/23) та 19.09.2023 (справа № 688/2893/22) наголосив на відсутності прямої заборони на звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням та важливості врахування особи обвинуваченого й співмірності діяння під час ухвалення рішень. Ст. 407 КК України передбачає покарання у формі тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до 2 р., позбавлення волі від 2 р. до 3 р., від 2 р. до 5 р., від 3 р. до 7 р., від 5 р. до 10 р., штрафу від 1 тис. до 4 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, службового обмеження на строк до 2 р. Основними недоліками притягнення до кримінальної відповідальності за СЗЧ в Україні є недосконалість законодавчого регулювання, формальний підхід до оцінки обставин правопорушення, суворість санкцій без розмежування мотивів вчинення СЗЧ, складнощі у доказуванні через бойові дії, перевантаженість судових і слідчих органів, відсутність ефективних механізмів реабілітації, корупційний фактор, недосконалість військової юстиції через відсутність військових судів, а також соціальний резонанс і політичний вплив на правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Павліченко Є.В., Бобошко О.М. Сутність кримінальної відповідальності та її специфічні ознаки. *Нове українське право*, Вип.1, 2023. С. 188-193. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/443/396> (дата звернення: 11.112.2024)
2. Судова статистика. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 11.112.2024) 13
3. Що таке сзч? Яке покарання? Яка стаття? АКТУМ. URL: <https://www.actum.com.ua/blog-3-1/shcho-take-szch-yake-pokarannia-yaka-stattia> (дата звернення: 11.112.2024)
4. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: проект Закону України від 08.12.2022 р. №8271. URL: <https://itd.rada.gov.ua/2450dd84-f7b5-4f52-afbf-f382c02aea64> (дата звернення: 11.112.2024)
5. Оприщенко А. Військові проти, Залужний – за. Розбираємося, чому критикують новий закон про покарання військових під час вторгнення. ЗАБОРОНА. URL: <https://zaborona.com/vijskovi-proti-zaluzhnyj-za-rozbyrayemosya-chomu-krytykuyut-novyj-zakon-pro-pokarannya-vijskovyh-pid-chas-vtorgnennya/> (дата звернення: 11.112.2024)
6. Проект Закону про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України (щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень) від 28.11.2022 р. № 8235. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40895> (дата звернення: 11.112.2024)
7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану: Закон № 3902-IX (законопроект № 11322). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#Text> (дата звернення: 11.112.2024)
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2565> (дата звернення: 11.112.2024)
9. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 11.112.2024)
10. Кримінальний кодекс України 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2875> (дата звернення: 11.112.2024)
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 11.112.2024)
12. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.112.2024)
13. Європейська конвенція з прав людини: Рада Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.112.2024)
14. База правових позицій. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanovi_plenumu/ (дата звернення: 11.112.2024)
15. Дмитренко Н.А., Шкута О.О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 186 с. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/db467388-632a-4f75-9874-753c9a465f31/download>
16. Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект : монографія / А.О. Кавунська, М.В. Корнієнко, О. О. Шкута. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – 212 с. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/709dee25-1201-4e68-ab35-9a1a07514d1e/download>
17. Свинаренко Ю.П. Шкута О.О. Нормативно-правове регулювання взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. Правові новели № 22 Т. 3/2024 С. 131-136. http://legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/23.pdf

18. Свиначенко Ю.П. Шкута О.О. Особливості взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2024 р., № 1 (83) том 2 С. 42-46. http://law.stateandregions.zp.ua/archive/1-2_2024/9.pdf
19. Oleh Shkuta, Maksym Korniienko, Mykola Yankovyi (2022) Foreign experience of preventing military and economic crimes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8 № 4. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», (2022). P. 185-190 <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1937/1946>
20. Shkuta O.O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions *European Reforms Bulletin* № 2, 2020. с. 74-77. <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1845/1/74-77.pdf>
21. Shkuta, O., Leheza, Y., Telelym, I., Anosienkov, A., & Yaroshak, O. (2024). National Security in the Conditions of the Russia-Ukraine War: Legal Regulation and Islamic Law Perspectives. *Al-Ahkam*, 34(1), 99-120 <https://doi.org/10.21580/ahkam.2024.34.1.20413>
22. Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. *Law of Justice Journal*. 38 (2). 2024. 6-21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920

ГАРКОТ Д. Ю.,
аспірантка кафедри
кримінального процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.55>

ОТРИМАННЯ ПОКАЗАНЬ ІЗ ЧУЖИХ СЛІВ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Актуальність теми статті зумовлена тим, що механізм одержання слідчим, прокурором показань із чужих слів та їх дослідження слідчим суддею, судом залишається дослідженим недостатньо повно та підлягає подальшій теоретико-правовій характеристиці. Це зумовило постановку як мети статті розкриття, на основі аналізу норм КПК України, сформованої на їх основі слідчої та судової практики і доктринальних підходів, механізму отримання показань із чужих слів під час кримінального провадження.

Встановлено особливості отримання показань із чужих слів під час досудового розслідування та з'ясовано, що єдиним способом їх одержання є допит. Доведено, що в цій стадії кримінального провадження показання з чужих слів отримуються від свідка, потерпілого та підозрюваного, а також розкрито предмет таких показань.

Вказано на обов'язковість дотримання в ході одержання показань із чужих слів вимог норм кримінального процесуального закону, в тому числі з урахуванням диференціації залежно від суб'єктів надання, суб'єктів отримання й особливостей одержання.

Доведено, що під час судового розгляду показання з чужих слів отримуються судом за участю сторін кримінального провадження в ході допиту свідка, потерпілого, обвинуваченого, який розглянуто як єдиний спосіб одержання таких показань. Розкрито зміст засади безпосередності дослідження доказів, вказано на обов'язковість її дотримання в ході одержання показань із чужих слів та конкретизовано вимоги цієї засади стосовно таких показань.

Відзначено обов'язковість дотримання в ході одержання показань із чужих слів вимог норм КПК України з урахуванням диференціації залежно від суб'єктів їх надання та особливостей одержання.

Виокремлено особливості отримання показань із чужих слів під час апеляційного провадження.

За результатами проведеного дослідження узагальнено засновані на вимогах норм кримінального процесуального закону особливості, сукупність яких дозволяє охарактеризувати отримання показань із чужих слів. Зокрема, до числа таких особливостей запропоновано віднести такі: спосіб одержання; суб'єкти надання; предмет показань; суб'єкти отримання; процесуальна форма отримання.

Ключові слова: докази, процесуальні джерела доказів, показання з чужих слів, отримання доказів, дослідження доказів.

Harkot D. Yu. Obtaining hearsay evidence in criminal proceedings

The relevance of the topic of the article stems from the fact that the mechanism of obtaining hearsay evidence by an investigator, prosecutor and its examination by an investigating judge or a court remains insufficiently studied and is subject to

further theoretical and legal characterization. This has led to the aim of the article to reveal, based on the analysis of the provisions of the CPC of Ukraine, the investigative and judicial practice and doctrinal approaches formed on their basis, the mechanism for obtaining hearsay evidence in criminal proceedings.

The author identifies the peculiarities of obtaining hearsay evidence during pre-trial investigation and finds out that the only way to obtain it is through interrogation. It is proved that at this stage of criminal proceedings, hearsay evidence is obtained from a witness, a victim and a suspect, and the subject matter of such evidence is also disclosed.

The author emphasizes the obligation to comply with the requirements of the criminal procedure law in the course of obtaining hearsay evidence, including differentiation depending on the subjects of giving, receiving and peculiarities of obtaining.

The author proves that during the trial, hearsay evidence is obtained by the court with the participation of the parties to criminal proceedings during the interrogation of a witness, a victim, or an accused person, which is considered to be the only way to obtain such evidence. The author reveals the content of the principle of direct examination of evidence, points out that it is mandatory to comply with it in the course of obtaining hearsay evidence and specifies the requirements of this principle with regard to such evidence.

The author emphasizes the obligation to comply with the requirements of the CPC of Ukraine in the course of obtaining hearsay evidence, taking into account the differentiation depending on the subjects of its provision and the specifics of obtaining it.

The author emphasizes the peculiarities of obtaining hearsay evidence in the course of appeal proceedings.

Based on the results of the study, the author summarizes the features based on the requirements of the criminal procedure law, the totality of which allows characterizing hearsay evidence. In particular, the following features are proposed to be included in the list of such features: method of obtaining; subjects of providing; subject of testimony; subjects of obtaining; procedural form of obtaining.

Key words: *evidence, procedural sources of evidence, hearsay evidence, obtaining evidence, examination of evidence.*

Вступ. Отримання показань із чужих слів як під час досудового розслідування, так і в ході судового розгляду здійснюється за допомогою допиту свідків, потерпілих (хоча не виключається можливість їх надання підозрюваними та обвинуваченими відповідно), яким іншою особою були надані первинні пояснення про обставини, які мають значення для кримінального провадження. Відповідно до нормативно закріпленої моделі кримінального процесуального доказування, допит зазначених учасників кримінального провадження охоплюється початковим етапом цього процесу, для позначення якого під час досудового розслідування законодавцем використовується термін «збирання доказів», а в ході судового розгляду та виконання слідчим суддею в досудовому розслідуванні покладеної на нього кримінальної процесуальної функції судового контролю – термін «дослідження доказів».

Теоретико-правові та практичні аспекти отримання доказів під час досудового розслідування і судового розгляду досліджували В. В. Вапнярчук, І. В. Гловюк, О. В. Капліна, С. О. Ковальчук, Г. Р. Крет, Ю. І. Лозинська, Т. О. Лоскутов, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва, М. М. Стоянов, С. Б. Фомін, Р. М. Шехавцов, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та інші вітчизняні вчені. Водночас, механізм одержання слідчим, прокурором показань із чужих слів та їх дослідження слідчим суддею, судом залишається дослідженим недостатньо повно та підлягає подальшій теоретико-правовій характеристиці.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття, на основі аналізу норм КПК України, сформованої на їх основі слідчої та судової практики і доктринальних підходів, механізму отримання показань із чужих слів під час кримінального провадження.

Результати дослідження. Під час досудового розслідування показання з чужих слів отримуються в ході допиту свідка, потерпілого, підозрюваного. У доктрині кримінального процесу зазначена слідча (розшукова) дія розглядається як єдиний процесуальний спосіб отримання показань [1, с. 208; 2, с. 544], у тому числі й показань із чужих слів. Аналогічна позиція висловлена ОП ККС ВС, який наголошує, що виходячи із сутнісних ознак показань, визначених в частині 1 статті 95 КПК України, у системному зв'язку з частиною 2 статті 84 цього Кодексу, показання є самостійним процесуальним джерелом доказів лише в тому випадку, коли вони надаються під час допиту (постанова від 24.09.2020 р. у справі № 740/3597/17) [3].

Предмет показань із чужих слів складають відомості про будь-які факти та обставини кримінального провадження, про які свідку, потерпілому, підозрюваному стало відомо з пояснень інших осіб та які мають значення для цього кримінального провадження. Зазвичай, його становлять відомості про подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення), винуватість конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення, форму вини, мотив і мету вчинення кримінального правопорушення (абзаци 1, 2 частини 1 статті 91 КПК України) [4]. Поряд із цим, як вказують В. М. Лушпієнко та М. Р. Мазур, особливостями предмета показань свідка є те, що інформація повинна ґрунтуватися на його власному сприйнятті, а в разі її сприйняття свідком з інших джерел, він в обов'язковому порядку має вказати на джерело, з якого йому відомі факти та обставини, стосовно яких він надає показання [1, с. 49; 5, с. 142].

У ході допиту слідчим, прокурором підлягають дотриманню як загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій, встановлені статтею 223 КПК України, так і вимоги до проведення допиту, передбачені статтею 224 КПК України. У разі отримання показань із чужих слів від малолітньої чи неповнолітньої особи, її допит проводиться з урахуванням як процесуальних особливостей, визначених статтею 226 КПК України, так і особливостей психологічних, що зумовлені притаманними такій особі індивідуальними властивостями. У виняткових випадках, передбачених частиною 1 статті 225 КПК України, допит свідка, потерпілого в ході досудового розслідування проводиться слідчим суддею в судовому засіданні. У випадках, передбачених частиною 1 статті 232 КПК України, допит осіб може проводитися в режимі відеоконференції шляхом забезпечення трансляції з іншого приміщення.

Певні особливості притаманні отриманню показань із чужих слів під час допиту, який проводиться в умовах воєнного стану. Так, відповідно до частини 11 статті 615 КПК України, показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Показання, отримані під час допиту підозрюваного у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації [4].

У ході досудового розслідування показання з чужих слів можуть бути предметом дослідження слідчим суддею під час розгляду клопотань про застосування низки заходів забезпечення кримінального провадження та надання дозволу на проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Законодавець не поширює вимоги засади безпосередності дослідження доказів як однієї із загальних засад кримінального провадження (пункт 16 частини 1 статті 7, стаття 23 КПК України) на стадію досудового розслідування в повному обсязі, внаслідок чого показання з чужих слів можуть безпосередньо сприйматися слідчим суддею в разі, коли він у ході розгляду відповідного клопотання за власною ініціативою чи за клопотанням сторін кримінального провадження прийме рішення заслухати будь-якого свідка, показання якого покладені в обґрунтування цього клопотання (частина 4 статті 151, частина 3 статті 156, частина 4 статті 172, частина 4 статті 193, частина 5 статті 244 КПК України).

У разі, якщо свідки ним не викликаються, слідчий суддя особисто не сприймає їх показання, а здійснює дослідження протоколів їх допиту, проведеного слідчим, прокурором,

які містять показання цих свідків, у тому числі надані ними із чужих слів, та обґрунтовують подане клопотання. Наприклад, з копії протоколу допиту свідка, доданої до клопотання слідчого, погодженого з прокурором, про надання дозволу на проведення обшуку, слідчий суддя встановив, що цьому свідку наглядно знайомий громадянин, який раніше судимий та може впливати на криміногенну обстановку в місті та районі, а також відомо від знайомих про постійне носіння ним вогнепальної зброї, яка може бути незареєстрованою, наявність у його володінні зареєстрованої та незареєстрованої зброї, місця його проживання та автомобілі, якими він користується протягом останніх декількох місяців (ухвала Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 28.09.2021 р. у справі № 740/5410/21) [6].

Дослідження протоколів допиту свідків, які містять показання з чужих слів, у сукупності з іншими наданими доказами дозволяють слідчому судді встановити наявність або відсутності підстав для задоволення відповідного клопотання. І, навпаки, за відсутності таких протоколів слідчий суддя, внаслідок відсутності можливості безпосереднього їх дослідження, не може дослідити показання з чужих слів, що призводить до відмови у задоволенні ним відповідного клопотання. Так, обґрунтовуючи погоджене з прокурором клопотання про надання тимчасового доступу до документів, які містять охоронювану законом таємницю, слідчий послався на інформацію, отриману під час допиту двох свідків, які вказали про можливу причетність до вчинення злочину підозрюваного, про що вони дізналися зі слів останнього, але протоколи допитів слідчому судді не надано, внаслідок чого він відмовив у задоволенні вказаного клопотання (ухвала Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 27.10.2021 р. у справі № 577/3847/21) [7].

Під час судового розгляду показання з чужих слів отримуються судом за участю сторін кримінального провадження в ході допиту свідка, потерпілого, обвинуваченого. Як і в стадії досудового розслідування, допит зазначених учасників кримінального провадження під час судового розгляду є єдиним способом отримання показань із чужих слів. У ході судового розгляду допит свідка, потерпілого, обвинуваченого входить до системи процесуальних дій суду з дослідження доказів, що у процесуальному аспекті становить розумово-практичну діяльність, спрямовану на безпосереднє пізнання їх змісту [8, с. 231].

Дотримання під час одержання показань із чужих слів вимог засади безпосередності дослідження доказів як однієї із загальних засад кримінального провадження є необхідною умовою їх подальшого використання в доказуванні. Наводячи визначення поняття цієї засади і розкриваючи її значення для кримінального провадження, ККС ВС відзначає, що безпосередність дослідження доказів означає звернену до суду вимогу закону про дослідження ним всіх зібраних у конкретному кримінальному провадженні доказів шляхом допиту обвинувачених, потерпілих, свідків, експерта, огляду речових доказів, оголошення документів, відтворення звукозапису і відеозапису тощо. Ця засада кримінального судочинства має значення для повного з'ясування обставин кримінального провадження та його об'єктивного вирішення. Безпосередність сприйняття доказів дає змогу суду належним чином дослідити і перевірити їх – як кожний доказ окремо, так і у взаємозв'язку з іншими доказами, здійснити їх оцінку за критеріями, визначеними у частині 1 статті 94 КПК України (постанова від 24.11.2020 р. у справі № 481/227/18) [9].

Вимоги до безпосереднього дослідження доказів у цілому визначені законодавцем у статті 23 КПК України і конкретизовані ним у низці норм кримінального процесуального закону стосовно показань із чужих слів. По-перше, показання з чужих слів підлягають безпосередньому дослідженню судом шляхом їх усного отримання (частина 1 статті 23 КПК України), хоча не виключається їх отримання в письмовій або іншій формі (частина 1 статті 97 КПК України). Із цією метою сторона обвинувачення, з огляду на вимоги частини 3 статті 23 КПК України, зобов'язана забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення з метою реалізації права сторони захисту на допит перед незалежним та неупередженим судом [4]. По-друге, виключається можливість визнання доказами і, відповідно, подальшого використання в доказуванні, в тому числі й для обґрунтування судових рішень, тих показань із чужих слів, безпосереднє дослідження яких не здійснювалося

судом, за винятком випадків, прямо передбачених нормами кримінального процесуального закону (частина 2 статті 23 КПК України). Зокрема, винятки із правила про безпосереднє дослідження показань у цілому визначені законодавцем у частині 4 статті 95 КПК України, відповідно до якої може використати для обґрунтування своїх висновків показання, які не досліджувалися ним безпосередньо в ході судового розгляду, у двох випадках: 1) отримання показань у порядку, передбаченому статтею 225 КПК України, яка передбачає їх одержання шляхом допиту свідка, потерпілого, особи, щодо якої уповноваженим на те органом було прийнято рішення про її обмін як військовополоненого, за наявності встановлених цією статтею виняткових випадків, у судовому засіданні в ході досудового розслідування; 2) отримання показань у порядку, передбаченому статтею 615 КПК України, частина 11 якої закріплює можливість використання як доказів у суді показань, отриманих під час допиту у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, в тому числі й одночасного допиту двох або більше вже допитаних осіб: а) свідка, потерпілого – виключно за умови здійснення фіксації ходу та результатів проведення допиту за допомогою використання доступних технічних засобів відеофіксації; б) підозрюваного – виключно за умови участі в допиті захисника та здійснення фіксації ходу та результатів проведення допиту за допомогою використання доступних технічних засобів відеофіксації [4]. Натомість, стосовно показань із чужих слів законодавець надає суду право визнати їх допустимим доказом незалежно від наявності можливості безпосередньо допитати особу, якою було надано первинні пояснення, за наявності виняткових випадків та за умови, що такі показання, відповідно до інших правил допустимості, є допустимим доказом (частина 2 статті 97 КПК України), а також визначає коло обставин, які підлягають врахуванню судом під час прийняття такого рішення, та встановлює перелік обставин, за наявності яких суд вправі визнати неможливим допит особи, котрою було надано первинні пояснення (частини 2, 3 статті 97 КПК України).

У ході судового розгляду допит обвинуваченого підлягає проведенню з дотриманням правил статті 351 КПК України, допит свідка – вимог статті 352 цього Кодексу, а допит потерпілого – правил, передбачених частинами 2, 3, 5 – 14 статті 352 КПК України та з урахуванням особливостей, визначених частиною 1 статті 353 КПК України. Допит малолітнього чи неповнолітнього свідка або потерпілого проводиться з урахуванням особливостей, передбачених статтею 354 КПК України. У випадках, визначених частиною 1 статті 336 КПК України, допит свідка, потерпілого, обвинуваченого може бути проведений у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі того, яке знаходиться поза межами приміщення суду.

Під час апеляційного провадження показання з чужих слів можуть бути одержані судом апеляційної інстанції в разі проведення ним повторного дослідження обставин, встановлених у кримінальному провадженні, за наявності передбачених нормами кримінального процесуального закону підстав. Так, частина 3 статті 404 КПК України закріплює, що за клопотанням учасників судового провадження суд апеляційної інстанції зобов'язаний повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, що вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями, та може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, виключно якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується [4].

Проведення судом апеляційної інстанції повторного дослідження обставин, встановлених у кримінальному провадженні, забезпечує безпосереднє сприйняття ним доказів, у тому числі й показань із чужих слів, та їх подальше використання для обґрунтування судового рішення. Безпосереднє дослідження показань із чужих слів у сукупності з іншими доказами дозволяє суду апеляційної інстанції підтвердити або спростувати доводи апеляційної скарги, що є особливо важливим у випадках, коли настала смерть особи, якою свідку чи потерпілому були надані первинні пояснення про обставини, які мають значення для кримінального провадження. Наприклад, допитаний судом апеляційної інстанції свідок, котрий працює лікарем швидкої допомоги, повідомив, що після приїзду виявив на місці виклику

потерпілого (який у подальшому помер у медичному закладі від отриманих тілесних ушкоджень) зі слідами термічного опіку грудної клітини, тулубу та верхніх кінцівок, вказані опіки були обширними і глибокими, отримані травми у потерпілого були досить важкими, а потерпілий розповів свідку, що його облив та підпалив його рідний брат. Дослідивши показання свідка, надані ним зі слів померлого потерпілого, в сукупності з іншими доказами, суд апеляційної інстанції погодився з висновком суду першої інстанції про доведеність винуватості обвинуваченого у вчиненні злочину, а показання обвинуваченого, в яких він заперечував свою вину, розцінив як прагнення уникнути відповідальності (вирок Апеляційного суду Херсонської області від 16.01.2018 р. у справі № 766/13786/16-к) [10].

Висновки. Отримання показань із чужих слів може бути охарактеризовано за допомогою виокремлення таких особливостей, заснованих на вимогах норм кримінального процесуального закону: 1) способу одержання – єдиним способом їх отримання незалежно від стадії кримінального провадження є допит; 2) суб'єктів надання – показання з чужих слів можуть бути надані свідками, потерпілими, а в окремих випадках – також підозрюваними, обвинуваченими; 3) предмету показань, яким є відомості про будь-які факти та обставини кримінального провадження, про які зазначеним учасникам кримінального провадження стало відомо з пояснень інших осіб та які мають значення для цього кримінального провадження, а також відомості про осіб, які надали первинні пояснення; 4) суб'єктів отримання – під час досудового розслідування суб'єктами одержання показань із чужих слів є слідчий, прокурор, а також слідчий суддя в ході виконання покладеної на нього кримінальної процесуальної функції судового контролю, а під час судового розгляду – суд; 5) процесуальної форми отримання – нормативно закріпленого порядку одержання показань із чужих слів з урахуванням його диференціації залежно від суб'єктів надання (зокрема, їх надання малолітніми і неповнолітніми), суб'єктів отримання (зокрема, отримання слідчим суддею та судом) та особливостей одержання (зокрема, отримання в режимі відеоконференції або в умовах воєнного стану).

Список використаних джерел:

1. Лушпійко В.М. Показання свідка як процесуальне джерело доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ, 2018. 255 с.
2. Мирошніченко Ю.М. Допит владних суб'єктів досудового розслідування під час судового провадження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 543-546.
3. Постанова ОП ККС ВС від 20.09.2020 р. у справі № 740/3597/17 (провадження № 51-6070кмо19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91702552>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Мазур М.Р. Особливості формування показань свідка в кримінальному провадженні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Право. 2015. № 12. С. 141-147.
6. Ухвала Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 28.09.2021 р. у справі № 740/5410/21 (провадження № 1-кп/740/1228/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99939235>.
7. Ухвала Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 27.10.2021 р. у справі № 577/3847/21 (провадження № 1-кп/577/1736/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100608227>.
8. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2017. 618 с.
9. Постанова ККС ВС від 24.11.2020 р. у справі № 481/227/18 (провадження № 51-2539км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93119786>.
10. Вирок Апеляційного суду Херсонської області від 16.01.2018 р. у справі № 766/13786/16-к (провадження № 11-кп/791/61/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71618108>.

ЖМУР А. М.,
аспірантка кафедри кримінального
процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.56>

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ВИПАДКАХ НАСТАННЯ СМЕРТІ ОСОБИ

У статті виокремлено та охарактеризовано низку особливостей початку досудового розслідування щодо злочинів, які спричинили смерть потерпілої особи. Йдеться про необхідні процесуальні дії, що мають бути вчинені на цьому етапі, їх найбільш доцільну послідовність та ефективне поєднання, зокрема, з огляду на підходи, сформульовані в практиці Верховного Суду. Зокрема, визначено такі основні особливості: (1) проведення невідкладного огляду місця події, який нерозривно пов'язаний із оглядом трупа; (2) обов'язковою спеціальною умовою проведення огляду трупа є участь у цій слідчій (розшуковій) дії судово-медичного експерта (крім випадків, коли його неможливо залучити вчасно – тоді обов'язковим учасником має бути лікар); (3) наступною процесуальною дією після огляду трупа має бути залучення експерта та проведення судово-медичної експертизи трупа для встановлення причин смерті. Крім того, співставлення змісту підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють порядок взаємодії уповноважених суб'єктів при встановленні факту смерті людини в звичайний період та в умовах воєнного стану, дозволило виявити низку відмінностей, пов'язаних із фіксацією цих юридичних фактів в сучасних реаліях, а саме: передбачення можливості проведення огляду трупа працівниками закладів охорони здоров'я лише за умови відсутності загроз їх життю та здоров'ю; правило щодо можливого здійснення огляду трупа слідчим в бюро судово-медичної експертизи або іншому спеціально визначеному та облаштованому безпечному місці, із залученням судово-медичного експерта або лікаря з можливим подальшим направленням трупа для проведення судово-медичної експертизи (розтину) трупа (йдеться про випадки неможливості огляду трупа на місці його виявлення – наприклад, через обстріли, проведення бойових дій тощо) та деякі інші.

Ключові слова: досудове розслідування, початок досудового розслідування, огляд місця події, огляд трупа, смерть особи.

Zhmur A. M. Features of initiating criminal proceedings in cases of death of a person

The article identifies and characterises a set of peculiarities of initiating a pre-trial investigation into crimes which caused the death of a victim. The article focuses on the necessary procedural actions to be taken at this stage, their most appropriate sequence and effective combination, in particular, with regard to the approaches formulated in the Supreme Court case law. Specifically, the author defines the following main features: (1) an urgent inspection of the scene of the incident, which is inextricably linked to the examination of the corpse; (2) a mandatory special condition for the examination of the corpse is the participation of a forensic expert in this investigative (search) action (unless it is impossible to involve him/her in time

– in which case a doctor should be a mandatory participant); (3) the next procedural action after the examination of the corpse shall be the involvement of an expert and a forensic medical examination of the corpse to determine the cause of death. Furthermore, a comparison of the content of by-laws and regulations governing the procedure for interaction between authorised entities in establishing the fact of a person's death in normal times and under martial law has revealed a number of differences related to the recording of these legal facts in modern realities, namely: providing for the possibility of examination of the corpse by staff of healthcare facilities only in the absence of threats to their life and health; a rule on the possibility of examination of the corpse by an investigator in a forensic examination bureau or other specially designated and equipped safe place, with the involvement of a forensic expert or doctor, with the possible subsequent referral of the corpse for a forensic examination (autopsy) of the corpse (this refers to cases where it is impossible to examine the corpse at the place of its discovery – for example, due to shelling, hostilities) etc.

Key words: *pre-trial investigation, initiation of pre-trial investigation, examination of the scene, examination of the corpse, death of a person.*

Вступ. Феномен смерті є перманентно цікавим для багатьох наук, зокрема не є винятком і юриспруденція, оскільки саме з цією подією норми одночасно декількох галузей права пов'язують настання цілої низки правових наслідків, що можуть мати значення не лише для близьких та рідних померлої особи, але й для держави загалом або для інших суб'єктів. Отже, для правозастосування смерть є одним із досить поширених юридичних фактів, який має місце у повсякденному житті – настання смерті не проходить безслідно у юридичному сенсі, спричиняючи у ряді ситуацій суттєвий вплив на трансформацію суспільних відносин, зокрема і на етапі початку кримінального провадження.

Постановка завдання. У статті ставиться за мету з'ясування особливостей здійснення кримінального провадження на етапі початку досудового розслідування у разі настання смерті особи внаслідок злочинних дій, зокрема, визначення специфіки комплексу тих процесуальних дій, що мають бути вчинені у такому випадку, а також розкриття тих аспектів, що пов'язані з новелізацією кримінального процесуального законодавства в умовах повномасштабної збройної агресії.

Результати дослідження. У вітчизняному законодавстві питання щодо визначення смерті регламентовано, зокрема, у Основах законодавства України про охорону здоров'я, що затверджені Законом України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ. Так, зокрема, згідно з ч. 2 ст. 52 цього Закону, «моментом незворотної смерті людини є момент смерті її головного мозку або її біологічна смерть». При цьому у ч. 3 цієї статті уточнюється, що «смерть мозку визначається при повному і незворотному припиненні всіх його функцій, що реєструється при працюючому серці і штучній вентиляції легень» та визначається порядок такої констатації. Так само із змісту ч. 4 ст. 52 випливає, що біологічна смерть людини полягає у незворотному припиненні кровообігу та дихальних функцій, появи ранніх та/або пізніх трупних змін, що має бути встановлено медичним працівником на підставі діагностичних критеріїв та внесено до медичної документації пацієнта [1].

Особливості початку досудового розслідування в цьому випадку пов'язані із тим комплексом процесуальних дій, що мають бути проведені з метою забезпечення оперативності та належності розслідування. Насамперед, йдеться про проведення невідкладного огляду місця події, який нерозривно пов'язаний із оглядом трупу. Про це, зокрема, наголошено в постанові ККС ВС від 5 вересня 2019 р. (справа № 518/203/17), а саме колегією суддів встановлено законність проведення огляду місця події, яким є житло без ухвали слідчого судді до початку досудового розслідування на підставі повідомлення про смерть. Судді підкреслили, що «місце виявлення трупа завжди вважається місцем події незалежно від того, де настала

смерть певної людини». З огляду на це констатовано невідкладний характер відповідної слідчої (розшукової) дії з метою перевірки отриманої інформації без попереднього судового контролю. А отже й виявлення та вилучення трупа під час проведення огляду місця події було здійснено з дотриманням вимог КПК [2].

Цей підхід знаходить свою підтримку у науковій літературі – зокрема, у своїй дисертації В. Г. Клепіковський вказує на те, що виходячи з положень кримінального процесуального законодавства, термін «місце події» має тлумачитися найбільш широко, тобто яке охоплює і місце, де були виявлені лише докази, і місце, де відбулося саме кримінальне правопорушення; при цьому поняття «місце злочину» може виділятися лише як додатковий критерій, оскільки воно не є релевантним по відношенню до категорії «місце події» [3, с. 42].

У світлі цього слід звернути також увагу на положення ст. 238 КПК, якими регламентовано низку особливостей процесуального порядку проведення огляду трупа в кримінальному провадженні. До таких особливостей (правил і умов) може бути віднесено таке:

– можливість комбінації огляду трупа з іншими видами огляду, а саме оглядом місця події та оглядом житла чи іншого володіння особи. При цьому повинні бути дотримані правила проведення цих слідчих (розшукових) дій, визначені у інших нормах КПК. Так, зокрема, ч. 2 ст. 237 КПК встановлює, що огляд житла чи іншого володіння особи має бути здійсненим з дотриманням тих процесуальних вимог, що передбачені для обшуку житла чи іншого володіння особи. Відповідні правила закріплюються ст. ст. 234-236 КПК, а також ст. ст. 107 та 223 КПК, і включають, зокрема, вимоги щодо участі понятих, здійснення відеофіксації ходу та результатів проведення обшуку, допуску адвоката на місце проведення обшуку. До того ж, як зазначено в постанові ККС ВС від 23 травня 2018 року (справа № 159/451/16-к), за загальним правилом, встановленим у ч. 2 ст. 234 та ч. 2 ст. 237 КПК, огляд та обшук житла чи іншого володіння особи здійснюється на підставі ухвали слідчого судді. Винятком може бути випадок, який передбачений у ч. 3 ст. 233 КПК [4].

Утім, як випливає із наведеної вище постанови ВС від 5 вересня 2019 р. (справа № 518/203/17), якщо труп перебуває у житлі або іншому володінні особи, однак насамперед проводиться саме огляд місця події на підставі повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, ухвала слідчого судді не потрібна. Вочевидь, це пов'язано з невідкладним, нагальним характером огляду місця події, коли несвоєчасність дій може призвести до заподіяння шкоди, зокрема через втрату нагоди фіксування важливих для кримінального провадження слідів злочину. На цьому, зокрема, наголошено в постанові ККС ВС від 13 березня 2018 року (справа № 541/655/15-к), де колегія суддів, взявши до уваги нагальність проведеного огляду місця події та факт запрошення самою особою слідчо-оперативної групи до свого житла, констатувала відсутність потреби в такому разі ухвали слідчого судді [5].

Також важливо взяти до уваги те, що найчастіше у разі виявлення трупа в певному житлі чи іншому приміщенні особи, які є його власниками або орендарями, самостійно викликають поліцію та добровільно впускають слідчо-оперативну групу в своє житло чи інше володіння для проведення всередині огляду такого трупа, що буде поєднаний з оглядом місця події. З огляду на це можемо звернутися до висновків, сформульованих у постанові ККС ВС від 30 жовтня 2018 року (справа № 671/1486/17), де колегія суддів ВС наголосила на існуванні передбаченої ч. 2 ст. 30 Конституції України, ст. 13 та ч. 1 ст. 233 КПК альтернативи ухвали слідчого судді для проникнення до житла або іншого володіння особи, а саме – добровільної згоди такої особи. Проте важливо, щоб така згода була надана на наявності всіх процесуальних гарантій, які захищали б здатність висловлювати свою справжню думку [6]. При цьому слід враховувати й сформульований ВС підхід, згідно з яким певні дії особи (наприклад, повідомлення про кримінальне правопорушення та виклик поліції або швидкої допомоги) можуть розглядатися як надання такою особою добровільної згоди на проникнення до її домоволодіння, навіть якщо така згода не була письмово зафіксована безпосередньо в тексті протоколу огляду місця події [7].

Насамкінець, взявши до уваги позицію ККС ВС, наведену у вказаній вище постанові від 5 вересня 2019 р. (справа № 518/203/17), можемо резюмувати що огляд трупа, поєднаний

з оглядом місця події може бути проведений до внесення відомостей в ЄРДР. І хоча такий висновок логічно випливає із системного аналізу ч. 3 ст. 214, ч. 2 ст. 238 КПК та релевантної практики ВС, все ж формально це прямо не передбачено положеннями кримінального процесуального законодавства. Зважаючи на це, пропонуємо викласти друге речення частини 3 статті 214 КПК у оновленій редакції: «У невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події, *зокрема, у разі його одночасного проведення з оглядом трупа* (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду або отримання довідки, висновку спеціаліста)».

У спеціальній юридичній літературі також звертається увага на те, що у випадку поєднання огляду трупа та огляду місця події не буде йтися про проведення двох окремих слідчих дій, оскільки, як резюмує В.Г. Клепіковський на підставі аналізу матеріалів практики, основною дією, яка по суті поглинати іншу, буде саме огляд місця події. До такого висновку науковець доходить на підставі того, що труп буде лише одним з об'єктів, який має бути оглянуто під час дослідження місця виявлення тіла людини, а не навпаки. Як вказує В. Г. Клепіковський, і з чим можна цілком погодитися, саме місце події має не менше значення, адже там можуть лишитися сліди, які вказують на причини смерті, осіб, які причетні до потенційного кримінального правопорушення тощо. [3, с. 117–118].

Обов'язковою спеціальною умовою проведення огляду трупа є участь у цій слідчій (розшуковій) дії судово-медичного експерта (крім випадків, коли його неможливо залучити вчасно – тоді обов'язковим учасником має бути лікар).

У деяких літературних джерелах конкретизуються ті завдання, які стоять перед судово-медичним експертом або лікарем під час проведення огляду трупа. Зокрема, йдеться про таке: «констатація факту смерті та часу її настання у випадках наявності достовірних ознак смерті, за відсутності таких ознак – надання невідкладної допомоги потерпілому; встановлення первинного положення трупа та його можливих змін; відповідність місця виявлення трупа місцю злочину; встановлення характеру та особливостей ушкоджень; допомога слідчому у правильності та послідовності огляду трупа у протоколі; допомога у виявленні та вилученні слідів біологічного походження та інших об'єктів, необхідних для проведення судово-медичної експертизи. При цьому інші завдання, які виходять за межі його компетенції і не потребують спеціальних знань, не можуть бути покладені на цього учасника кримінального провадження [8, с. 292–293]. Так само загальні завдання, які можуть бути покладені на судово-медичного експерта при огляді трупа, передбачені в пункті 2.15 Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, затвердженій наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 – йдеться про сприяння слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів, надання за можливістю пояснень, участь разом з іншими особами в складанні та підписанні протоколу огляду [9].

Доцільно підкреслити, що участь конкретного судово-медичного експерта при проведенні огляду трупа не є перешкодою для його подальшого залучення для проведення судово-медичної експертизи трупа, адже це не може розглядатися як підстава для його відводу чи самовідводу. Це передбачено як ч. 1 ст. 79 КПК, так і абзацом 3 підпункту 2.21.2 вказаної вище Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, згідно з яким «попередня участь експерта у справі як фахівця з судової медицини при огляді трупа на місці події не є підставою для відводу» [9]. Навпаки, як випливає з аналізу ч. 3 ст. 101 КПК, висновок експерта може ґрунтуватися на тій інформації, яку відповідний експерт сприймав безпосередньо – зокрема, може йтися якраз про ті випадки, коли цей самий експерт був залучений стороною обвинувачення відповідно до положень ч. 1 ст. 238 КПК для участі в огляді трупа.

Наступною процесуальною дією після огляду трупа має бути залучення експерта та проведення судово-медичної експертизи трупа для встановлення причин смерті. Наведене правило впливає як безпосередньо з текстів ч. 3 ст. 238 КПК, так і з ч. 2 ст. 242 КПК, у якій закріплено випадки обов'язкового призначення експертизи в кримінальному провадженні стороною обвинувачення.

Відмітимо, що виходячи з положень ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», судово-медична експертиза може проводитися лише державними спеціалізованими

установами, що означає необхідність дотримання певних кваліфікаційних вимог особою, якій може бути доручено проведення судово-медичної експертизи трупа (зокрема, наявність відповідної вищої освіти, освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче спеціаліста, проходження відповідної підготовки та отримання кваліфікації судового експерта з медичної спеціальності – ч. 2 ст. 10 цього Закону) [10].

Слід зауважити, що ч. 3 ст. 238 КПК не уточнює, в яких саме випадках виявлення трупа має бути призначено та проведено судово-медичну експертизу. Однак це питання є надзвичайно важливим з погляду встановленої у ч. 4 цієї статті вимоги про можливість видачі трупа виключно після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причин смерті. Водночас, це питання деталізується в низці відомих і підзаконних нормативно-правових актів, а саме: згідно з пунктом 1.7 Правил проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи (затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6) об'єктами експертизи у судово-медичному відділі трупів є трупи (частини трупа) осіб, що вмерли насильницькою смертю, раптово або при нез'ясованих обставинах, а також трупи невстановлених осіб [11].

При цьому, поняття насильницької смерті наведено в Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України, що затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора 09 березня 2022 року № 177/450/46. Так, згідно із наданою в тезаурусі цього документа дефініцією, під насильницькою смертю слід розуміти «смерть від механічних ушкоджень (дія тупих предметів, у тому числі транспортна травма, падіння з висоти, дія гострих предметів, вогнепальної зброї), асфіксії, дії крайніх температур, електричного струму, променевої енергії, низького та високого атмосферного тиску, отруєнь тощо». Цей порядок також містить уточнення щодо випадків, коли працівникам закладів охорони здоров'я дозволяється видавати лікарські свідоцтва про смерть та проводити видачу/захоронення тіл без направлення на судово-медичну експертизу. Йдеться про ситуації, коли в результаті огляду трупа працівником закладу охорони здоров'я на місці перебування трупа було встановлено факт відсутності ознак насильницької смерті або коли наявна медична документація із закладів охорони здоров'я (без уточнення) [12].

На продовження розгляду тематики, пов'язаної із початком кримінального провадження у разі смерті особи внаслідок кримінального правопорушення в умовах воєнного стану, пропонуємо звернути увагу на певні відмінності у підзаконному врегулюванні цього аспекту, що були запроваджені на початку березня 2022 р. та зумовлені повномасштабним російським вторгненням. Так, на заміну Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини, затв. спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України та Генеральної прокуратури України від 29 вересня 2017 р. № 807/1193/279 [13], дію якого було зупинено до завершення воєнного стану в Україні, було тимчасово запроваджено Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України, затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора від 09 березня 2022 р. № 177/450/46 [12], що було пов'язано із початком збройної агресії росії проти України, а також спричиненим цим запровадженням воєнного стану 24 лютого 2022 р.

Співставлення змісту цих двох підзаконних нормативно-правових актів, дозволяє виявити низку відмінностей, пов'язаних із фіксацією фактів смерті особи в умовах воєнного стану. До таких відмінностей та нововведень може бути віднесено таке:

– передбачення можливості проведення огляду трупа працівниками закладів охорони здоров'я лише за умови відсутності загроз їх життю та здоров'ю;

– правило щодо можливого здійснення огляду трупа слідчим в бюро судово-медичної експертизи або іншому спеціально визначеному та облаштованому безпечному місці, із залученням судово-медичного експерта або лікаря з можливим подальшим направленням трупа для проведення судово-медичної експертизи (розтину) трупа (йдеться про випадки неможливості огляду трупа на місці його виявлення – наприклад, через обстріли, проведення бойових дій тощо);

– пряма письмова вказівка з боку органів військової адміністрації, Служби безпеки України та інших уповноважених органів як підстава для невидачі лікарського свідоцтва про смерть;

– відсутність потреби проведення розтину трупа та судово-медичної експертизи у разі настання смерті в прийнятному відділенні закладу охорони здоров'я за умов явних ознак вогнепальної, вибухової, опікової, хімічної, радіаційної або іншої травми, як результату бойових дій, незалежно від того, чи є постраждалий військовим або цивільним. За таких обставин лікарське свідоцтво про смерть видається лікарем закладу охорони здоров'я на підставі зовнішнього огляду;

– виключення із переліку підстав для обов'язкового направлення трупа або його частин для проведення судово-медичної експертизи випадків, коли «смерть настала раптово або при нез'ясованих обставин» та коли «смерть настала поза місцем проживання особи».

Вочевидь, наведені зміни пов'язані з деякими із окреслених нами вище проблем (зокрема, неможливість проведення невідкладних слідчих дій через безпекові умови), а також тим, що велика кількість випадків смерті осіб наразі мають очевидні причини, пов'язані із веденням бойових дій та діями держави-агресора, водночас ці події призводять до зростання кількості фактів настання смерті осіб, що актуалізує проблеми огляду місця події.

Висновки. Отже, проведене у статті дослідження дало можливість виокремити та охарактеризувати низку особливостей початку досудового розслідування щодо злочинів, які спричинили смерть потерпілої особи. Йдеться про необхідні процесуальні дії, що мають бути вчинені на цьому етапі, їх найбільш доцільну послідовність та ефективне поєднання, зокрема, з огляду на підходи, сформульовані в практиці Верховного Суду. Крім того, співставлення змісту підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють порядок взаємодії уповноважених суб'єктів при встановленні факту смерті людини в звичайний період та в умовах воєнного стану, дозволило виявити низку відмінностей, пов'язаних із фіксацією цих юридичних фактів в сучасних реаліях.

Список використаних джерел:

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
2. Постанова ККС ВС від 5 вересня 2019 р. (справа № 518/203/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84152931>
3. Клепіковський В.Г. Кримінальний процесуальний аналіз огляду місця події як слідчої (розшукової) дії: дис. докт. філософ. за спеціальністю 081 Право. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 192 с.
4. Постанова ККС ВС від 23 травня 2018 року (справа № 159/451/16-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74342648>
5. Постанова ККС ВС від 13 березня 2018 року (справа № 541/655/15-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72850659>
6. Постанова ККС ВС від 30 жовтня 2018 року (справа № 671/1486/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77590154>
7. Постанова ККС ВС від 31 жовтня 2018 року (справа № 399/273/16-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77654133>
8. Плетенецька А. О., Соколовська-Уксусова Н.В., Лихова С. Я. Аналіз проблеми проведення огляду трупа на місці події в сучасних умовах. Modern problems on science, 2020. С. 292-294. URL: <http://ir.library.nmu.com/bitstream/123456789/5113/1/%D0%90%D0%>

BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf

9. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text>

10. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

11. Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0257-95#Text>

12. Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора 09 березня 2022 року № 177/450/46.

13. Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини: затв. спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України та Генеральної прокуратури України від 29 вересня 2017 р. № 807/1193/279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17#Text>

КОЛОДІНА А. С.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової
діяльності(Національний університет
«Одеська юридична академія»)**ЧПКО Н. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової
діяльності(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.98.06:159.955.4

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.57>**КРИМІНАЛІСТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ:
КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ**

У статті досліджується феномен криміналістичної рефлексії як теоретико-методологічного інструменту сучасної криміналістичної науки, для осмислення криміналістичних знань та застосування їх в практичній діяльності з розслідування злочинів. Розглянуто поняття, структуру та механізми криміналістичної рефлексії, її місце та роль у вирішенні завдань в практичній діяльності з розслідування злочинів. Проведено концептуальний аналіз поняття, визначено його місце в системі криміналістики. Визначено значення криміналістичної рефлексії та рефлексивного мислення у діяльності суб'єктів розслідування для вдосконалення методів криміналістичної діяльності, а також формування нових підходів щодо збору, аналізу та оцінки доказів за допомогою таких когнітивних процесів.

Аналізується їхній вплив на ефективність ухвалення рішень, застосування тактичних засобів розслідування та комунікацію з учасниками кримінального провадження. Особливу увагу приділено ролі криміналістичної рефлексії у вдосконаленні слідчої діяльності та формуванні професійної компетентності.

В рамках наукового дослідження, здійснюється порівняльний аналіз криміналістичної рефлексії та суміжних понять таких як: юридична рефлексія; критичне мислення; аналітичне мислення. Проаналізовано співвідношення понять «криміналістична рефлексія» та «рефлексивне мислення». Досліджено взаємозв'язок криміналістичної рефлексії з логічними, евристичними та спеціальними методами криміналістики. Обґрунтовано ефективність методу рефлексії на всіх стадіях розслідування.

Практичне значення дослідження полягає в розкритті механізмів застосування рефлексивного аналізу під час розслідування злочинів, оцінки доказової інформації та прогнозування поведінки злочинця.

Ключові слова: розслідування, криміналістична рефлексія, слідча діяльність, методи криміналістичної діяльності, рефлексивний підхід, криміналістика, концептуальний аналіз, критичне мислення, юридична рефлексія, аналітичне мислення, рефлексивне мислення, суб'єкт розслідування, ухвалення рішень.

Kolodina A. S., Chipko N. V. Forensic reflection: conceptual analysis and practical significance

The article examines the phenomenon of forensic reflection as a theoretical-methodological tool of modern forensic science, for understanding forensic knowledge and its application in the practical activity of investigating crimes. The concept, structure and mechanisms of forensic reflection, its place and role in solving tasks in the practical activity of crime investigation are considered. The importance of reflection for the improvement of methods of forensic activity and the formation of new approaches to the collection, analysis and evaluation of evidence is determined. Special attention is paid to the role of forensic reflection in the improvement of investigative activity and the formation of professional competence.

A comparative analysis of forensic reflection and related concepts such as: legal reflection; critical thinking; analytical thinking. The relationship between the concepts of "forensic reflection" and "reflexive thinking" is analyzed.

A comparative analysis of forensic reflection and related concepts such as: legal reflection; critical thinking; analytical thinking. The relationship between forensic reflection and logical, heuristic and special methods of forensics is studied. The effectiveness of the reflection method at all stages of the investigation is substantiated.

The practical significance of the study lies in revealing the mechanisms of applying reflexive analysis during the investigation of crimes, evaluating evidentiary information and predicting the criminal's behavior.

Key words: *investigation, forensic reflection, investigative activity, methods of forensic activity, reflective approach, forensics, conceptual analysis, critical thinking, legal reflection, analytical thinking, reflective thinking, the subject of the investigation, decision-making.*

Вступ. (Постановка проблеми). Криміналістика, як наука, що займається вивченням та розробкою засобів, методів та прийомів виявлення, розкриття й розслідування злочинів, постійно шукає способи підвищення ефективності та вдосконалення своєї діяльності. У цьому контексті феномен рефлексії набуває особливої актуальності, оскільки він дозволяє аналізувати й переосмислювати існуючі підходи, виявляти їхні сильні та слабкі сторони.

У кримінальному провадженні важливу роль відіграє здатність суб'єкта розслідування до рефлексії, що дозволяє адекватно оцінювати ситуацію, прогнозувати поведінку учасників процесу та застосовувати ефективні тактичні прийоми.

Використання рефлексивного мислення є одним із ключових елементів сучасної криміналістики, яка зосереджена на критичному осмисленні отриманої інформації та побудові гіпотез для вирішення питань, які виникають в процесі практичної діяльності з розслідування злочинів. Вона сприяє підвищенню якості слідчої діяльності. Базується на ідеях когнітивної науки, психології та філософії, які досліджують здатність суб'єкта до саморефлексії та осмислення власної діяльності.

У контексті вивчення цього явища у криміналістиці, рефлексія передбачає: аналіз ефективності застосовуваних методів і прийомів розслідування; критичне осмислення професійних дій у процесі пошуку істини; побудову гіпотез на основі попередніх результатів і сучасних наукових досягнень; процес розуміння іншого (наприклад, підозрюваного в ході проведення допиту, обшуку), шляхом міркування замість нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У криміналістичній науці концептуальному аналізу вивчення такої категорії як криміналістична рефлексія, не приділялось багато уваги, зокрема були спроби дослідження рефлексивного мислення у ході застосування такої слідчої дії як допит та обшук. Розкриттю сутності поняття криміналістична рефлексія приділяли увагу у своїх роботах такі вчені як: А. М. Гурова, В. О. Коновалова, В. М. Шевчук, В. Ю., М. В. Костицький, Г. А. Зорін, В. Негребецький, І. І. Сенчак, О. М. Цильмак, Ю. О. Гресь, В. Ю. Шепітько та інші.

Метою статті є аналіз концептуальної природи криміналістичної рефлексії та рефлексивного мислення, визначити її місце в криміналістичній діяльності та з'ясувати її практичне значення у криміналістичній діяльності. Обґрунтування власних ідей щодо ефективності методу рефлексії на всіх стадіях розслідування.

Виклад основного матеріалу. У сучасних реаліях сьогодення першочерговими напрямками досліджень у криміналістичній науці є – розробка і застосування інноваційних засобів, прийомів та методів розслідування, що потребують необхідності підвищення ролі практичного спрямування наукових розробок цієї проблематики та впровадження їх у практичну діяльність.

Рефлексія (від лат. reflexio – «звернення назад») у загальному сенсі означає здатність людини до самоспостереження та аналізу власної діяльності [1]. У криміналістиці цей термін не набув широкої популярності, але використовується для позначення процесу осмислення методів, прийомів і рішень, що застосовуються суб'єктом розслідування під час здійснення практичної діяльності.

Криміналістичну рефлексію можна визначати по-різному: і як специфічний процес критичного мислення, спрямований на аналіз криміналістичної діяльності, прийняття рішень та оцінку їхніх наслідків з метою підвищення ефективності протидії злочинності; і як процес аналізу та критичного переосмислення фактів, доказів і слідчих версій у кримінальному провадженні. Вона базується на міждисциплінарному підході, інтегруючи досягнення криміналістики, психології та логіки. У сучасній криміналістичній теорії термін «рефлексія» розглядається як процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів. Він являє собою процес подвоєного, дзеркального взаємодібтття суб'єктами один одного, змістом якого є відтворення особливостей один одного [2, с. 838]. Складність та дискусії стосовно цього феномену, як інструменту сучасної криміналістики, обумовлюється різними підходами до: визначення цього поняття, його значення та сфери застосування, тому є актуальним та становить предмет наукового дослідження.

І. І. Сенчак досліджує правову рефлексію як невід'ємний компонент у механізмі формування правосвідомості, де визначає структуру правової рефлексії наступним чином, а саме: правова рефлексія на думку автора поділяється на повсякденну та професійну рефлексію, де остання включає в собі – науково-правову рефлексію та професійно-правову рефлексію. В свою чергу, нас цікавить професійно-правова рефлексія, яка поділяється: за сферою практичної діяльності (судова, криміналістична і т.п.) та за суб'єктом правозастосовчої діяльності (рефлексія судді, слідчого, прокурора, адвоката, державного виконавця, нотаріуса і т.д.) [3, с. 7].

Зокрема, криміналістична рефлексія досліджувалася Г. А. Зоріним [3], який вважає, що технологія застосування методу рефлексії полягає у тому, що криміналіст ніби займає позицію учасника слідчої дії і з цієї позиції розглядає самого себе, увесь процес спілкування, аналізує минуле і прогнозує перспективу розвитку дій. Г. А. Зорін зазначає, що це мислення про мислення з приводу розслідуваної справи [3, с. 7]. Така думка теж заслуговує на увагу, адже метод рефлексії є ефективним на всіх стадіях процесу розслідування. Суб'єктом розслідування у процесі практичної діяльності аналізуються норми права, що регулюють порядок проведення слідчих дій. Тому, джерелами рефлексії насамперед можна вважати наукові положення різних наук, а саме: психології, філософії, логіки, теорії держави та права, психіатрії та ін.

А. М. Гурова розглядає рефлексивне мислення як – динамічний ситуаційно обумовлений мисленнєвий процес, що спрямований на проникнення у свідомість особи шляхом імітації суджень тактичного партнера з метою з'ясування закономірностей його мислення та обрання способів найбільш ефективної поведінки, який виражається у формі самоаналізу з приводу певної ситуації у поєднанні із припущенням вірогідних результатів аналізу цієї ж ситуації тактичним партнером, має взаємний характер, що може виражатись як у безпосередній, так і в опосередкованій формах взаємодії [4, с. 160].

Якщо говорити про роль криміналістичної рефлексії у криміналістиці то вона забезпечує: адаптацію до нових методів вчинення злочинів; вдосконалення криміналістичних

методик; формування нових підходів до оцінки доказів. У криміналістиці рефлексія набуває особливого значення, оскільки вона сприяє:

- критичному аналізу доказів – оцінці їхньої достовірності, належності та допустимості;
- визначенню напрямів розслідування – прогнозуванню подальших дій;
- коригуванню слідчих дій – перегляду гіпотез у зв'язку з новими обставинами справи. Таким чином, ми бачимо, що криміналістична рефлексія є невід'ємною частиною професійного мислення слідчого.

Можна виділити основні компоненти рефлексії та етапи в криміналістиці: 1) *аналітичний аспект* – аналіз і переосмислення застосованих методик та ін.; 2) *евристичний аспект* – генерування нових ідей і стратегій розслідування; 3) *практичний аспект* – адаптація рефлексивних висновків до практики.

Криміналістична рефлексія складається з наступних етапів:

- 1) оцінка ситуації: аналіз зібраної інформації, встановлення відповідності між поставленими завданнями та отриманими результатами;
- 2) пошук недоліків: виявлення прогалин у методах розслідування чи експертизі;
- 3) розробка алгоритмів дій, рекомендацій: формулювання висновків і пропозицій для вдосконалення криміналістичної практики.

Також, потрібно відмітити безпосередній взаємозв'язок криміналістичної рефлексії з методами криміналістики. Вона ґрунтується на використанні основних методів криміналістики, які допомагають слідчому встановити об'єктивну істину кримінально-релевантної події. Розглянемо співвідношення та взаємозв'язок логічних, евристичних та спеціальних методів з рефлексією.

Логічні методи та криміналістична рефлексія. У криміналістиці широко застосовуються логічні методи аналізу, такі як дедукція, індукція та аналогія. Рефлексія дозволяє слідчому не лише механічно використовувати ці методи, а й оцінювати їхню ефективність в кожному конкретному випадку. Наприклад, *дедуктивний метод* допомагає формулювати загальні гіпотези на основі відомих фактів, а рефлексія дає змогу перевірити, чи не є такі висновки поспішними або необґрунтованими. *Метод індукції* дозволяє будувати загальні висновки на основі окремих доказів, де саме завдяки рефлексії слідчий аналізує, на скільки повною є інформація і чи можна зробити достовірний висновок. *Метод аналогії* використовується для порівняння схожих ситуацій, де криміналістична рефлексія допомагає уникнути хибних узагальнень, коли ситуації здаються схожими, а насправді мають суттєві відмінності.

Евристичні методи та роль рефлексії. До евристичних методів належать методи, які сприяють пошуку нестандартних рішень у розслідуванні, це *метод мозкового штурму* або *метод постановки проблемних питань*, де рефлексія допомагає слідчому усвідомити: чи не обмежує він себе шаблонним (стереотипним) мисленням? Чи розглядає всі можливі версії, а не лише ту, яка здається найімовірнішою? Чи не впливає його особиста думка або емоції на хід розслідування?

Спеціальні методи криміналістики та рефлексія. Власне криміналістичні методи, тобто методи, розроблені наукою криміналістикою і використовуються тільки нею [6, с. 58] серед них: *трасологічні методи*, де рефлексія допомагає суб'єкту розслідування оцінити, чи правильно він інтерпретує результати аналізу, чи не ігнорує важливі деталі; *методи судової балістики*, де аналіз слідів пострілу потребує врахування багатьох чинників і рефлексія допомагає уникати суб'єктивних висновків; *методи судової психології*, де при оцінці свідчень підозрюваних і потерпілих рефлексія допомагає слідчому відрізнити правдиву інформацію від маніпуляцій або когнітивних спотворень.

Виходячи з завдань, які ставились на початку дослідження, маємо необхідність проаналізувати співвідношення понять «криміналістична рефлексія» та «рефлексивне мислення». Ці поняття є взаємопов'язаними, однак вони мають різний зміст та застосування. Рефлексивне мислення – це загальна когнітивна здатність людини усвідомлювати, аналізувати та корегувати свої думки, дії, переконання та підходи до розв'язання завдань в будь-якій

сфері. Ключовими характеристиками (ознаками) рефлексивного мислення можна вважати такі: критичний аналіз власних рішень; усвідомлення власних когнітивних упереджень; гнучкість у прийнятті нової інформації; вміння адаптувати свої стратегії до нових умов. Рефлексивне мислення є універсальним і застосовується в різних сферах, таких як наука, педагогіка, медицина, криміналістика та ін.

Аналізуючи різні підходи до визначення та значення криміналістичної рефлексії в практичній діяльності з розслідування злочинів, можемо дійти висновку, що *криміналістична рефлексія* це – процес осмислення та самоаналіз особистих суджень, переконань, роздумів, теоретичних знань і практичного досвіду у сфері криміналістики. Таке поняття відображає можливість та здатність суб'єкта розслідування та інших фахівців (експертів, адвокатів, тощо) до самокритики, рефлексії власних рішень та дій в межах своєї діяльності, що значно підвищить їх професійну компетентність.

Таким чином, криміналістична рефлексія є конкретним проявом рефлексивного мислення у сфері практичної діяльності з розслідування злочинів. Але, процес розслідування злочинів є складним когнітивним процесом на всіх стадіях практичної діяльності, що вимагає високого рівня аналізу, логічного мислення та вміння оцінювати інформацію з різних джерел. Для цього і використовують такі ключові (суміжні) поняття, як: криміналістична рефлексія, юридична рефлексія, критичне мислення, аналітичне мислення та ін. Вони мають спільні риси, але виконують різні функції у діяльності слідчого, експерта (Таблиця 1). З поняттям криміналістичної рефлексії зрозуміло воно є більш вузьким по відношенню до поняття *юридичної рефлексії*, де останнє є більш ширшим та включає аналіз усіх правових аспектів, пов'язаних з кримінальним провадженням. Вона допомагає оцінювати правові наслідки слідчих дій, їх відповідність законодавству та судовій практиці; важлива для прийняття процесуальних рішень; від криміналістичної рефлексії відрізняється тим, що фокусується не лише на доказах та слідчих діях, а й на юридичній оцінці їх правомірності.

В свою чергу, *критичне мислення* – це здатність об'єктивно оцінювати інформацію, виявляти суперечності, логічні помилки та упередження. Є універсальним когнітивним навиком, що використовується як у криміналістиці так і в юриспруденції загалом.

Коли, *аналітичне мислення* – це здатність розбивати складну проблему на частини, знаходити причинно-наслідкові зв'язки та робити обґрунтовані висновки. В криміналістиці може використовуватись для структуризації слідчої інформації, встановлення логічних зв'язків між доказами та реконструкцією події. Відрізняється, на наш погляд, від критичного мислення тим, зосереджується не лише на оцінці інформації, а й на її логічному впорядкуванні та її систематизації.

З вищевикладеного випливає, що криміналістична рефлексія, юридична рефлексія, критичне та аналітичне мислення є взаємопов'язаними поняттями, які відіграють ключову роль у розслідуванні. Вважаємо, що використання цих когнітивних здібностей у сукупності покращило б компетентність та професіоналізм суб'єкта розслідування. Криміналістичну рефлексію та взаємозв'язок з суміжними поняттями розглянуто більш детально у *Таблиці 1*.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Тому, можна дійти висновку, що криміналістична рефлексія орієнтується на аналітичне мислення, яке передбачає не лише збір даних, але й їх структуроване осмислення, пошук причинно-наслідкових зв'язків між подіями, що є важливим на будь-якій стадії розслідування.

Щодо ефективності методу рефлексії на всіх стадіях розслідування, то з проведеного аналізу такого феномену як рефлексія маємо підстави стверджувати, що її ефективність простежується від порушення кримінального провадження до судового розгляду. Так як на початковій стадії розслідування слідчий стикається з великим обсягом інформації, яка часто є фрагментарною та суперечливою, тому саме рефлексія допомагає: об'єктивно оцінити ситуацію, критично поставитись до первинних суджень, висновків, оцінити достовірність свідчень очевидців, сформулювати робочі версії і т.д. На стадії збору та аналізу доказової інформації рефлексія дозволяє: перевіряти достовірність доказів, оцінювати суперечності, коригувати застосування тактичних засобів в процесі розслідування і т.д.

Таблиця 1

Криміналістична рефлексія та суміжні поняття (порівняльна таблиця)

Параметр	Криміналістична рефлексія	Юридична рефлексія	Критичне мислення	Аналітичне мислення
Сутність	Процес аналізу доказів, подій, ситуацій у криміналістиці з метою формування гіпотез і висновків	Осмислення правових норм, явищ та їх впливу на правосвідомість	Спрямованість на оцінку аргументів і пошук логічних зв'язків	Структурований аналіз інформації для виявлення закономірностей
Галузь застосування	Криміналістика (теоретичний аспект); Діяльність з розслідування злочинів (практичний аспект)	Юриспруденція, правова культура	Універсальна: освіта, наука, управління, діяльність з розслідування і тд.	Універсальна: бізнес, наука, розробка стратегій, діяльність з розслідування і тд.
Мета	Покращення якості розслідування та доказування	Формування правових концепцій та свідомості	Прийняття обґрунтованих рішень	Оптимізація процесів ухвалення рішень
Методи	Аналіз слідчих версій, моделювання ситуацій, оцінка доказів	Розуміння норм права, рефлексія на правові події	Дедукція, перевірка аргументі, постановка запитань	Систематизація даних, пошук патернів
Особливості	Інтеграція знань із криміналістики, логіки, психології, філософії	Орієнтація на нормативно-правову базу	Потребує нейтральності та відкритості до нових ідей	Зосередженість на деталях і причинно-наслідкових зв'язках
Практичне значення	Вирішення складних задач в процесі розслідування, зниження ризику помилок	Підвищення ефективності правозастосування	Підвищення якості аргументації	Підвищення ефективності стратегічного планування

Криміналістична рефлексія є потужним інструментом для підвищення ефективності слідчої діяльності. Її використання дозволяє адаптувати методики розслідування до сучасних викликів, підвищувати якість доказової бази та забезпечувати об'єктивність у кримінальному провадженні. Подальше дослідження цього явища сприятиме розвитку криміналістичної науки та практики.

Список використаних джерел:

1. Тлумачний словник української мови: у 4 т. / за ред. В.М. Русанівського. К.: Наукова думка, 2006. Т. 1. 752 с.
2. Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Харків : Право, 2018. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В.Ю. Шепітько та ін. 952 с.
3. Зорін Г.А. Криміналістична методологія. Мн. : Амалфея, 2000. 608 с. (Фундаментальна криміналістика XXI століття)
4. Гурова А. М. Поняття та ознаки рефлексивного мислення при допиті. *Форум права*. 2013. № 3. С. 157–161 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_28.pdf
5. І.І. Сенчак Правова рефлексія як невід'ємний компонент у механізмі правосвідомості. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2001. № 1 (3). С. 1–15.
6. Маковецька Н.Є., Француз-Яковець Т.А., Колодіна А.С., Кіряков В.В., Бараняк В.М. Криміналістика: навчальний підручник. Київ: Університет «КРОК», 2021. 512 с.

ПРОВОТОРОВ О. П.,
кандидат юридичних наук

КОЗАКОВА І. В.,
кандидат юридичних наук, доцент

УДК 343.13/.14(477)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.58>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРЕДМЕТУ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Питання про застосування кримінально-правових заходів до юридичних осіб є досить обговорюваним і спричинює різні точки зору серед фахівців. Думки вчених щодо цього питання розділені на два полярні напрямки. Проте, бажання України набути статус повноцінного члена європейського співтовариства спонукало до перегляду правовідносин у різних сферах суспільного життя, включаючи запобігання корупції та боротьбу з нею та організованою злочинністю. У результаті таких змін 23 травня 2013 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб». Цей закон встановив порядок застосування кримінально-правових заходів до юридичних осіб та впровадив відповідну процедуру кримінального провадження. Метою статті є з'ясування місця предмету доказування у кримінальному провадженні щодо юридичної особи дозволить визначитися з його структурою та змістом, послідовністю встановлення обставин, що підлягають доказуванню у даному виді проваджень та їх характеристикою. В статті зроблено висновок, що ця юридична категорія відрізняється від інших видів предмету доказування, визначених на теоретичному рівні. З одного боку, предмет доказування у кримінальному провадженні щодо юридичної особи має похідний характер, оскільки обставини, що складають його зміст, визначаються лише у разі наявності складу певного кримінального правопорушення в діях уповноваженої особи юридичної особи, і подальше доказування цих обставин автоматично стає непотрібним у випадку закриття кримінального провадження щодо фізичної особи. З іншого боку, існування підстав для притягнення до кримінальної відповідальності уповноваженої особи юридичної особи є необхідною умовою для доказування додаткових обставин, які виходять за межі тих, які передбачені статтею 91 Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, кримінальне провадження щодо юридичних осіб, предмет доказування, обставини, що підлягають доказуванню.

Provotorov O. P., Kozakova I. V. Theoretical aspects of the subject of proof in criminal proceedings against legal entities under the legislation of Ukraine

The issue of applying criminal law measures to legal entities is quite debatable and causes different points of view among specialists. The opinions of scientists on this issue are divided into two polar directions. However, Ukraine's desire to acquire the status of a full member of the European Community prompted a review of legal

relations in various spheres of public life, including the prevention and fight against corruption and organized crime. As a result of such changes, on May 23, 2013, the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Implementation of the Action Plan for the Liberalization of the Visa Regime for Ukraine by the European Union with regard to the Liability of Legal Entities" was adopted. This law established the procedure for applying criminal law measures to legal entities and introduced the corresponding procedure for criminal proceedings. The purpose of the article is to clarify the place of the subject of evidence in criminal proceedings against a legal entity, which will allow us to determine its structure and content, the sequence of establishing the circumstances subject to proof in this type of proceedings and their characteristics. The article concludes that this legal category differs from other types of subject of proof defined at the theoretical level. On the one hand, the subject of evidence in criminal proceedings against a legal entity is of a derivative nature, since the circumstances that make up its content are determined only in the event of the presence of a certain criminal offense in the actions of an authorized person of a legal entity, and further proof of these circumstances automatically becomes unnecessary in the event of the closure of criminal proceedings against an individual. On the other hand, the existence of grounds for bringing an authorized person of a legal entity to criminal liability is a necessary condition for proving additional circumstances that go beyond those provided for in Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: *measures of a criminal legal nature against legal entities, criminal proceedings against legal entities, subject of proof, circumstances subject to proof.*

Постановка проблеми. Питання про застосування кримінально-правових заходів до юридичних осіб є досить обговорюваним і спричинює різні точки зору серед фахівців. Думки вчених щодо цього питання розділені на два полярні напрямки. Проте, бажання України набути статус повноцінного члена європейського співтовариства спонукало до перегляду правовідносин у різних сферах суспільного життя, включаючи запобігання корупції та боротьбу з нею та організованою злочинністю. У результаті таких змін 23 травня 2013 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб». Цей закон встановив порядок застосування кримінально-правових заходів до юридичних осіб та впровадив відповідну процедуру кримінального провадження.

Теоретичні та практичні аспекти інституту відповідальності юридичних осіб за злочини, вчинені їх уповноваженими особами, були предметом дослідження численних вчених, таких як Л. О. Абашина, П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, В. О. Богдановська, В. І. Борисов, Б. В. Волженкін, В. К. Гришук, С. Г. Дьомін, К. П. Задоя, П. П. Іванцов, С. Г. Келіна, Н. Є. Крилова, Р. В. Мінін, А. С. Нерсесян, О. С. Нікіфоров, М. І. Панов, О. Ф. Пасєка, Ф. М. Решетников, І. В. Сітковський, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, С. О. Харитонов, А. М. Яценко та інших.

Проте, незважаючи на суттєві наукові досягнення, ці дослідження здійснювалися в основному на теоретичному рівні і передбачали прогнозування. Прийняття Закону внесло нові положення щодо відповідальності юридичних осіб за кримінальні правопорушення, вчинені їх уповноваженими особами, у зв'язку з чим виникла необхідність розглянути деякі процесуальні аспекти цього інституту, зокрема пов'язані з визначенням предмету доказування.

Мета статті. З'ясування місця предмету доказування у кримінальному провадженні щодо юридичної особи дозволить визначитися з його структурою та змістом, послідовністю встановлення обставин, що підлягають доказуванню у даному виді проваджень та їх характеристикою.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до класичного підходу в науці кримінального процесу, запропонованого В. С. Зеленецьким, М. М. Михеєнком, В. Т. Норм та В. П. Шибіком, в основі класифікації предмету доказування покладено критерій змісту обставин, що підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях. Науковці розрізняють: загальний (на сьогодні ст. 91 КПК України); родовий (стосовно окремих видів кримінальних правопорушень); спеціальний (у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх та щодо застосування примусових заходів виховного характеру) та індивідуальний (у конкретному кримінальному провадженні) предмет доказування.

Згідно з класичним підходом в науці кримінального процесу, предмет доказування класифікується на базі критерію змісту наявності таких складових, як подія та обставини кримінального правопорушення, які у законний спосіб потрібно довести на стадії досудового розслідування у кримінальних провадженнях. Так, вчені В. С. Зеленецький, М. М. Михеєнко та інші розрізняють такі види предмету доказування:

1) загальний предмет доказування: зокрема, частина перша статті 91 Кримінального процесуального кодексу України, – це подія та обставини, які повинні бути доведені у всіх кримінальних провадженнях;

2) родовий предмет доказування: він стосується окремих видів кримінальних правопорушень і передбачає доказування специфічних обставин, характерних конкретних видів кримінальних правопорушень;

3) спеціальний предмет доказування: цей вид предмету доказування виникає у кримінальних провадженнях, які стосуються неповнолітніх або застосування примусових заходів виховного характеру;

4) індивідуальний предмет доказування: це конкретні обставини, які потрібно довести у певному кримінальному провадженні і можуть відрізнятися від інших справ [1, с. 85; 2, с. 135].

Таким чином, наведена класифікація допомагає систематизувати і розуміти, які саме події та обставини стають предметом доказування в конкретних кримінальних провадженнях.

Розвиваючи даний підхід, вчений В. В. Вапнярчук пропонує розглядати класифікацію предмета доказування на основі ступеня спільності характеру суспільних відносин, що стосуються певних обставин кримінального правопорушення, а також в залежності від матеріально-правової основи, яка включає положення Загальної або Особливої частини кримінального закону. Згідно з цим запропонованим підходом, види предмета доказування поділяються наступним чином: а) загальний предмет доказування – це сукупність суспільних відносин, які стосуються обставин, визначених у законі і на які має бути спрямоване кримінальне процесуальне доказування. Структура і зміст цих обставин регламентовані статтею 91 Кримінального процесуального кодексу України та нормами Загальної частини кримінального закону; б) родовий предмет доказування – це певна частина суспільних відносин, які стосуються обставин, що стосуються однакових кримінальних правопорушень. Цей вид предмету доказування визначається на рівні норм Особливої частини кримінального закону, де сформульовані конкретні юридичні ознаки вчинених кримінальних правопорушень, такі як об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона і суб'єкт; в) спеціальний предмет доказування – це частина суспільних відносин, пов'язаних з обставинами скоєння кримінальних правопорушень, яка залежить від конкретного провадження. Цей вид предмету доказування визначається на рівні норм Особливої частини кримінального закону і включає правила, які регулюють порядок проведення особливих проваджень, таких як провадження стосовно неповнолітніх або вжиття примусових заходів медичного характеру; г) безпосередній (індивідуальний) предмет доказування – це сукупність суспільних відносин, які стосуються обставин, які повинні бути встановлені в конкретному кримінальному провадженні в залежності від фактичних обставин, характерних для певного правопорушення [3, с. 241–243].

Таким чином, рухаючись до визначення місця предмета доказування у кримінальному провадженні щодо юридичної особи в системі обставин, що підлягають встановленню, зокрема під час досудового розслідування, доцільно звернутися до окремих положень чинного законодавства, які дозволять з'ясувати сутність цього наукового явища.

Відповідно до положень частини 1 статті 96-3 КК України підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є: 1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209, 306, частини 1 та 2 статті 368-3, частини 1, 2 статті 368-4, статті 369, 369-2 КК України; 2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених у ст. 209, 306, частини 1, 2 статті 368-3, частини 1, 2 статті 368-4, статтях 369, 369-2 КК України; 3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 258–258-5 КК України; 4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, частинами 2–4 статті 159-1, статтями 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України [4].

Положеннями частини 1 статті 96-4 КК України визначено види юридичних осіб за організаційно-правовою формою, до яких судом не можуть бути застосовано заходи кримінально-правового характеру, це – підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій [4].

Нормами частини 2 статті 96-4 КК України встановлено можливість застосування судом заходів кримінально-правового характеру, в залежності від складу злочину, який вчинила його уповноважена особа [3], до яких в тому числі віднесено суб'єкти приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права [4].

Відповідно до норм статті 96-10 КК України, при застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру судом враховуються ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою злочину, ступінь здійснення злочинного наміру, розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, вжиті юридичною особою заходи для запобігання злочину [4].

Частина 8 статті 214 КПК України, яка містить положення про те, що відомості про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, вносяться слідчим або прокурором до ЄРДР негайно після вручення особі повідомлення про підозру у вчиненні від імені та в інтересах такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, частини 1, 2 статті 368-3, частини 1, 2 статті 368-4, статтями 369, 369-2, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, або від імені такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 258–258-5 КК України. Про внесення відомостей слідчий або прокурор не пізніше наступного робочого дня письмово повідомляє юридичну особу. Провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з відповідним кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру [5].

Відповідно до частини 3 статті 284 КПК України провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи [5].

Пунктом 7 частини 1 статті 91 КПК України встановлено, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [5].

З системного аналізу підходів в теорії науки кримінального процесу щодо розуміння предмета доказування, а також наведених положень кримінального та кримінального процесуального законів України вбачаються наступні висновки.

1. Для застосування кримінально-правових заходів до юридичної особи обов'язково має існувати конкретний склад кримінального правопорушення, який закон визначає, вчинений уповноваженою фізичною особою цієї юридичної особи. Іншими словами, потрібно довести вчинення такого кримінального правопорушення (або кількох кримінальних правопорушень), що чітко визначено в статті 96-3 Кримінального кодексу України, щоб обґрунтувати необхідність встановлення всієї сукупності обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, яке стосується юридичної особи.

2. Процесуальним моментом, з якого починається вивчення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні щодо юридичної особи, є подання слідчим або прокурором інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань після того, як фізичній особі було оголошено підозру у вчиненні від імені та на користь такої юридичної особи будь-якого із злочинів, зазначених в статтях 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, п. 1 та 2 статті 368-3, п. 1 та 2 статті 368-4, статті 369, 369-2, 436, 437, 438, 442, 444, 447 Кримінального кодексу України або будь-якого із злочинів, визначених в статтях 258–258-5 Кримінального кодексу України.

Важливо зазначити, що припинення вивчення цих обставин може статися лише після ухвалення судом рішення про закриття кримінального провадження чи прийняття виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи.

3. У зв'язку з тим, що провадження, яке стосується юридичної особи, та провадження, пов'язане з її уповноваженою особою, відбуваються в рамках єдиного кримінального провадження (з використанням єдиного унікального номера), додатково до вивчення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні щодо фізичної особи, ретельно розглядаються і ті, які становлять підставу для визначення юридичної відповідальності юридичної особи і дозволяють суду визначити характер та обсяг її відповідальності. Серед цих обставин, на нашу думку, варто враховувати: 1) вчинення юридичною особою через її уповноважену особу певного кримінального правопорушення від імені та/або в інтересах юридичної особи; 2) ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; 3) розмір завданої шкоди; 4) характер та розмір неправомірної вигоди, отриманої або можливої до отримання юридичною особою; 5) заходи, які були вжиті юридичною особою для запобігання вчиненню кримінального правопорушення та інші суттєві обставини. Така ретельна перевірка обставин зможе дозволити суду визначити ступінь відповідальності юридичної особи та об'єм «санкцій», які можуть бути застосовані.

4. Потрібно розуміти, що доведення в кримінальному провадженні того, що уповноважена фізична особа вчинила одне із кримінальних правопорушень, визначених положеннями статті 96-3 Кримінального кодексу України, не є єдиним чинником, що обов'язково приводить до притягнення юридичної особи до відповідальності відповідно до кримінального закону. Доказуванню також підлягає саме вчинення уповноваженою фізичною особою кримінального правопорушення від імені та в інтересах певної юридичної особи, **тобто отримання саме юридичною особою незаконної вигоди.**

5. Перелік обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, яке стосується юридичної особи, може варіюватися в залежності від юридичної кваліфікації кримінального правопорушення, вчиненого уповноваженою особою, організаційно-правової форми юридичної особи та мети дій уповноваженої особи [6, с. 137–138].

Висновки. Зазначені вище висловлення свідчать про те, що предмет доказування у кримінальному провадженні, що стосується юридичної особи, має дещо відмінну правову природу порівняно з іншими видами предмету доказування, визначеними на теоретичному рівні. З одного боку, він є похідним, оскільки обставини, що складають його зміст, починають вивчатися лише в разі наявності ознак певного кримінального правопорушення вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, і подальше їх доказування втрачає сенс у разі

закриття кримінального провадження щодо неї. З іншого боку, існування підстав для притягнення до кримінальної відповідальності уповноваженої особи юридичної особи є передумовою для встановлення додаткових обставин, порівняно зі статтею 91 Кримінального процесуального кодексу України.

Список використаних джерел:

1. Зеленецький В.С. Порушення кримінальної справи. Харків: КримАрт. 1998. 340 с.
2. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Либідь, 1992. 431 с.
3. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2013. No 3. С. 238–248.
4. Кримінальний кодекс України : [від 05.04.2001 No 2341-III] : станом на 01 січ. 2023 р. : відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2018. 270 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : [від 13.04.2012 р. No 4651-VI] : станом на 01 січ. 2023 р. : відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2018. 375 с.
6. Панченко О. В. Предмет доказування в кримінальному провадженні щодо юридичних осіб. *Національний юридический журнал: теория и практика = Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. No 6, т. 1. С. 136–139.

СТЕПАНЮК Р. Л.,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-
розшукової діяльності та розкриття
злочинів*(Харківський національний університет
внутрішніх справ)***КІКІНЧУК В. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
директор*(Навчально-науковий інститут № 2
Харківського національного
університету внутрішніх справ)*

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.59>**ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ТАКТИКИ**

Стаття присвячена вдосконаленню теоретичних засад криміналістичної та оперативно-розшукової тактики в умовах, коли негласні слідчі (розшукові) дії є процесуальними засобами доказування у кримінальному провадженні. Автори визначили співвідношення криміналістичної та оперативно-розшукової тактики, здійснили узагальнення і порівняльний аналіз наукових підходів криміналістів і фахівців з оперативно-розшукової діяльності щодо розуміння засобів криміналістичної тактики та запропонували удосконалити відповідні теоретичні конструкції.

Наголошено, що нарізла потреба інтегрувати досягнення оперативно-розшукової тактики до криміналістики з метою формування дієвих рекомендацій щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Засоби криміналістичної тактики необхідно адаптувати до нових реалій з використанням досягнень теорії оперативно-розшукової діяльності. Підкреслено, що криміналістична тактика по відношенню до оперативно-розшукової є загальною. Вона вміщує наукові положення і практичні рекомендації щодо практичних прийомів розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, які застосовують різні суб'єкти. Засоби криміналістичної тактики мають бути універсальними інструментами, за допомогою яких слідчі вирішують поставлені завдання. Ці засоби повинні передбачати як гласні, так і негласні прийоми розслідування. Тому в криміналістичній та оперативно-розшуковій тактиці варто використовувати єдині поняття тактичного прийому, тактичної комбінації, тактичної операції, тактичної рекомендації, тактики взаємодії, тактики процесуальної дії. Водночас зміст тактики негласної слідчої (розшукової) дії має відрізнятися від змісту тактики гласної слідчої дії. Негласні процесуальні дії є комплексними і проводяться послідовно у взаємному зв'язку. Вони також передбачають використання тактичних прийомів і засобів, що забезпечують конспірацію. Тому тактика негласної (слідчої) дії одночасно має ознаки, що властиві тактиці проведення окремої процесуальної дії, оперативно-розшукового заходу і тактичної операції. Її зміст повинен включати адаптовані положення криміналістичної й оперативно-розшукової тактики.

Ключові слова: криміналістична тактика, оперативно-розшукова тактика, негласні слідчі (розшукові) дії, тактична рекомендація, тактичний прийом, тактична комбінація, тактична операція, тактика взаємодії.

Stepaniuk R. L., Kikinchuk V. V. Means of criminalistics and operational search tactics

The article is devoted to improving the theoretical foundations of criminalistics and operational search tactics in the context when covert investigative (detective) actions are procedural means of proof in criminal proceedings. The authors determine the correlation between forensic and operational search tactics, generalise and compare the scientific approaches of criminalists and operational search specialists to understanding the means of criminalistic tactics, and propose to improve the relevant theoretical constructs.

It is emphasised that there is a need to integrate the achievements of operational and investigative tactics into criminalistics in order to formulate effective recommendations for conducting covert investigative (detective) actions. The means of criminalistic tactics should be adapted to the new realities using the achievements of the theory of operational and investigative activities. It is emphasised that criminalistic tactics in relation to operational and investigative tactics are general. It contains scientific provisions and practical recommendations on the practical methods of investigation and trial of criminal offences used by various actors. Criminalistics tactics should be universal tools that investigators use to solve their tasks. These means should include overt and covert investigative techniques. Therefore, in criminalistics and operational and investigative tactics, it is necessary to use the same concepts of tactical device, tactical combination, tactical operation, tactical recommendation, interaction tactics, procedural action tactics. At the same time, the content of the tactics of covert investigative (detective) action should differ from the content of the tactics of public investigative action. Covert procedural actions are complex and are carried out consistently in mutual connection. They also involve the use of tactical devices and tools to ensure secrecy. Therefore, the tactics of covert (investigative) action simultaneously has features inherent in the tactics of a separate procedural action, operational and search measures and tactical operation. Its content should include adapted provisions of criminalistics and operational and investigative tactics.

Key words: *criminalistic tactics, operational and investigative tactics, covert investigative (detective) actions, tactical recommendation, tactical device, tactical combination, tactical operation, interaction tactics.*

Вступ. Реформування кримінального процесу України з метою його наближення до передових демократичних стандартів зумовлює потребу переосмислення багатьох теоретичних і прикладних проблем, які стосуються методів розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Однією з таких проблем є співвідношення гласних і негласних прийомів і засобів розслідування, адже останні, на відміну від недавнього минулого, є процесуальними і реалізуються шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Впровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій до КПК України свого часу стало революційним кроком законодавця, що змінило багаторічну парадигму повного розмежування процесуальних і оперативно-розшукових засобів розслідування. У зв'язку з цим вітчизняна теорія криміналістики й оперативно-розшукової діяльності потребує вдосконалення, одним із напрямів якого є перегляд теоретичних понять зі сфери тактики проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів.

Видається, що період диференційованого розвитку криміналістичної й оперативно-розшукової тактики, розквіт якого прийшовся на радянські часи, коли оперативні підрозділи поза межами кримінального процесу фактично здійснювали повноцінні негласні розслідування не задля збирання допустимих у суді доказів, а переважно з метою одержання орієнтуючої інформації, закінчується. Відповідні тактичні засоби мають бути уніфіковані, а засоби криміналістичної тактики адаптовані до нових реалій з використанням досягнень оперативно-розшукової тактики.

Зазначені обставини засвідчують актуальність наукового дослідження теоретичних проблем щодо співвідношення засобів криміналістичної та оперативно-розшукової тактики в нинішніх реаліях правової регламентації негласних розслідувань.

Стан дослідження. Теорія криміналістичної тактики розглянута у працях В. П. Бахіна, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавля, Н. С. Карпова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, Ю. М. Мирошніченко, К. О. Чаплинського, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька та інших вітчизняних науковців. У свою чергу проблеми оперативно-розшукової тактики досліджували С. В. Албул, Г. М. Бірюков, М. П. Євтушок, О. А. Михайличенко, С. О. Павленко, Н. Ю. Пономаренко, В. М. Ценов, В. Д. Пчолкін, В. В. Шендрік, І. Р. Шинкаренко та інших фахівці. Водночас сутність і співвідношення засобів криміналістичної та оперативно-розшукової тактики висвітлювали М. Л. Грібов, С. О. Павленко, І. І. Когутич, В. М. Шевчук, у працях яких закладено ідеї щодо подальших напрямів їх удосконалення в контексті інтеграції прийомів оперативно-розшукової діяльності до криміналістичної тактики. Разом із цим ці складні теоретичні проблеми потребують подальших досліджень з метою додаткової аргументації та конкретизації.

Постановка завдання. Метою статті є визначення шляхів уніфікації теоретичних положень щодо засобів криміналістичної та оперативно-розшукової тактики в умовах, коли негласні слідчі (розшукові) дії є процесуальними засобами доказування у кримінальному провадженні. Для досягнення цієї мети необхідно визначити співвідношення криміналістичної та оперативно-розшукової тактики, здійснити узагальнення і порівняльний аналіз наукових підходів криміналістів і фахівців з оперативно-розшукової діяльності щодо розуміння засобів криміналістичної тактики та удосконалити відповідні теоретичні конструкції.

Результати дослідження. Криміналістична тактика є категорією, якою прийнято позначати розділ науки криміналістики та систему практичних рекомендацій з розслідування та судового розгляду кримінальних справ. У свою чергу, оперативно-розшуковою тактикою називають розділ теорії та практичні прийоми здійснення оперативно-розшукової діяльності. Науковцями представлено різні точки зору на сутність, зміст і співвідношення криміналістичної й оперативно розшукової тактики [1, с. 5–27; 2, с. 193–204; 3, с. 293–294; 4, с. 79–127]. Проте не заперечується, що вони мають спільні витоки і схожі засоби реалізації завдань практичної діяльності.

Як наукова категорія оперативно-розшукова тактика виокремилась з криміналістики разом із теорією оперативно-розшукової діяльності у 1970-х роках. Це було зумовлено запровадженням в СРСР відомчих інструкцій, які вміщували правові засади оперативно-розшукової діяльності, й теоретичним обґрунтуванням нового напрямку розвитку розшукової науки. Надалі в період незалежності України було прийнято профільний закон «Про оперативно-розшукову діяльність» і укорінено думку щодо диференціації криміналістики й оперативно-розшукової діяльності як тісно пов'язаних, але різних наук кримінально-правового циклу.

Відповідним чином розвивалися і наукові уявлення про сутність і зміст криміналістичної та оперативно-розшукової тактики. При цьому простежуються явні аналогії у більшості ключових понять, а відмінності стосуються мети, суб'єктів і сфери застосування тактичних прийомів і рекомендацій. У криміналістичній тактиці метою є досудове розслідування та судовий розгляд кримінальних справ, суб'єктами – особи, які ведуть кримінальний процес, а сферою застосування – кримінальне провадження. У свою чергу в оперативно-розшуковій тактиці метою є розкриття злочину, суб'єктом – працівник оперативного підрозділу, а сферою реалізації рекомендацій – оперативно-розшукова діяльність.

Після введення негласних засобів розслідування до кримінального процесу України ситуація змінилась докорінно, а вищенаведені відмінності майже знівельовані. Якщо раніше засоби оперативно-розшукової тактики застосовували поза межами кримінального процесу, то зараз навпаки, більшість із них можна використовувати виключно за правилами, встановленими КПК України. Слідчий став суб'єктом, який може безпосередньо проводити негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні. Сфера реалізації оперативно-розшукової діяльності поза межами кримінального провадження значно звузилась.

Ситуація, яка склалась за нинішніх умов правового регулювання кримінального провадження, призвела до закономірного висновку, сформульованого М. Л. Грібовим, що в частині тактики НС(Р)Д криміналістична тактика має бути сформована на основі оперативно-розшукової тактики [5, с. 199]. Проте, як нам видається, проблема є більш широкою. Недостатньо обмежуватись тільки адаптацією досягнень оперативно-розшукової тактики до криміналістичної тактики. Доречно поставити питання щодо інтеграції до останньої всієї оперативно-розшукової тактики. Тобто варто повернутись до витоків відповідних галузей і надалі розвивати їх разом.

Для такого висновку є передумови. Оперативно-розшукова тактика свого часу сформувалась як позапроцесуальна аналогія слідчої тактики, яка відрізнялась насамперед специфікою негласних тактичних прийомів. В умовах чіткого розділення досудового розслідування й оперативно-розшукової діяльності до цього були певні підстави. Проте зараз ця грань стирається.

Водночас слідча тактика з плином часу трансформувалась у криміналістичну, набувши при цьому більш широкого змісту. В криміналістичній тактиці виникли нові напрями, як наприклад, тактика суду і тактика професійного захисту від кримінального обвинувачення. В цю систему цілком логічним буде включити і тактику негласного розслідування або тактику проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Варто визнати, що теорія ОРД, як і теорія судової експертизи (судова експертологія), за великим рахунком є складовими частинами науки криміналістики [6, с. 199].

Інтеграція досягнень оперативно-розшукової тактики до криміналістики потребує уніфікації теоретичних підходів щодо розуміння основних тактичних засобів, що дозволить повноцінно й узгоджено використовувати наукову термінологію, і, що важливо, уникати плутанини безпосередньо в науково-практичних рекомендаціях.

У науковій літературі з криміналістики й теорії оперативно-розшукової тактики представлено різні точки зору щодо переліку та змісту їхніх засобів.

До засобів криміналістичної тактики науковці практично без заперечень відносять тактичний прийом, тактичну комбінацію, тактичну операцію, тактичну рекомендацію і тактику процесуальної дії. Визначають і інші засоби, щодо яких є певні дискусії, наприклад, тактичне рішення, тактику взаємодії тощо [2, с. 197–198; 7, с. 176].

Не вдаючись до детального аналізу дискусійних моментів зауважимо, що наведені вище поняття криміналістичної тактики є ключовими. Усі вони мають «аналоги» серед засобів оперативно-розшукової тактики. При цьому науковці у галузі ОРД застосовують різні підходи щодо їх розуміння, від визнання пріоритету категорій криміналістичної тактики до формування власних понять за аналогією, але з урахуванням завдань і специфіки оперативно-розшукової діяльності. Такими суміжними поняттями є «оперативно-тактичний прийом», «оперативна комбінація», оперативно-тактична рекомендація», «тактика негласної слідчої (розшукової) дії».

В умовах інтеграції негласних засобів розслідування до кримінальної процесуальної діяльності вбачається доцільним застосувати більш чіткий ієрархічний підхід до розуміння основних категорій криміналістичної та оперативно-розшукової тактики. Засоби криміналістичної тактики в цій ієрархії є основними, оскільки зазначений розділ науки криміналістики повинен вміщувати в себе такі галузі, як слідча й оперативно-розшукова тактика. А отже, їх визначення мають бути універсальними як засобів досягнення завдань розслідування гласними і негласними способами. В такому контексті розглянемо основні теоретичні конструкції.

Основним засобом криміналістичної тактики є тактичний прийом. У криміналістиці його переважно визначають як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети, заснований на психологічному механізмі його реалізації, і найбільш раціональний та ефективний у певних ситуаціях [8, с. 220]. В оперативно-розшуковій тактиці здебільшого використовують аналогічне до криміналістики поняття тактичного прийому, що є в цілому виправданим, але тільки за умови, якщо в криміналістиці сферою

застосування тактичного прийому вважають не тільки процесуальні дії, а й оперативно-розшукові заходи, що має місце зовсім не завжди. Тому, як видається, криміналістичне поняття тактичного прийому потрібно адаптувати, розуміючи під останнім спосіб здійснення не тільки процесуальної дії, а і оперативно-розшукового заходу, принаймні доти, доки такі заходи залишаються допустимим способом дій працівників оперативних підрозділів.

Тактичною комбінацією в криміналістиці прийнято позначати сукупність тактичних прийомів, які застосовують під час проведення однієї слідчої (розшукової) дії, а тактичною операцією – комплекс слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у певній слідчій ситуації [9, с. 204]. У свою чергу в теорії ОРД використовують поняття тактичної комбінації як «певного поєднання тактичних прийомів, СРД, НСРД, ОРЗ та інших заходів для вирішення конкретного завдання, що зумовлене слідчою ситуацією на певному етапі досудового розслідування» [10, с. 4–5]. Під оперативною комбінацією розуміють «комплекс поєднаних єдиним задумом оперативно-розшукових, оперативно-технічних та інших тактичних дій оперативних підрозділів щодо виявлення, попередження і розкриття злочинів, що полягає у штучному створенні сприятливих умов для вирішення оперативно-тактичних завдань з приводу конкретної оперативно-розшукової ситуації» [11, с. 238–239]. Таким чином в оперативно-розшуковій діяльності термін «комбінація» розуміють ширше, ніж у криміналістиці, і за сутністю він відповідає уявленню криміналістів про тактичну операцію.

Загалом співвідношення понять «комбінація» й «операція» в криміналістичній тактиці неодноразово було предметом жвавих обговорень, внаслідок чого вищенаведений підхід до їх диференціації є наслідком певного компромісу і даниною традиціям. Проте є доцільним узгодити ці категорії і щодо оперативно-розшукової тактики. Як видається, немає підстав переглядати усталені в криміналістиці підходи. Тому тактичну комбінацію варто розуміти саме як категорію криміналістичної тактики, в тому числі й в оперативно-розшуковій тактиці. Водночас термін «операція» є специфічним саме для теорії оперативно-розшукової діяльності, де він має власне значення, яке не стосується проведення процесуальних дій і досудового розслідування як стадії кримінального процесу.

Тактична операція, яка в практичній діяльності включає проведення не тільки процесуальних дій, а й інших заходів, у тому числі тих, що виконують працівники оперативного підрозділу, є універсальною категорією теорії криміналістичної тактики. Її доречно так само трактувати й у оперативно-розшуковій тактиці.

Тактична рекомендація теж, на нашу думку, на відміну від комбінацій, за змістом є аналогічною для теорії криміналістики й оперативно-розшукової діяльності. Цей універсальний засіб криміналістичної тактики, що означає науково обгрунтовану та практично апробовану пораду щодо обрання і застосування засобів, прийомів та форм поведінки [7, с. 176], не потребує специфічної адаптації до потреб оперативно-розшукової тактики.

Це стосується й інших засобів криміналістичної тактики, зокрема тактики взаємодії і тактики процесуальної дії.

Взаємодія являє собою узгоджену спільну діяльність уповноважених суб'єктів (органів і посадових осіб), яка полягає у застосуванні засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки та використання доказів з метою виявлення, розслідування, судового розгляду кримінальних правопорушень, запобігання їм [12, с. 461]. Як засіб криміналістичної тактики взаємодія завжди здійснюється при керівній ролі прокурора і слідчого. В оперативно-розшуковій тактиці її розглядають через призму діяльності працівника оперативно-підрозділу, який у більшості ситуацій в контексті збирання орієнтуючої інформації та доказів також є підпорядкованим вищевказаним суб'єктам.

Тактику процесуальної дії традиційно вважають засобом криміналістичної тактики. Разом з цим її зміст в плані теоретичного обгрунтування є недостатньо вивченим, незважаючи на велику кількість досліджень щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Проте з аналізу наукових публікацій, присвячених тактиці проведення окремих слідчих дій, чітко простежується її поділ на етапи і стадії, визначення загального тактичного порядку

проведення слідчої дії, конкретних тактичних прийомів і комбінацій, які застосовують для вирішення певних тактичних завдань, використання спеціальних знань тощо.

Тактика негласних слідчих (розшукових) дій вочевидь також має бути віднесена до числа засобів криміналістичної тактики, що науковцями в цілому підтримується. При цьому дослідники слушно наголошують на важливості її формування на основі досягнень оперативно-розшукової тактики [13, с. 17], що стосується насамперед тактичного порядку, тактичних прийомів і комбінацій. Негласні слідчі (розшукові) дії суттєво відрізняються від гласних у першу чергу таємністю (негласністю) та комплексним характером. Ці ознаки мають істотне значення у формуванні змісту тактики їх проведення.

Негласність потребує застосування специфічних тактичних прийомів і технічних засобів, що забезпечують досягнення цілей процесуальної дії з дотриманням конспірації. Комплексність полягає у взаємопов'язаному послідовному проведенні кількох негласних (слідчих) розшукових дій. Наприклад, проведенню аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК України) передують обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (п. 5 ч. 1 ст. 267 КПК України), накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмка (ст. 261, 262 КПК України) фактично є єдиною комплексною процесуальною дією тощо. Таким чином тактика негласної (слідчої) дії може вмішувати рекомендації, які властиві прийомам проведення окремої процесуальної дії, оперативно-розшукового заходу і тактичної операції, а отже, її зміст повинен базуватись на загальних підходах криміналістичної тактики, але включати адаптовані положення оперативно-розшукової тактики.

Висновки. В нинішніх умовах, коли негласні методи розслідування передбачені кримінальним процесуальним законодавством, виникла потреба інтегрувати досягнення оперативно-розшукової тактики до криміналістики з метою формування дієвих рекомендацій щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. У свою чергу засоби криміналістичної тактики необхідно адаптувати до нових реалій з використанням досягнень теорії оперативно-розшукової діяльності. Інтеграція досягнень оперативно-розшукової тактики до криміналістики потребує уніфікації теоретичних підходів щодо розуміння основних тактичних засобів, що дозволить узгоджено використовувати наукову термінологію.

Криміналістична тактика по відношенню до оперативно-розшукової є загальною. Вона вміщує наукові положення і практичні рекомендації щодо практичних прийомів розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, які застосовують різні суб'єкти. Засоби криміналістичної тактики мають бути універсальними інструментами, за допомогою яких слідчі вирішують поставлені завдання. Ці засоби повинні передбачати як гласні, так і негласні прийоми розслідування. Тому потрібно вдосконалити їх наукове розуміння, узгодивши положення криміналістичної й оперативно-розшукової тактики. У цих галузях варто використовувати єдині поняття тактичного прийому, тактичної комбінації, тактичної операції, тактичної рекомендації, тактики взаємодії, тактики процесуальної дії. При цьому зміст тактики негласної слідчої (розшукової) дії має відрізнитись від змісту гласної слідчої дії. Негласні процесуальні дії є комплексними і проводяться послідовно у взаємному зв'язку. Вони також передбачають використання тактичних прийомів і засобів, що забезпечують конспірацію. Тому тактика негласної (слідчої) дії одночасно має ознаки, що властиві тактиці проведення окремої процесуальної дії, оперативно-розшукового заходу і тактичної операції, а отже її зміст повинен включати адаптовані положення криміналістичної й оперативно-розшукової тактики.

Список використаних джерел:

1. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Х. : Харків юридичний, 2007. 432 с.
2. Когутич І. І. Тактика у криміналістиці та окремі її предметно-методологічні суперечності (Частина II. Продовження). *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія» : збірник наукових статей*. Чернівці, 2018. № 2. С. 192-205.

3. Албул С. В. Оперативно-розшукова тактика: поняття та структура. Innovations and prospects of world science : Proceedings of XIII International Scientific and Practical Conference Vancouver, Canada, 17-19 August 2022. С. 292-295.
4. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики: монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2022. 624 с.
5. Грібов М. Л. Співвідношення криміналістичної та оперативно-розшукової тактики. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 6-13.
6. Степанюк Р. Л. Розвідка у криміналістиці й оперативно-розшуковій діяльності. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2(106) Ч.1. С. 191-203. DOI:10.33766/2786-9156.106.1.191-203
7. Шевчук В. Засоби криміналістичної тактики: поняття та система. Актуальні проблеми правознавства. 2020. Вип. 2. С. 166-180.
8. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.
9. Степанюк Р.Л. Типові тактичні операції в методиці розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері. *Право і Безпека*. 2012. № 1. С. 204-208.
10. Обшалов С. В. Поняття та сутність тактичної комбінації (оперативно-розшуковий аспект). Матеріали науково-практичного семінару (ДДУВС, 13.05.2016). Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. С. 3-5.
11. Меживой О. В. Законність проведення оперативних комбінацій та експериментів. *Форум права*. 2010. Вип. 1. С. 237-242.
12. Степанюк Р. Л., Заяць Д. Д. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. *Форум права*. 2014. № 1. С. 460-465.
13. Павленко С. О. Сутність і зміст поняття «оперативно-розшукова тактика». *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). С. 1-25.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БЕСЕДІН І. О.,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
(Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова)

УДК 341; 327

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.60>

**ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА ЄС У СВІТІ:
СУЧАСНІ ПРАКТИКИ ТА ВИКЛИКИ**

У статті досліджуються питання гуманітарної допомоги, яку отримують від ЄС різні держави. Визначено, що ЄС надає гуманітарну допомогу на основі потреб людям, які постраждали від техногенних катастроф і стихійних лих, приділяючи особливу увагу найбільш уразливим жертвам. Гуманітарна допомога ЄС базується на міжнародних гуманітарних принципах (схвалені 2 резолюціями Генеральної Асамблеї ООН – 46/182 і 58/114) і відповідно до Європейського консенсусу щодо гуманітарної допомоги (підписаний Радою, Європейським парламентом та Європейською комісією у 2007 р.).

Зроблено висновок про те, що гуманітарна допомога від ЄС може бути грошовою (у готівковій і безготівковій формі) та негрошовою. Вибір відповідних переказів (у натуральній формі, готівкою чи ваучерами) або їх комбінації має ґрунтуватися на ретельній оцінці та аналізі конкретного контексту, включаючи економічну ефективність, вплив на вторинний ринок, гнучкість переказу, місцеву доступність товарів і послуг, пріоритезацію та цільову орієнтацію, гендерні аспекти, міркування щодо захисту, а також ризики незахищеності та корупції.

Аналізується Багаторічна фінансова програма (Multi-annual Financial Framework, MFF) ЄС на 2021-2027 роки, у якій запланований Початковий бюджет Європейських операцій із цивільного захисту та гуманітарної допомоги (ECHO). Розглядаються два види спеціальних інструментів: «Тематичні спеціальні інструменти» (Резерв солідарності та екстреної допомоги (Solidarity and Emergency Aid Reserve, SEAR), Європейський фонд адаптації до глобалізації (European Globalisation Adjustment Fund, EGF), Резерв адаптації до (Brexit Brexit Adjustment Reserve)), які забезпечують гнучкість і додаткові засоби для конкретних подій або бюджетних статей; «Нетематичний спеціальний інструмент» (Інструмент гнучкості (Flexibility Instrument), Інструмент єдиної маржі (Single Margin Instrument, SMI)), який надає можливість розглядати більш загальні непередбачені обставини або нові/виникаючі пріоритети протягом усього терміну дії Багаторічної фінансової програми.

Пропонується розмежовувати гуманітарну допомогу (фінансування гуманітарної допомоги за рахунок різних фондів ЄС) та фінансову підтримку держав-членів ЄС (переважно через фінансові інструменти гнучкості в ЄС).

У контексті гуманітарної діяльності ЄС важливе значення мають гуманітарні партнери ЄС, оскільки діяльність, пов'язана із гуманітарною допомогою на міжнародному рівні. Наприклад, Генеральний директорат Європейської комісії з питань цивільного захисту та гуманітарної допомоги (DG ECHO) співпрацює із близько 200 партнерськими організаціями для надання гуманітарної допомоги

по всьому світу. До таких партнерів належать: європейські гуманітарні неурядові організації, міжнародні організації (включаючи агентства ООН), а також спеціалізовані установи держав-членів.

Ключові слова: гуманітарна допомога, кошти, фінансування, фінансові інструменти, ЄС, ООН, війна, ECHO, MFF, IFRC, посадові особи, корупція, корупційне правопорушення, податки, оподаткування, бюджет, соціальний захист, внутрішньо переміщені особи, соціальні ризики.

Besedin I. O. EU humanitarian aid in the world: current practices and challenges

The article examines the issues of humanitarian aid received from the EU by various states. It is determined that the EU provides humanitarian aid based on needs to people affected by man-made and natural disasters, paying special attention to the most vulnerable victims. EU humanitarian aid is based on international humanitarian principles (approved by 2 UN General Assembly resolutions – 46/182 and 58/114) and in accordance with the European Consensus on Humanitarian Aid (signed by the Council, the European Parliament and the European Commission in 2007).

It is concluded that EU humanitarian assistance can be cash and non-cash (non-monetary). The choice of appropriate transfers (in-kind, cash or vouchers) or a combination thereof should be based on a careful assessment and analysis of the specific context, including cost-effectiveness, secondary market impact, flexibility of the transfer, local availability of goods and services, prioritization and targeting, gender aspects, protection considerations, and risks of insecurity and corruption.

The EU Multi-annual Financial Framework (MFF) for 2021-2027, which includes the Initial Budget of the European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations (ECHO), is analysed. Two types of special instruments are considered: «Thematic special instruments» (Solidarity and Emergency Aid Reserve, SEAR), European Globalization Adjustment Fund (EGF), Brexit Adjustment Reserve) which provide flexibility and additional resources for specific events or budget lines; «Non-thematic special instruments» (Flexibility Instrument, Single Margin Instrument, SMI) which provide the opportunity to address more general unforeseen circumstances or new/emerging priorities throughout the duration of the Multiannual Financial Framework.

It is proposed to distinguish between humanitarian aid (financing of humanitarian aid through various EU funds) and financial support to EU Member States (mainly through EU flexibility instruments).

In the context of EU humanitarian action, the EU's humanitarian partners are important, as activities related to humanitarian aid at the international level. For example, the DG ECHO works with around 200 partner organizations to provide humanitarian aid around the world. These partners include: European humanitarian NGOs, international organizations (including UN agencies), as well as specialized agencies of the Member States.

Key words: humanitarian aid, funds, funding, financial instruments, EU, UN, war, ECHO, MFF, IFRC, officials, corruption, corruption offence, taxes, taxation, budget, social protection, internally displaced persons, social risks.

Постановка проблеми. ЄС надає гуманітарну допомогу на основі потреб людям, які постраждали від техногенних катастроф і стихійних лих, приділяючи особливу увагу найбільш уразливим жертвам. В умовах війни додаткового правового та соціального захисту потребують вимушено внутрішньо переміщені особи, біженці.

Гуманітарна допомога ЄС базується на міжнародних гуманітарних принципах (схвалені 2 резолюціями Генеральної Асамблеї ООН – 46/182 і 58/114) і відповідно до

Європейського консенсусу щодо гуманітарної допомоги (підписаний Радою, Європейським парламентом та Європейською комісією у 2007 р., спрямований на підвищення узгодженості, ефективності та якості гуманітарної допомоги ЄС; окреслює рамки політики для ЄС під час дій у відповідь на гуманітарні кризи. Консенсус визначає, чому, як і коли діє ЄС). Європейська Комісія надає гуманітарну допомогу з 1992 р. у понад 110 країнах, щороку охоплюючи мільйони людей по всьому світу. Гуманітарна допомога, що фінансується ЄС, надається в надзвичайних і кризових ситуаціях у партнерстві з агентствами ООН, міжнародними організаціями та неурядовими організаціями та охоплює такі сфери: їжа та харчування, житло, охорона здоров'я, водопостачання та санітарія, освіта. Фінансування операцій з гуманітарної допомоги призначене для держав за межами ЄС, у виняткових випадках – для держав-членів ЄС [1].

Метою статті є дослідження сучасного стану та викликів, що стоять перед процесами, які пов'язані із наданням і отриманням гуманітарної допомоги від ЄС.

Аналіз наукових публікацій. Питання гуманітарної допомоги, яка надається від ЄС, розглядаються, зокрема, у контексті допомоги біженцям, вимушено внутрішньо переміщеним особам, соціально вразливим верствам населення. У цьому контексті варто згадати праці таких учених, як Л. Малюга, Н. Карпчук, Т. Кульчицький, О. Сухобокова та інші. Водночас поглиблення гуманітарних криз у світі потребує подальшого опрацювання таких питань. Ці обставини обумовлюють актуальність дослідження особливостей гуманітарної діяльності ЄС у світі та в Україні.

Виклад основного матеріалу. Гуманітарна допомога від ЄС може бути грошовою (у готівковій і безготівковій формі) та негрошовою. Вибір відповідних переказів (у натуральній формі, готівкою чи ваучерами) або їх комбінації має ґрунтуватися на ретельній оцінці та аналізі конкретного контексту, включаючи економічну ефективність, вплив на вторинний ринок, гнучкість переказу, місцеву доступність товарів і послуг, пріоритезацію та цільову орієнтацію, гендерні аспекти, міркування щодо захисту, а також ризики незахищеності та корупції. У минулому гуманітарна допомога доставлялася у вигляді продуктових наборів, ковдр, ліків тощо, а нині все частіше надається у грошовому вигляді (цільова грошова допомога), або у комбінованій формі [2].

Початковий бюджет Європейських операцій із цивільного захисту та гуманітарної допомоги (ЕСНО), запланований у Багаторічній фінансовій програмі (Multi-annual Financial Framework, MFF) ЄС на 2021–2027 роки [3], становить приблизно 1,65 млрд євро на рік (загалом 11,57 млрд євро, у цінах 2021 р. прийнято на всі 7 років MFF). Слід зауважити, що щороку сума коштів, що виділяється, переглядається і чітко визначається Бюджетним органом ЄС (Європейським парламентом і Радою) відповідно до річної бюджетної процедури. На додаток до початкового бюджету, резерв ЄС для солідарності та екстреної допомоги (Solidarity and Emergency Aid Reserve, SEAR) може бути використаний для реагування на непередбачені події та значні кризи, фінансуючи, зокрема, гуманітарні операції, операції з управління кризою цивільного населення та операції захисту в державах, що не входять до ЄС. Крім того, невикористані суми з інших програм фінансування ЄС можуть бути перерешовані на гуманітарну допомогу протягом року.

У цьому напрямі Європейська комісія співпрацює близько із 200 партнерськими організаціями для надання гуманітарної допомоги по всьому світу. До них належать гуманітарні неурядові організації (НУО, NGO), міжнародні організації (такі як агентства ООН) і спеціалізовані установи держав-членів.

Отже, бюджет ЄС на 2021–2027 роки реагує на непередбачені обставини за допомогою інструментів гнучкості. Такі інструменти використовуються у випадках конкретних непередбачуваних подій (стихійні лиха, надзвичайні ситуації тощо). За їх допомоги можна акумулювати додаткову фінансову підтримку. Спеціальні інструменти перевищують межі видатків довгострокового бюджету як для зобов'язань, так і для асигнувань на платежі. Однак суми, зарезервовані для інструментів гнучкості, ніколи не можуть перевищувати межу власних ресурсів. Максимальна загальна сума, яка може бути використана для спеціальних

інструментів у 2021–2027 роках, становитиме близько 21 млрд євро (у цінах 2018 р.). Існує два види спеціальних інструментів:

– «Тематичні спеціальні інструменти» (Резерв солідарності та екстреної допомоги (Solidarity and Emergency Aid Reserve, SEAR), Європейський фонд адаптації до глобалізації (European Globalisation Adjustment Fund, EGF), Резерв адаптації до (Brexit Brexit Adjustment Reserve)), які забезпечують гнучкість і додаткові засоби для конкретних подій або бюджетних статей;

– «Нетематичний спеціальний інструмент» (Інструмент гнучкості (Flexibility Instrument), Інструмент єдиної маржі (Single Margin Instrument, SMI)), який надає можливість розглядати більш загальні непередбачені обставини або нові/виникаючі пріоритети протягом усього терміну дії Багаторічної фінансової програми [4].

Очевидно, що фінансові інструменти гнучкості в ЄС частково пов'язані із наданням гуманітарної допомоги. Кошти можуть спрямовуватися на покриття непередбачуваних витрат, у зв'язку із виникненням рівного роду проблем у державах-членах ЄС і не членах ЄС, коли такі проблеми впливають на ринки послуг у ЄС. Інструмент гнучкості застосовували, зокрема, для реагування на виклики міграції та загрози безпеці в ЄС. Резерв коригування Brexit спрямовувався, зокрема, на: підтримку економічних секторів, підприємств і громад, які залежали від рибальської діяльності у водах Великобританії; підтримку працевлаштування, перекваліфікації та навчання; забезпечення функціонування прикордонного, митного, санітарного та фітосанітарного контролю та контролю безпеки, контролю рибальства, інформування та підвищення обізнаності громадян та бізнесу з цих питань тощо. Через Європейський фонд адаптації до глобалізації фінансуються проекти, які допомагають людям, які втратили роботу, знайти іншу роботу чи відкрити власний бізнес. **У цьому контексті слід розмежовувати гуманітарну допомогу (фінансування гуманітарної допомоги за рахунок різних фондів ЄС) та фінансову підтримку держав-членів ЄС (переважно через фінансові інструменти гнучкості в ЄС).**

У контексті гуманітарної діяльності ЄС важливе значення мають гуманітарні партнери ЄС, оскільки діяльність, пов'язана із гуманітарною допомогою на міжнародному рівні, передбачає наявність певного кола суб'єктів. Наприклад, Генеральний директорат Європейської комісії з питань цивільного захисту та гуманітарної допомоги (DG ECHO) співпрацює із близько 200 партнерськими організаціями для надання гуманітарної допомоги по всьому світу. До таких партнерів належать: європейські гуманітарні неурядові організації, міжнародні організації (включаючи агентства ООН), а також спеціалізовані установи держав-членів. Наявність такого широкого кола партнерів дозволяє комплексно задовольнити потреби, що постійно зростають, у складних ситуаціях у всьому світі. Задля цього ЄС й надалі розвиває робочі відносини зі своїми партнерами на рівні як питань політики, так й управління гуманітарними операціями [5].

Відносини між DG ECHO та його неурядовими партнерами регулюються Сертифікатом гуманітарного партнерства ЄС 2021 р. Для того, аби отримувати фінансування від ЄС для реалізації заходів гуманітарної допомоги, неурядова організація повинна відповідати певним вимогам.

Сертифікат гуманітарного партнерства ЄС надається організаціям, які в результаті позитивної оцінки їхньої заявки на партнерство вважаються придатними для подання заявки на фінансування ЄС для реалізації акцій гуманітарної допомоги. Такий сертифікат визначає основні принципи та зобов'язання, які бере на себе сертифікована організація (наприклад, повага відповідного законодавства ЄС, міжнародного та національного права, відданість гуманітарним принципам тощо); встановлює мінімальні стандарти підготовки та реалізації гуманітарних акцій. Лише після отримання сертифікату неурядова організація може подати запит на фінансування DG ECHO. У разі схвалення запиту неурядова організація підписує типову грантову угоду, де визначено всі відповідні аспекти гуманітарної діяльності.

Є декілька видів сертифікатів, які залежать від типу поданої заявки та типу очікуваного партнерства:

- Сертифікат про гуманітарне партнерство ЄС 2021 р. (надається всім прийнятим некомерційним неурядовим організаціям, які подали заявку на стандартне партнерство);
- Сертифікат партнерства у гуманітарній ніші ЄС (надається таким неурядовим організаціям, які мають спеціалізовані напрями реалізації проектів для підтримки операцій з гуманітарної допомоги (наприклад, створення мап, розмінування, телекомунікації, організації, що пропонують спеціалізовані гуманітарні транспортні послуги);
- Сертифікат програмного гуманітарного партнерства ЄС (надається неурядовими організаціями, з якими DG ECHO потенційно може налагодити програмне партнерство (для підтримки та впровадження інноваційних способів роботи).

Строк дії сертифікату сім років – з 1 січня 2021 р. до 31 грудня 2027 р. При цьому організації можуть подати заявку на сертифікат у будь-який час. Також сертифікат може бути виданий на менший термін (один рік) – тимчасовий сертифікат (це залежить він рівня відповідності неурядової організації встановленим критеріям) [6].

З метою врегулювання відносини між DG ECHO та міжнародними організаціями (включаючи агентства ООН) укладаються спеціальні угоди, які окреслюють загальні цілі та умови співпраці щодо надання фінансування партнерським організаціям. На практиці вони реалізуються через угоди про фінансування конкретних заходів.

Так, DG ECHO підписав рамкові угоди про партнерство з Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) і Міжнародною федерацією національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (МФЧХ). Про це детальніше йдеться нижче.

Також є Рамкова фінансова та адміністративна угода (FAFA), прийнята у 2003 р. і переглянута у 2014 р. [7], яка встановлює загальну правову основу для всіх угод між ЄС та ООН. У FAFA визначаються цілі, принципи та особливості співпраці між двома сторонами тощо.

У преамбулі до угоди можна знайти перелік агентств ООН, яких стосується даний документ: WFP (Всесвітня продовольча програма); UNHCR (Верховний комісар ООН у справах біженців); UNICEF (Дитячий фонд ООН); FAO (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН); UNRWA (Агентство ООН з питань допомоги та організації робіт); OCHA (Управління з координації гуманітарних справ); WHO (Всесвітня організація охорони здоров'я); UNOPS (Офіс ООН з обслуговування проектів); PAHO (Панамериканська організація охорони здоров'я); ПРООН (Програма розвитку ООН); UNISDR (Міжнародна стратегія ООН щодо зменшення катастроф); UNFPA (Фонд народонаселення ООН); HABITAT (Центр ООН з населених пунктів); UNESCO (ООН з питань освіти, науки та культури); UNMAS (Служба ООН з протимінної діяльності); UNWOMEN (Організація ООН з гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок); IOM (Міжнародна організація з міграції).

Під час виконання гуманітарних дій, які повністю або частково фінансуються ЄС, агентства ООН повинні посилалися на такі юридичні документи:

- Угода про непряме делегування управління (Indirect Management Delegation Agreement, IMDA) – це угода, укладена між ЄС та агентствами ООН для кожної схваленої гуманітарної дії;
- Загальні умови (General Conditions) – правила, які застосовуються до IMDA щодо гуманітарних дій, що фінансуються ЄС, і регулюють виконання дій від пропозиції до стадії остаточного звіту [8].

Відносини між ЄС та спеціалізованими установами держав-членів ЄС (Member states' specialized agencies, MSSA) [9]. Почнемо із того, що Регламент Ради (ЄС) № 1257/96 від 20 червня 1996 р. щодо гуманітарної допомоги [10] не містить визначення того, що таке «спеціалізована установа держави-члена ЄС (MSSA). Проте є вимога заснування такої організації в ЄС та є вказівки щодо критеріїв, яким повинен відповідати будь-який потенційний партнер DG ECHO, який бажає здійснювати гуманітарні дії за рахунок фінансування ЄС.

Слід позитивно відмітити той факт, що DG ECHO організовує навчання, наприклад, щодо гуманітарної продовольчої допомоги [11; 12].

Наприклад, DG ECHO Humanitarian Aid Learning – це онлайн-навчальна платформа DG ECHO, на якій пропонується низка курсів і матеріалів, пов'язаних з управлінням

проектами гуманітарної допомоги, що фінансуються DG ECHO. Ці курси охоплюють різні адміністративні, правові, фінансові та процедурні аспекти управління діями, що фінансуються DG ECHO, і політикою DG ECHO. Курси, розміщені на платформі, навчальні та освітні ресурси призначені для осіб й організацій, які займаються гуманітарною допомогою та інших зацікавлених осіб [13].

Для розуміння масштабності гуманітарних потреб, для пошуку донорів допомоги з 2022 р. щорічно проводиться Європейський гуманітарний форум (European Humanitarian Forum, EHF).

Окремої уваги заслуговує питання програмного партнерства ЄС з Міжнародною федерацією товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (IFRC), національними товариствами Червоного Хреста ЄС та національними товариствами в країнах, куди надходить гуманітарна допомога. Партнерство розпочато у 2022 р. Передбачається, що це партнерство має забезпечувати ефективну та адаптовану місцеву реакцію на потреби вразливих громадян шляхом надання грошової допомоги для задоволення їхніх основних потреб і доступу до медичної допомоги [14]. Водночас в умовах повномасштабної війни гуманітарні місії IFRC в Україні є проблемними.

Передусім зауважимо, що IFRC є міжнародною організацією, представники якої мають право, наприклад, відвідувати військовополонених, а національні товариства, зокрема, Товариство Червоного Хреста України (Український Червоний Хрест, що працює лише на території України [15]) такого права не має. Також, на жаль, непоодинокими є випадки продажу гуманітарної допомоги через працівників національних організацій Червоного хреста, що тягне за собою відкриття кримінальних проваджень (зокрема, за ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем») [16]. Також за інформацією від Українського Червоного Хреста станом на листопад 2024 р. загинули шість волонтерів цієї організації, допомагаючи та рятуючи громадян у різних областях України [17].

Політико-правові та історичні питання діяльності IFRC та Українського Червоного Хреста розглядають у своїх наукових працях, зокрема, О. Олійник, О. Грибан, С. Кармалюк та В. Ореховський, Т. Короткий та Д. Кібець, В. Лисик.

Не зовсім зрозумілою є позиція IFRC щодо співпраці з національними організаціями. Так, у грудні 2023 р. було призупинено членство Білоруського Червоного Хреста, зокрема, через його сприяння депортації українських дітей та невиконання вимоги про зняття з посади генерального секретаря організації Дмитра Шевцова, який публічно підтримував викрадення українських дітей. Водночас, станом на вересень 2024 р. членство Російського Товариства Червоного Хреста не призупинено, хоча його представники регулярно відвідують тимчасово окуповані українські території, не маючи права проводити там будь-яку діяльність, і підтримують політику держави-агресора. Рішення РНБО України від 26.02.2023 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», введеного в дію Указом Президента України від 26.02.2023 р. № 115/2023, запроваджено санкції проти Російського Червоного Хреста, зокрема й проти його очільника Павла Савчука.

Розглядаючи питання надання/отримання/використання гуманітарної допомоги від ЄС, слід акцентувати увагу на деяких Регламентах ЄС, що стосуються правила запобігання використанню фінансової системи для відмивання коштів або фінансування тероризму: Регламент (ЄС) 2024/1620 від 31.05.2024 р. про заснування Управління з питань боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму та внесення змін до Регламентів (ЄС) № 1093/2010, (ЄС) № 1094/ 2010 та (ЄС) № 1095/2010 [18] (у Регламенті йдеться про створення органу для боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму – AMLA. Регламент набирає чинності з 01.07.2025 р., а окремі положення – з 26.06.2024 р. та 31.12.2025 р.); Регламент ЄС 2024/1624 від 31.05.2024 р. [19] (вступає в силу 10.07.2027 р., за винятком нових зобов'язаних суб'єктів, для яких набирає чинності 10.07.2029 р.). Також є Директива ЄС 2024/1640 від 31.05.2024 р. та Директива ЄС 2024/1654 від 31.05.2024 р.,

що стосуються впровадження механізмів запобігання відмиванню коштів та фінансуванню тероризму у фінансовій системі на національному рівні. Ці документи, як зазначається, спрямовані на протидію легалізації (відмиванню) коштів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення.

На практиці трапляються випадки несумлінного використання гуманітарної та іншої допомоги, наданої за рахунок коштів фондів ЄС. З огляду на це і виникла необхідність у розробленні, прийнятті та впровадженні оновлених правил для використання коштів ЄС пересудом державами, що не є членами ЄС. Безпосередньо ці документи не впливають на правовий режим гуманітарної допомоги, водночас вони стосуються різних суб'єктів, через які здійснюється її перерахування (банківські установи), які здійснюють контроль за витрачанням бюджетних коштів тощо. Адже, якщо ми говоримо про грошову гуманітарну допомогу, то вона відображається у бюджетах і кошторисах бюджетних установ і на неї поширюються норми бюджетного законодавства, контроль за дотриманням якого здійснюють, зокрема, органи державної виконавчої влади. Не виключаємо того, що через деякий час діяльність національних організацій IFRC розглядатиметься з урахуванням названих Регламентів і Директив ЄС.

Висновки. Гуманітарна допомога, яку надає ЄС третім країнам, доволі часто є саме життєво необхідною цільовою адресною безоплатною допомогою. Така допомога може надаватися у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, у вигляді виконання робіт, надання послуг. Надавачами такої допомоги є широке коло донорів, а отримувачі – це переважно держави, органи публічної влади, юридичні та фізичні особи, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Такий висновок ґрунтується, зокрема, на положеннях Закону України «Про гуманітарну допомогу», на міжнародних документах.

Маємо констатувати, що Україна за останні декілька років стала значним бенефіціаром гуманітарної допомоги від ЄС і це не випадково. Зрозуміло, що європейська держава, яка не є членом ЄС, стала своєрідною буферною зоною між ЄС та РФ. Тому надання значної гуманітарної допомоги Україні від ЄС є максимально виправданим. При цьому лишається відкритою проблема партнерства ЄС із Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ) і Міжнародною федерацією національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (МФЧХ). Дві ці організації виявилися максимально неефективними партнерами у гуманітарних місіях ЄС, що пов'язані із підтримкою громадян України.

Список використаних джерел:

1. Humanitarian aid. URL: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/humanitarian-aid_en.
2. 10 Common Principles for MultiPurpose Cash-based Assistance to respond to Humanitarian Needs. URL: https://ec.europa.eu/echo/files/policies/sectoral/concept_paper_common_top_line_principles_en.pdf.
3. Multi-annual Financial Framework (MFF) 2021-2027. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/long-term-eu-budget/2021-2027/documents_en.
4. Flexibility and special instruments. URL: [https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/long-term-eu-budget/2021-2027/spending/flexibility-and-special-instruments_en#:~:text=Solidarity%20and%20Emergency%20Aid%20Reserve%20\(SEAR\),-Maximum%20%E2%82%AC1.2&text=The%20aid%20from%20this%20instrument,or%20counter%20immediate%20health%20risks](https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/long-term-eu-budget/2021-2027/spending/flexibility-and-special-instruments_en#:~:text=Solidarity%20and%20Emergency%20Aid%20Reserve%20(SEAR),-Maximum%20%E2%82%AC1.2&text=The%20aid%20from%20this%20instrument,or%20counter%20immediate%20health%20risks).
5. Humanitarian partners. URL: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/partnerships/humanitarian-partners_en.

6. EU humanitarian partnership certificate 2021 – 2027. URL: <https://www.dgecho-partners-helpdesk.eu/ngo/humanitarian-partnership-2021-2027/eu-humanitarian-partnership-certificate-2021-2027>.
7. Financial and Administrative Framework Agreement between the UN and the Commission (FAFA). URL: https://ec.europa.eu/health/ph_international/documents/un_ec_fafa_en.pdf.
8. Working with DG ECHO as a UN agency (2014 – 2020). URL: <https://2014-2020.dgecho-partners-helpdesk.eu/unfafa/partnership-agreements/the-fafa>.
9. Working with DG ECHO as member states' specialized agencies (2021 – 2027). URL: <https://www.dgecho-partners-helpdesk.eu/mssa/partnership>.
10. Council Regulation (EC) No 1257/96 of 20 June 1996 concerning humanitarian aid. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31996R1257:EN:HTML>.
11. DG ECHO e-learning on Humanitarian Food Assistance URL: <https://echo-elearninghfa.eu/>.
12. DG ECHO Partners website: Learning and training. URL: <https://2014-2020.dgecho-partners-helpdesk.eu/learning-and-trainings>.
13. DG ECHO Humanitarian Aid Learning. URL: <https://academy.europa.eu/local/euacademy/pages/course/community-overview.php?title=dg-echo-humanitarian-aid-learning>.
14. Cash transfers. URL: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/humanitarian-aid/cash-transfers_en.
15. Про Товариство Червоного Хреста України: Закон України від 28.11.2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 5. Ст. 47.
16. Зловживання з гумдопомогою і посвідченнями волонтерів: під підозрою подружжя експівробітників Червоного Хреста з Києва. URL: <https://suspilne.media/kyiv/783361-zlovzivanna-z-gumdopomogou-i-posvidcennami-volonteriv-pid-pidozrou-podruzza-eksspivrobitnikiv-cervonogo-hresta-z-kieva/>.
17. Шість волонтерів Українського Червоного Хреста віддали життя, рятуючи інших. URL: <https://redcross.org.ua/news/2024/12/99451/>.
18. Regulation (EU) 2024/1620 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2024 establishing the Authority for Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism and amending Regulations (EU) No 1093/2010, (EU) No 1094/2010 and (EU) No 1095/2010 (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1620&qid=1725236389703>.
19. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and the Council of 29 February 2024, establishing the Ukraine Facility. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R0792>.

СМОЛІЙ А. В.,
асистент кафедри міжнародного
приватного права
(Навчально-науковий Інститут
міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 341.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.61>

МІЖНАРОДНІ СІМЕЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ДОГОВОРИ ТА КОНВЕНЦІЇ

У статті проаналізований основний комплекс питань пов'язаних із міжнародно-правовими актами у сфері сімейного права. Зокрема, розглянуті міжнародні договори та конвенції, які імплементуються в національні законодавства держав. Доводиться важливість таких документів, які регулюються широкий спектр сімейних правовідносин між резидентами різних держав. Серед важливих документів розглянуті такі, що регулюють питання укладення та розірвання шлюбу, майнові правовідносини у міжнародних договорах. Також аналізуються – Конвенція ООН про права дитини в контексті міжнародних сімейних правовідносин, механізми закладені в ній, Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбів, Гаазька конвенція про укладення та визнання шлюбів, укладених в інших державах. Окремо розглянуті міжнародно-правові акти, котрі регулюють питання усиновлення в міжнародному праві. Загалом, джерела міжнародно-правових норм сімейного права було розділено на декілька підвидів, перший серед яких це конвенції та угоди, що стосується питання шлюбу, його утворення та розірвання. Другий підвид це міжнародно-правові документи, котрі відповідають за питання розподілу майне, відповідно мова йде про розлучення та всі подальші дії щодо цього. Третє – це питання дітей: усиновлення, спадщина, розподіл відповідальності щодо дітей між батьками тощо. Всі ці три підвиди найважливіших норм розглядаються також з точки зору національного законодавства. Було визначено, що значною рушійною силою розвитку міжнародного сімейного права, і зокрема міжнародно-правового режиму сімейних правовідносин є максимальна імплементація відповідних норм до національного законодавства. Було розглянуто як Україна імплементує такі норми в своє національне законодавство, і головне – наскільки ефективно вони працюють, зокрема виділений Сімейний кодекс України, як головне джерело сімейного права. Особливо актуальним це є в сучасному світі, котрий максимально глобалізується і відповідно, де збільшується кількість сімейних правовідносин між громадянами різних держав. В статті вказується, що державам різних частин світу, зокрема і Україні, потрібно активізувати подальші напрацювання та удосконалювати як двосторонні, так і багатосторонні міжнародно-правові акти стосовно сімейних правовідносин задля того, щоб вони відповідали викликам часу та тим процесам, які відбуваються в світі.

Ключові слова: міжнародні договори, міжнародно-правові акти, міжнародні сімейні правовідносини, імплементація законодавства, міжнародні конвенції.

Smolii. A. V. International family law: treaties and conventions

The article analyzes the main set of issues related to international legal acts in the field of family law. In particular, international treaties and conventions that are

implemented in the national legislation of states are considered. The importance of such documents that regulate a wide range of family legal relations between residents of different states is proven. Among the important documents considered are those that regulate the issues of marriage and dissolution, property legal relations in international treaties. Also analyzed are the UN Convention on the Rights of the Child in the Context of International Family Legal Relations, the mechanisms laid down in it, the Convention on Consent to Marriage, Marriageable Age and Registration of Marriages, the Hague Convention on the Conclusion and Recognition of Marriages Concluded in Other States. International legal acts that regulate the issue of adoption in international law are separately considered.

In general, the sources of international legal norms of family law were divided into several subspecies, the first of which are conventions and agreements concerning the issue of marriage, its formation and dissolution. The second subspecies is international legal documents that are responsible for the issue of property distribution, respectively, we are talking about divorce and all subsequent actions in this regard. The third is the issue of children: adoption, inheritance, division of responsibility for children between parents, etc. All these three subspecies of the most important norms are also considered from the point of view of national legislation. It was determined that a significant driving force for the development of international family law, and in particular the international legal regime of family relations, is the maximum implementation of relevant norms into national legislation. It was considered how Ukraine implements such norms into its national legislation, and most importantly – how effectively they work, in particular, the Family Code of Ukraine was highlighted as the main source of family law. This is especially relevant in the modern world, which is becoming increasingly globalized and, accordingly, where the number of family legal relations between citizens of different states is increasing. The article indicates that states in different parts of the world, including Ukraine, need to intensify further developments and improve both bilateral and multilateral international legal acts regarding family legal relations in order for them to meet the challenges of the time and the processes taking place in the world.

Key words: *international treaties, international legal acts, international family legal relations, implementation of legislation, international conventions.*

Вступ. Зростаючі глобалізаційні процеси, постійна міграція населення, війни в Україні та різних частинах світу – призводять до зростаючої ролі шлюбів між громадянами різних країн. Не менш важливим аспектом в цій ситуації є міграція дітей, важливість їх усиновлення, а отже, розуміння того, як це має відбуватись у міжнародно-правовій площині. Саме тому зростає роль міжнародного сімейного права, міжнародно-правових норм та документів, котрі регулюють цю сферу відносин, а також питання імплементації відповідних норм у національні законодавства держав світу, включаючи Україну. Міжнародні договори, двосторонні угоди, національні законодавства формують багаторівневу систему норм міжнародного сімейного права, і відповідно регулювання питань шлюбів, усиновлення, прав дітей та регулювання майнових відносин подружжя.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз системи міжнародно-правових норм в сфері сімейних правовідносин, з розглядом відповідного законодавства України та інших країн світу. Систематизація відомостей про найважливіші норми та Конвенції, які забезпечують регулювання питань усиновлення, шлюбів з іноземним елементом, прав дітей тощо.

Результати дослідження. Міжнародні договори, конвенції та національні законодавства країн в сфері міжнародного сімейного права є глибокою системою норм з яких складається пазл того, як виглядають норми регулювання шлюбів з іноземним елементом та прав дітей в контексті сімейних правовідносин. Перш за все в цій системі грають роль

міжнародні договори ООН та в рамках інших міжнародних організацій. Як приклад, можна навести фундаментальний документ – Конвенцію ООН про права дитини [1]. Серед інших конвенцій та договорів визначну роль грають регіональні документи, в основному в рамках Європейського Союзу, основною з них є Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 року [2, с. 156]. В Україні, до прикладу, основою для імплементації вищезгаданих норм є Закон України «Про міжнародні договори України» і звісно ж Конституція України [3; 4].

Важливою складовою міжнародного сімейного права також є двосторонні договори між державами, котрі стосуються питання визнання шлюбів, прав дітей, питання спадщини, усиновлення та інших аспектів. До прикладу, Україною укладені десятки таких договорів з державами Європейського Союзу та державами інших континентів світу. Як правило, саме двосторонні договори найбільш детально регулюють різного роду аспекти таких відносин.

Не менш важливою є ще одна складова – процес імплементації. Для того, щоб міжнародно-правові норми сімейного права запрацювали його потрібно імплементувати в національне законодавство держави, прописати як це буде працювати. Особливо це стосується міждержавних договорів та регіональних конвенцій (як до прикладу, конвенції в рамках Європейського Союзу).

До прикладу України, відповідно до статті 9 Конституції, має бути згода Верховної Ради на відповідний міжнародний договір [3]. Вже після ратифікації договору, парламент України, як і парламенти більшості держав, вносять необхідні зміни до національного законодавства, або приймають нові законодавчі акти, котрі забезпечать виконання того чи іншого договору. Це можуть бути зміни до відповідних кодексів, наприклад Сімейного Кодексу України та інших.

Ще один аспект гармонізації питань виконання міжнародно-правових норм є застосування судової практики в державах. Верховний Суд України у своїх рішеннях застосовує єдині підходи до застосування міжнародних норм у сімейно-правових відносинах. Це важливо, оскільки часто виникають колізії між національним правом, міжнародними та регіональними конвенціями, а також питанням двосторонніх договорів [6, ст. 13].

Пропонуємо розглянути також так звані «профільні» конвенції в сфері сімейних відносин з іноземними елементом. До таких відноситься Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбів 1962 року. Зокрема, вона регулює питання базових принципів щодо укладення шлюбу, таких як: вік, реєстрація, згода сторін тощо. Ще одним документом виділяється Гаазька конвенція про укладення та визнання шлюбів, укладених в інших державах 1978 року [7]. Основні питання цієї конвенції це уточнення принципів укладення шлюбу, підстави для визнання шлюбу недійсним, визначення порядку реєстрації та розірвання, і звісно посилання на національне право держав. Третьою конвенцією, яка регулює питання міжнародно-правових сімейних відносин є Гаазька конвенція про визнання розлучень і рішень про роздільне проживання, 1970 року. Сутність конвенції в тому, що вона регулює питання розірвання шлюбів для громадян різних держав. Тобто, де-юре встановлює юрисдикцію держави на можливість розірвання шлюбу, якщо одна особа з подружжя має громадянство відповідної держави-учасниці конвенції [6].

Іншим аспектом сімейних правовідносин з іноземним елементом є питання майнового розподілу, аліментів, режимів власності подружжя тощо. Серед міжнародно-правових документів варто виділити такі:

- Гаазька конвенція про право, що застосовується до режимів власності подружжя, 1978 року.

- Нью-Йоркська конвенція про стягнення аліментів за кордоном, 1956 року [7].

- Регламент Ради Європейського Союзу 2016/1103 про співробітництво в сфері режимів власності подружжя [6, с. 245].

- Гаазька конвенція про визнання та виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання, 1973 року.

Ми вже згадували про поняття двосторонніх договорів, які є не менш важливими у формування системи міжнародно-правових документів, котрі регулюють сімейні

правовідносини. Це стосується практично всіх аспектів, зокрема і розірвання шлюбів, регулювання питань спільних боргів, режимів власності подружжя, опіки над дітьми, усиновлення тощо. Це можуть бути і регламенти Євросоюзу, на основі яких укладаються двосторонні угоди. Одним з прикладів, є договори між Україною та країнами ЄС щодо процедур отримання інформації про майно резидентів України або одна зі сторін подружжя є громадянином України.

Особливої уваги заслуговують питання захисту прав дітей у міжнародному праві, а саме у сімейних відносинах. Основоположною тут є Конвенція ООН про права дитини 1989 року, котра була ратифікована більшість держав. В Україні вищезгадана Конвенція також є складовою національного права ще з 1991 року [8]. Конвенція вводить у національні законодавства держав головні принципи захисту дітей, а механізмами реалізації документа є відповідний моніторинг ситуації в тих чи інших державах. Встановлено чіткі вимоги до процедури усиновлення: необхідність отримання згоди біологічних батьків або законних представників дитини; перевірка придатності майбутніх усиновлювачів; забезпечення права дитини висловити свою думку щодо усиновлення [10, с. 160]. В регіональному праві певні стандарти застосовані у Європейській конвенції про усиновлення дітей 2008 року [11].

В Україні питання усиновлення прописане в національних документах, а саме Сімейному кодексу України та Порядком провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей [5].

Сімейні спори – чи не найпроблемніший аспект міжнародно-правових відносин. Загалом поняття «сімейні спори» є складним і в національному законодавстві, що вже говорити про міжнародні норми. Проте, починаючи з 80х рр. XX століття і тут є значні зрушення. Розглянемо ці норми, які базуються на ключових конвенціях, а саме:

1) Гаазька конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р. Мова у ній йде про повернення дітей, якщо такі були переміщені в інші країни. Мета конвенції – координувати дії органів влади держав-учасниць задля швидкого та ефективного реагування на викрадення та переміщення дітей [12].

2) Гаазька конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року. Аналогічно попередній конвенції, головна мета – максимально об'єднати можливість держав обмінюватись інформацією і відповідно швидко реагувати на ті чи інші ризики для дітей. Ще однією нормою встановлюється, що держави повинні співпрацювати між собою, для того, щоб знайти оптимальне рішення для дитини.

Ми вже неодноразово згадували про норми регіонального права Європейського Союзу. В рамках ЄС розроблені відповідні документи, зокрема регламент Брюссель IIbis, який покликаний забезпечувати виконання судових рішень в різних країнах-членах [6]. Не забуваємо і про двосторонні угоди, які є поширеними серед країн-членів Європейського Союзу, а отже забезпечують більш ефективне вирішення питань в спорах між резидентами країн, так і у забезпечення виконання конкретних рішень на користь дітей.

Висновки. Система норм сімейних правовідносин є чіткою та сформованою протягом останніх декількох десятиліть. До неї варто віднести норми міжнародного, регіонального та національного права. Фактично мова йде про три основні рівні регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом. Важливу роль відіграють і двосторонні договори, котрі закріплюють зобов'язання між державами щодо питань шлюбів, розірвання сімейних відносин, процесів усиновлення та захисту прав дітей. Україна також є частиною міжнародного цивілізованого простору, тому згідно міжнародного права інтегрувала важливі норми до свого законодавства та уклала численні двосторонні угоди щодо сімейних правовідносин з іноземним елементом. Наразі, у 20-х рр. XXI століття варто працювати над подальшим осучасненням та доповненням норм міжнародного сімейного права, оскільки глобалізаційні процеси набирають обертів, відповідно чинні конвенції та угоди мають відповідати духу часу та сучасним вимогам.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ ООН від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
2. Дяківський Г. М. Міжнародне сімейне право: навч. посіб. Київ: Алерта, 2020. 378 с.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. No 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. No 30. Ст. 141.
4. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. No 1906-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. No 50. Ст. 540.
5. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. No 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. No 21-22. Ст. 135.
6. Калакура В. Я. Міжнародне сімейне право: теорія та практика: монографія. Київ: Істина, 2019. 420 с.
7. Конвенція простягнення аліментів закордоном : Міжнародний документ ООН від 20.06.1956 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_425
8. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. No 2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. No 30. Ст. 142.
9. Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення: Міжнародний документ від 29.05.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365
10. Розгон О. В. Міжнародне усиновлення в Україні: проблеми та перспективи. Приватне право і підприємництво. 2020. No 20. С. 159-163.
11. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута): Міжнародний документ від 27.11.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17
12. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: Міжнародний документ від 25.10.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БИКОВ І. О. КОНСУЛЬТАЦІЙНА АДВОКАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ ПРАВНИЧОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ДИНАМІКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ.....	3
БОЙКО Н. І. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ.....	9
ГРЕКУЛ-КОВАЛИК Т. А., ГОРДАШ А. С. ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВІД ДЕКЛАРАЦІЙ ДО РЕАЛЬНОСТІ.....	15
ІРХА Ю. Б. ГУМАНІТАРНА СКЛАДОВА АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: БАЛАНС МІЖ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЗАХИСТОМ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ.....	21
КОЗАЧЕНКО А. І. НАЦІОНАЛЬНА КОНСТИТУЦІЙНА ТРАДИЦІЯ ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТ.....	32
МАНЬКО Д. Г. ЩОДО МОДЕРНІЗАЦІЇ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	39
МІМА І. В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ МЕДІАЦІЇ ЯК ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ.....	46
УСТИНОВ Д. М. ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ЦІННОСТЕЙ ЦИФРОВОГО СЕРЕДОВИЩА.....	53
ЧУВАКОВА Г. М. ВАЖЛИВІСТЬ ПОДОЛАННЯ АНОМАЛІЙ ПРАВА.....	61
ЯВОРСЬКА Н. О. ОЗНАКИ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ.....	67

ЦИВІЛІСТИКА

БОДНАР Т. В. ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВОРІВ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ РЕЗЕРВІВ.....	73
БОРИСЕНКО С. І. ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	79
ДІДЕНКО Л. В. ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЯК ОBOB'ЯЗКОВА УМОВА ПІДГОТОВЧОЇ СТАДІЇ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	85
КОРОБЦОВА Н. В. ЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	91
КРУШЕЛЬНИЦЬКА Г. Л. СУБ'ЄКТИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЕМБРІОНИ ЛЮДИНИ IN VITRO	97
МОРОЗ В. П. РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: РОЛЬ ПРИНЦИПУ НАЛЕЖНОЇ ОБАЧНОСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СПРАВЕДЛИВОГО ОПОДАТКУВАННЯ.....	103

МОРОЗ О. В. ВИМОГИ, ЯКИМ МАЄ ВІДПОВІДАТИ СУДОВЕ РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ.....	109
ПАНАІД Я. І. (НЕ)ВИКОНАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	116
САФОНЧИК О. І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ПРИ ІНДИВІДУАЛЬНОМУ БУДІВНИЦТВІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	127
СВЕРДЛІЧЕНКО В. П. ЦИФРОВИЙ ШЛЮБ У МЕТАВСЕСВІТІ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	133
ФІСУН В. В. ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ ВНАСЛІДОК АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	139
ХОДЄСВА Н. В. ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ ЯК СІМЕЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	145
ЯВТУШЕНКО О. В. ОЗНАКИ БЕЗПІЛОТНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ЯК ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ.....	153

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ІВАНЧЕНКО Е. П. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕКЛАРУВАННЯ ТОВАРІВ: ПОРЯДОК ЗАПОВНЕННЯ, ВІДКЛИКАННЯ ТА ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО МИТНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ	159
ЛЕВКІВСЬКА В. М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....	169
СОШНИКОВ А. О. ЕТИЧНЕ СПОЖИВАННЯ: НОВІ ВИМОГИ ДО БІЗНЕСУ ТА ДЕРЖАВИ.....	177

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЛАКТИОНОВ І. В. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКА НА ГІДНЕ СТАВЛЕННЯ ЗІ СТОРОНИ РОБОТОДАВЦЯ.....	186
ЛУЦЕНКО О. Є. НЕДІЙСНІСТЬ ТРУДОВИХ ДОГОВОРІВ ТА ЇХ УМОВ: СФЕРА ДІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА ЧИ ЦИВІЛЬНОГО?.....	192

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

МАЛОХЛІБ О. С., ШУЛЬГА М. В., ІГНАТЕНКО І. В. НОВАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.....	200
НОВОКШОНОВ Д. В. ОСНОВНІ ПРАВОВІ ФОРМИ ПІДВИЩЕННЯ ЛІСИСТОСТІ В УКРАЇНІ.....	207

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БЕХТЕР Л. В. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ВЗАЄМОДІЇ МІЖНАРОДНИХ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ПРОЕКТІВ.....	212
БОЛДАРЬ Г. Є., КОРЖ Ю. В., ГАВРИШ Н. Б. ПРАВОВІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ ТА АПТЕЧНИХ ЗАКЛАДІВ.....	219
ВОЛКОВА Ю. А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ З МІЖНАРОДНИМИ ФІНАНСОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ.....	226
КОРНУТА Л. М. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ: МІСЦЕ ТА РІЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	232
КОТЕРЛІН І. Б., НИЖНИК Д. Д. ВПРОВАДЖЕННЯ ШІ В СУДОВУ СИСТЕМУ: РИЗИКИ ТА ПОТЕНЦІАЛ.....	238
КРАЙНІЙ П. І., ТОРОНЧУК І. Ж. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ: ЗАГАЛЬНІ НАРИСИ.....	245
КУНЄВ Ю. Д. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ПРОЦЕСІ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	252
РОЗСОХА С. С. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	260
САВИЦЬКА В. В. СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	267
СТЕПАНОВ Д. М. КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД ЯК ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ОБІГУ ХІМІЧНИХ РЕЧОВИН І ХІМІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ.....	273
СУСАК М. С. УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В ЕФЕКТИВНОМУ ФУНКЦІОНУВАННІ ІНФРАСТРУКТУРИ НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ.....	279
ЮРАХ В. М., РЕЗУЄВ Є. В. ПОВНОВАЖЕННЯ РЕГУЛЯТОРНИХ ОРГАНІВ НА РИНКУ НЕБАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ	287

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПЕЧОРА К. В. ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ТОРГІВЛІ ВАЛЮТНИМИ ЦІННОСТЯМИ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ.....	294
ПИЛИП'ЯК В. В. ПРАВОВІДНОСИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З УПРАВЛІННЯМ МАЙНОМ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ.....	300

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БУГЕРА С. І. ДО ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	307
--	-----

ГРАБ А. В. СПІВВІДНОШЕННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ ЗІ СКЛАДАМИ ІНШИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: У ПОШУКАХ НОВОГО ПОГЛЯДУ НА СТАРУ ПРОБЛЕМУ.....	313
ГРИЦАЧЕНКО В. В. МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	323
КОПОТУН І. М., СОКОЛОВ Д. С. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ	331
КУРАНДА Д. М. ДЕЯКІ ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ «ФОНОВИХ ЯВИЩ» У СФЕРІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ І ПРОБАЦІЇ УКРАЇНИ.....	338
ТКАЧЕНКО А. О., ТКАЧЕНКО П. І. ЗЛОЧИННІСТЬ МОЛОДІЖНИХ ФУТБОЛЬНИХ УГРУПОВАНЬ: КРИМІНОЛОГІЧНІ НАРИСИ	345
ХИЛЬЧЕНКО (МАКАРЕНКО) А. С. ЩОДО ДЕЯКИХ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ.....	352
ЩИРСЬКА В. С., ЯРОШ В. В. ПІДРОБЛЕННЯ ЯК СПОСІБ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	358

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БИГУНЕЦЬ І. М. ПОВНОВАЖЕННЯ ЗАХИСНИКА ЯК СУБ'ЄКТА ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....	365
БОРОВИК А. В. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ (СЗЧ): ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....	371
ГАРКОТ Д. Ю. ОТРИМАННЯ ПОКАЗАНЬ ІЗ ЧУЖИХ СЛІВ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	379
ЖМУР А. М. ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ВИПАДКАХ НАСТАННЯ СМЕРТІ ОСОБИ.....	385
КОЛОДІНА А. С., ЧІПКО Н. В. КРИМІНАЛІСТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ.....	392
ПРОВТОРОВ О. П., КОЗАКОВА І. В. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРЕДМЕТУ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	398
СТЕПАНЮК Р. Л., КІКІНЧУК В. В. ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ТАКТИКИ	404

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БЕСЕДІН І. О. ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА ЄС У СВІТІ: СУЧАСНІ ПРАКТИКИ ТА ВИКЛИКИ.....	411
СМОЛІЙ А. В. МІЖНАРОДНІ СІМЕЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ДОГОВОРИ ТА КОНВЕНЦІЇ.....	419

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW:**ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE**

BYKOV I. O. CONSULTATIVE ADVOCACY PRACTICE: FORMING AN INNOVATIVE PARADIGM OF LEGAL ARGUMENTATION IN THE CONTEXT OF MODERN DYNAMICS OF LAW APPLICATION.....	3
BOYKO N. I. CERTAIN ASPECTS OF LEGAL ACTIVITY IN THE MODERN STATE.....	9
IRKHA YU. B. HUMANITARIAN COMPONENT OF ANTI-TERRORIST ACTIVITIES: BALANCE BETWEEN ENSURING NATIONAL SECURITY AND PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS.....	15
HREKUL-KOVALYK T. A., HORDASH A. S. PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN TIMES OF WAR: FROM DECLARATIONS TO REALITY.....	21
KOZACHENKO A. I. NATIONAL CONSTITUTIONAL TRADITION OF LIMITATION ON STATE POWER IN THE SECOND HALF OF THE 17TH – EARLY 18TH CENTURY	32
MANKO D. G. REGARDING THE MODERNIZATION OF METHODOLOGICAL SUPPORT FOR APPLICANTS OF HIGHER LEGAL EDUCATION IN UKRAINE.....	39
MIMA I. V. SOME ASPECTS OF DEFINING MEDIATION AS A LEGAL INSTITUTION	46
USTINOV D. M. PRINCIPLES AND APPROACHES OF THE GENERAL THEORETICAL STUDY OF THE LEGALIZATION OF INDIVIDUAL VALUES OF THE DIGITAL ENVIRONMENT.....	53
CHUVAKOVA H. M. THE IMPORTANCE OF OVERCOMING LEGAL ANOMALIES.....	61
YAVORSKA N. O. SIGNS OF THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF THE SOCIAL FUNCTION OF THE STATE.....	67

CIVILISTICS

BODNAR T. V. FEATURES OF CONTRACTS IN THE SPHERE OF STATE RESERVES	73
BORYSENKO S. I. PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN THE LIGHT OF THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS.....	79
DIDENKO L. V. DOCTRINAL ANALYSIS AS A PREREQUISITE FOR THE PREPARATORY STAGE OF LEGAL ARGUMENTATION IN CIVIL PROCEEDINGS.....	85
KOROBTSOVA N. V. ETHICAL AND LEGAL ISSUES OF PROTECTING RIGHTS WHEN USING ASSISTED REPRODUCTIVE TECHNOLOGIES.....	91
KRUSHELNYTSKA H. L. SUBJECTS OF PROPERTY RIGHTS OF HUMAN EMBRYOS IN VITRO.....	97
MOROZ V. P. REFORMING THE TAX LEGISLATION OF UKRAINE: THE ROLE OF THE PRINCIPLE OF DUE DILIGENCE IN ENSURING FAIR TAXATION.....	103

MOROZ O. V. REQUIREMENTS FOR A COURT DECISION IN A CIVIL CASE.....	109
PANAID YA. I. (NON)COMPLIANCE WITH PROCEDURAL OBLIGATIONS IN THE CONTEXT OF PROCEDURAL GOOD FAITH PRINCIPLE.....	116
SAFONCHYK O. I. TOPICAL ISSUES OF CIVIL LAW PROTECTION OF INDIVIDUALS' RIGHTS AMIDST INDIVIDUAL CONSTRUCTION UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE.....	127
SVERDLICHENKO V. P. DIGITAL MARRIAGE IN THE METAVERSE: LEGAL NATURE AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....	133
FISUN V. V. CERTAIN LEGAL ASPECTS OF COMPENSATION FOR DAMAGES INCURRED TO BUSINESS ENTITIES AS A RESULT OF THE RUSSIAN FEDERATION'S AGGRESSION AGAINST UKRAINE.....	139
KHODIEIEVA N. V. DEPRIVATION OF PARENTAL RIGHTS AS FAMILY LIABILITY...	145
YAVTUSHENKO O. V. FEATURES OF UNMANNED VEHICLES AS OBJECTS OF CIVIL RIGHTS.....	153

ECONOMIC LAW AND PROCEDURE

IVANCHENKO E. P. CERTAIN ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF GOODS DECLARATION: PROCEDURE FOR FILLING IN, WITHDRAWING AND AMENDING CUSTOMS DECLARATIONS.....	159
LEVKIVSKA V. M. LEGAL REGULATION OF ECONOMIC SECURITY: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND POSSIBILITIES OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	169
SOSHNYKOV A. O. ETHICAL CONSUMPTION: NEW REQUIREMENTS FOR BUSINESS AND THE STATE.....	177

EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW

LAKTIONOV I. V. SOME ISSUES OF LEGAL REGULATION OF EMPLOYEE PROTECTION GUARANTEES FOR DECENT TREATMENT BY THE EMPLOYER...	186
LUTSENKO O. YE. INVALIDITY OF EMPLOYMENT AGREEMENTS AND THEIR TERMS: SCOPE OF LABOR OR CIVIL LAW?.....	192

ENVIRONMENTAL LAW

MALOKHLIB O. S., SHULGA M. V., IGNATENKO I. V. INNOVATIONS IN THE LEGAL REGIME OF FORESTRY LANDS.....	200
NOVOKSHONOV D. V. MAIN LEGAL FORMS OF INCREASING FOREST COVER IN UKRAINE.....	207

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE, INFORMATION LAW

BEKHTER L. V. FORMS AND METHODS OF INTERACTION BETWEEN INTERNATIONAL CHARITABLE ORGANIZATIONS AND STATE AUTHORITIES AT THE REGIONAL LEVEL REGARDING THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL PROJECTS.....	212
---	-----

BOLDAR G. YE., KORZH I. V., HAVRYSH N. B. LEGAL, ORGANISATIONAL AND INFORMATIONAL BASIS FOR INTERACTION BETWEEN THE NATIONAL HEALTH SERVICE OF UKRAINE AND PHARMACIES.....	219
VOLKOVA YU. A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE IMPLEMENTATION OF HUMAN RIGHTS IN THE PROCESS OF INTERACTION WITH INTERNATIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS.....	226
KORNUTA L. M. ENSURING THE RIGHT TO EDUCATION: THE PLACE AND ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS.....	232
KOTERLIN I. B., NYZHNYK D. D. IMPLEMENTATION OF AI IN THE JUDICIAL SYSTEM: RISKS AND POTENTIAL.....	238
KRAINII P. I., TORONCHUCK I. ZH. ADMINISTRATIVE AND LEGAL FOUNDATIONS OF PUBLIC GOVERNANCE IN ISRAEL: GENERAL OVERVIEW.....	245
KUNIEV YU. D. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES FOR PREVENTING CORRUPTION IN THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS.....	252
ROZSOKHA S. S. PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF NOTARIAL ACTIVITIES.....	260
SAVITKA V. V. THE ESSENCE OF THE MECHANISM FOR PREVENTING AND COUNTERACTING ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION.....	267
STEPANOV D. M. CONTROL AND SUPERVISION AS TOOLS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE CIRCULATION OF CHEMICALS AND CHEMICAL PRODUCTS IN UKRAINE.....	273
SUSAK M. S. PUBLIC PARTICIPATION IN THE EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE SETTLEMENT'S INFRASTRUCTURE.....	279
YURAKH V. M., REZUEV E. V. POWERS OF REGULATORY AUTHORITIES IN THE NON-BANK LENDING MARKET.....	287
 FINANCIAL LAW	
PECHORA K. V. THE IMPACT OF THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES IN THE TRADE OF CURRENCY VALUES ON ENSURING THE PROTECTION OF THE NATIONAL INTERESTS OF THE STATE.....	294
PYLYP'YAK V. V. LEGAL RELATIONS RELATED TO THE MANAGEMENT OF THE PROPERTY OF BUDGETARY INSTITUTIONS.....	300
 ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, AND EXECUTIVE LAW	
BUGERA S. I. ON THE ISSUE OF COMBATING DRUG CRIME: FOREIGN EXPERIENCE.....	307
HRAB A. V. CORRELATION OF ILLICIT ENRICHMENT WITH OTHER CRIMINAL OFFENSES: IN SEARCH OF A NEW PERSPECTIVE ON AN OLD PROBLEM.....	313

HRYTSACHENKO V. V. MATHEMATICAL MODEL FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE COUNTERACTION TO CRIMES BY THE NATIONAL POLICE IN MODERN CONDITIONS.....	323
KOPOTUN I. M., SOKOLOV D. S. CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE.....	331
KURANDA D. N. SOME HISTORICAL AND LEGAL TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF "BACKGROUND PHENOMENA" IN THE FIELD OF EXECUTION OF CRIMINAL SENTENCES AND PROBATION IN UKRAINE....	338
TKACHENKO A. O., TKACHENKO P. I. CRIMINALITY OF YOUTH FOOTBALL GANGS: CRIMINOLOGICAL ESSAYS.....	345
KHYLCHENKO (MAKARENKO) A. S. SOME BASIC PRINCIPLES OF SENTENCING.....	352
SHCHYRSKA V. S., YAROSH V. V. FORGERY AS A METHOD OF COMMITTING A CRIMINAL OFFENSE.....	358

CRIMINAL PROCEDURAL LAW AND FORENSIC SCIENCE

BIHUNETS I. M. POWERS OF THE DEFENDER AS A SUBJECT OF PROOF DURING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS.....	365
BOROVYK A. V. CRIMINAL LIABILITY FOR AUTHORIZED LEAVING OF A UNIT OR PLACE OF SERVICE (SZCH): PROBLEMS OF LEGISLATIVE REGULATION AND JUDICIAL PRACTICE.....	371
HARKOT D. YU. OBTAINING HEARSAY EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS...	379
ZHMUR A. M. FEATURES OF INITIATING CRIMINAL PROCEEDINGS IN CASES OF DEATH OF A PERSON.....	385
KOLODINA A. S., CHIPKO N. V. FORENSIC REFLECTION: CONCEPTUAL ANALYSIS AND PRACTICAL SIGNIFICANCE.....	392
PROVOTOROV O. P., KOZAKOVA I. V. THEORETICAL ASPECTS OF THE SUBJECT OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST LEGAL ENTITIES UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE.....	398
STEPANIUK R. L., KIKINCHUK V. V. MEANS OF CRIMINALISTICS AND OPERATIONAL SEARCH TACTICS.....	404

INTERNATIONAL LAW

BESEDIN I. O. EU HUMANITARIAN AID IN THE WORLD: CURRENT PRACTICES AND CHALLENGES.....	411
SMOLII A. V. INTERNATIONAL FAMILY LAW: TREATIES AND CONVENTIONS....	419

ПРАВО 1 • 2025

І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 28.03.2025 р. Формат 70х100/16. Папір офсетний. Замовлення 0225/176.
Обл.-вид. арк. 37,57. Ум. друк. арк. 50,22. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
С відомство суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.